

Πανεπιστήμιο Κύπρου
Τμήμα Τουρκικών και
Μεσανατολικών Σπουδών

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

**ΙΣΧΥΣ, ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΠΑΤΡΩΝΙΑ: Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΟΥ ΧΑΤΖΗΓΕΩΡΓΑΚΗ
ΚΟΡΝΕΣΙΟΥ ΚΑΙ Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΟΥ ΣΤΗΝ ΚΥΠΡΙΑΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ**

Μεταπτυχιακός Φοιτητής: Παναγιώτης Χριστοδούλου (919846)

Επιβλέπων Καθηγητής: Θεοχάρης Σταυρίδης

Λευκωσία

Απρίλιος 2023

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Ο Δραγομάνος Χατζηγεωργάκης Κορνέσιος αποτέλεσε μια εξέχουσα μορφή της κυπριακής ιστορίας κατά την Οθωμανική περίοδο. Ήταν ο μακροβιότερος Δραγομάνος, που για τρεις δεκαετίες μετείχε ενεργά στην πολιτική σκηνή του τόπου. Το σημαντικό αξίωμα του, αλλά και η προσωπική του ισχύς του έδωσαν την ευκαιρία να συγκεντρώσει μια τεράστια περιουσία, η οποία τον καθιστούσε την μεγαλύτερη πολιτική και οικονομική δύναμη της Κύπρου. Η παρούσα μελέτη αναδεικνύει τον ρόλο που έπαιξαν οι Δραγομάνοι στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και συσχετίζει το κεντρικό αξίωμα, που κατείχαν οι Φαναριώτες, με τον Κύπριο Δραγομάνο. Παράλληλα, επιχειρεί να παρουσιάσει, να εξηγήσει, καθώς και να αναλύσει τις βάσεις εξουσίας του Κορνέσιου, οι οποίες του επέτρεπαν να ασκεί την εξουσία του, συμβάλλοντας στην μεγάλη ακμή της ισχύος του. Με βάση τα συμπεράσματα της μελέτης, το αξίωμα του Δραγομάνου ήταν σημαντικότερο. Πέρα από τα βασικά μεταφραστικά τους καθήκοντα, οι αυξημένες αρμοδιότητες και τα προνόμια που απολάμβαναν από την Υψηλή Πύλη, καθιστούσαν τους Δραγομάνους υψηλόβαθμους αξιωματούχους του Παλατιού, επιφορτισμένους με διοικητικά και φορολογικά ζητήματα. Ωστόσο, η ανάδυση του Χατζηγεωργάκη στο αξίωμα δημιούργησε νέα δεδομένα. Η μακρά παραμονή του στην Δραγομανία και οι ισχυρές βάσεις εξουσίας του, τον κατέστησαν ισχυρότατο, ξεπερνώντας όχι μόνο κάθε άλλο τοπικό αξιωματούχο, αλλά και τους Φαναριώτες. Μέσω των δραστηριοτήτων του επεδίωκε συνεχώς τον εύκολο και γρήγορο πλουτισμό, όταν το 1802, το κέρδος του από την πώληση ολόκληρου του σιταριού της Κύπρου, προκάλεσε στο νησί λιμό. Δύο χρόνια αργότερα, προκλήθηκε εξέγερση εναντίον του, η οποία ήταν καθοριστική για την τύχη του θεσμού, και κυρίως για τον ίδιο.

Λέξεις κλειδιά: Χατζηγεωργάκης Κορνέσιος, Δραγομάνοι, Φαναριώτες, θεσμός Δραγομανίας, Οθωμανική Κύπρος

ABSTRACT

Dragoman Hadjigeorgakis Kornesios was a prominent figure in Cypriot history during the Ottoman period. He was the longest-serving Dragoman, who for three decades actively participated in the political scene of the island. His important office, as well as his personal power gave him the opportunity to amass a massive wealth, which made him the greatest political and economic power in Cyprus. This study highlights the role that Dragomans played in the Ottoman Empire and relates the central office held by the Phanariots to the Cypriot Dragoman. At the same time, it attempts to present, explain, and analyze the power bases of Kornesios, which allowed him to exert his power, contributing to the rise of his authority. Based on the conclusions of the study, the office of Dragoman was highly important. In addition to their basic translation duties, the increased power, and privileges they enjoyed from the Sublime Porte turned Dragomans into high-ranking officials of the Palace, charged with administrative and fiscal matters. However, the emergence of Hadjigeorgakis in the office created new realities. His long tenure of the office of Dragoman and his solid power bases made him powerful, enabling him to surpass not only every other local official, but also the Phanariots. Through his activities he constantly aimed at easy and quick enrichment, as in 1802, when his profit from the sale of all the grain in Cyprus caused a famine on the island. Two years later, a rebellion was erupted against him, which was pivotal for the fate of the office, and especially for himself.

Keywords: Hadjigeorgakis Kornesios, Dragomans, Phanariots, the office of Dragoman, Ottoman Cyprus.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ.....	2
ABSTRACT.....	3
ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ.....	4
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	7
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1	10
Ο ΘΕΣΜΟΣ ΤΗΣ ΔΡΑΓΟΜΑΝΙΑΣ	10
1.1. Γενική ανασκόπηση του θεσμού.....	10
1.2. Το αξίωμα του Μεγάλου Διερμηνέα της Πύλης.....	11
1.3. Οι σημαντικότεροι εκπρόσωποι του θεσμού και η επίδραση τους.....	12
1.4. Διορισμός	13
1.5. Ο ρόλος του Μεγάλου Διερμηνέα της Πύλης.....	14
1.6. Οι Ηγεμόνες της Μολδαβίας και της Βλαχίας	15
1.7. Ο Ρόλος και οι Εξουσίες των Ηγεμόνων.....	15
1.8. Ο διορισμός των Ηγεμόνων	16
1.9. Οι Δραγομάνοι του Στόλου	17
1.10. Διορισμός	17
1.11. Οι Δικαιοδοσίες των Δραγομάνων του Στόλου.....	18
1.12. Ο θεσμός της Δραγομανίας στην Κύπρο.....	19
1.13. Ο ρόλος των Δραγομάνων.....	19
1.14. Διορισμός	20
1.15. Φορολογικές δραστηριότητες	21

1.16. Σχέσεις με την Εκκλησία	22
1.17. Οικονομικές δραστηριότητες	24
1.18. Η παρακμή και το τέλος του θεσμού	26
1.19. Σύγκριση των Φαναριωτών με τους Κύπριους Δραγομάνους	27
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2	33
Η ΑΝΟΔΟΣ ΤΟΥ ΧΑΤΖΗΓΕΩΡΓΑΚΗ ΚΟΡΝΕΣΙΟΥ	33
2.1. Η οριστική επικράτηση του Χατζηγεωργάκη	33
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3	45
ΠΟΥ ΒΑΣΙΖΕΙ ΤΗΝ ΕΞΟΥΣΙΑ ΤΟΥ Ο ΧΑΤΖΗΓΕΩΡΓΑΚΗΣ ΚΟΡΝΕΣΙΟΣ;....	45
3.1. Οι βάσεις εξουσίας του ισχυρού Δραγομάνου	45
3.2. Οι θεσμικές βάσεις της εξουσίας του Χατζηγεωργάκη.....	46
3.3. Οι οικονομικές βάσεις της εξουσίας του Χατζηγεωργάκη.....	51
3.4. Η ενίσχυση της εξουσίας του Χατζηγεωργάκη που προσφέρεται από τις σχέσεις που διατηρεί	55
3.5. Ο Χατζηγεωργάκης στην ακμή της δύναμης του.....	56
3.6. Προσωπικές κερδοφόρες δραστηριότητες του Χατζηγεωργάκη	60

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4	66
Η ΣΤΑΣΗ ΤΟΥ 1804: Η ΑΡΧΗ ΤΗΣ ΠΤΩΣΗΣ ΤΟΥ ΧΑΤΖΗΓΕΩΡΓΑΚΗ	66
4.1. Τα γεγονότα και το παρασκήνιο της στάσης.....	66
4.2. Τα επακόλουθα της κατατόμησης του Χατζηγεωργάκη: Σοβαρές οικονομικές και κοινωνικές συνέπειες στην Κύπρο	78
4.3. Τα αποτελέσματα της στάσης του 1804: Αλλαγή στο κοινωνικό και πολιτικό σκηνικό της Κύπρου.....	80
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5	84
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	84
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	88

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο Χατζηγεωργάκης Κορνέσιος ήταν ο σημαντικότερος και ισχυρότερος Κύπριος Δραγομάνος, ο οποίος υπηρέτησε στο αξίωμα αυτό, από το 1779 μέχρι τον θάνατο του το 1809. Παρόλο που οι πηγές που έχουμε στην διάθεση μας για τον βίο, την προσωπικότητα και την δράση του είναι περιορισμένες, εντούτοις, είναι τόσο πολύτιμες, ώστε να μπορούν να εξαχθούν πολύ χρήσιμα συμπεράσματα, ειδικότερα όταν αντικείμενο της μελέτης είναι ένα ιστορικό φαινόμενο, που για τριάντα χρόνια διαδραμάτισε πρωτεύοντα ρόλο στα κοινά της Κύπρου.

Στο πλαίσιο της παρούσας εργασίας περιγράφεται ο ρόλος των Δραγομάνων. Οι Δραγομάνοι ήταν οι επίσημοι μεταφραστές και διερμηνείς της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στην Κωνσταντινούπολη, καθώς και στις διάφορες επαρχίες της, περιλαμβανομένης της Κύπρου. Με την παρέλευση του χρόνου, οι Δραγομάνοι από απλοί μεταφραστές εξελίχθηκαν σε υψηλόβαθμους αξιωματούχους, διαδραματίζοντας πολύ κρίσιμο ρόλο στις υποθέσεις της Υψηλής Πύλης. Ενδεικτική είναι η περίπτωση των Ελλήνων Φαναριωτών, που υπηρέτησαν στα αξιώματα των Μεγάλων Δραγομάνων, των Δραγομάνων του Στόλου και των Ηγεμόνων της Μολδαβίας και Βλαχίας.

Παράλληλα, στην Κύπρο ο θεσμός της Δραγομανίας δημιουργήθηκε αρκετά νωρίς μετά την Οθωμανική κατάκτηση, και σε μικρό χρονικό διάστημα εξελίχθηκε ως ένα από τα πιο σπουδαία και επίσημα αξιώματα, αφού ο Κύπριος Δραγομάνος έπαιξε έναν εξίσου σημαντικό ρόλο στα τοπικά δρώμενα. Παρόλα αυτά, πολλές πτυχές του θεσμού δεν έχουν ακόμα ένα σαφές περιεχόμενο. Όπως σημειώνει ο Ιωάννης Θεοχαρίδης,

«Ο δραγομάνος του σεραγιού προκάλεσε το ενδιαφέρον πολλών ιστορικών. Η ίδρυση του θεσμού, η εξέλιξη και η παρακμή του, οι οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές δραστηριότητες των δραγομάνων συνεχίζουν να παραμένουν δισεπίλυτα προβλήματα» (Θεοχαρίδης 1986, 6).

Είναι γεγονός ότι η υπάρχουσα βιβλιογραφία παρέχει ένα σπουδαίο πλούτο πληροφοριών. Για παράδειγμα, είναι ενδεικτική η πρώτη μονογραφία για τον Χατζηγεωργάκη, η οποία πραγματεύεται σε βάθος την βιογραφία του και κυκλοφόρησε το 1934 από τον Κωνσταντίνο Μυριανθόπουλο με τίτλο: *Χατζηγεωργάκης Κορνέσιος: Ο Διερμηνεύς της Κύπρου 1779-1809*.

Ακόμα, η πρόσφατη έκδοση (2020) της αρχαιολόγου και ιστορικού Ευφροσύνης Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου: *Κατάστιχο Περιουσίας του Δραγομάνου της Κύπρου Χατζηγεωργάκη Κορνέσιου*, δεν μελετάει απλά το κατάστιχο του Κορνέσιου, αλλά παρουσιάζει το ιστορικό πλαίσιο της εποχής, τόσο στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, όσο και στην Κύπρο κατά τον 18^ο και τις αρχές του 19^{ου} αιώνα. Επιπρόσθετα, η συγγραφέας αντλεί κάθε διαθέσιμη πληροφορία με σκοπό να μεταφέρει στον αναγνώστη μια πλήρη εικόνα για το πρόσωπο και το έργο του Δραγομάνου.

Ωστόσο, μια άλλη προβληματική που έχει ιδιαίτερη σχέση με τον Κορνέσιο και την μελέτη του θεσμού της Δραγομανίας, αφορά την συσχέτιση των Φαναριωτών και των θεσμών που εκπροσωπούσαν, με τους Κύπριους Δραγομάνους, και ιδιαίτερα με τον Χατζηγεωργάκη. Επιπλέον, η μελέτη σκοπεύει να αναδείξει τις βάσεις εξουσίας του Κορνέσιου και να αναλύσει την σημασία και τον ρόλο που έπαιξαν στην μακρά πορεία του ως Δραγομάνος.

Η μελέτη στηρίζεται σε ποιοτική μέθοδο, ενώ οι πηγές είναι πρωτογενείς (χρονικά, μαρτυρίες ξένων περιηγητών, πηγές από αυτόπτες μάρτυρες της εποχής, επιστολές ξένων πρεσβειών κ.α.), αλλά και δευτερογενείς (άρθρα, βιβλία, διδακτορικές διατριβές) που αναφέρονται στο υπό μελέτη θέμα.

Έτσι, το πρώτο κεφάλαιο της εργασίας αυτής θα εστιάσει στους δύο αυτούς φορείς εξουσίας (Φαναριώτες, Κύπριοι Δραγομάνοι), έτσι ώστε να διαφανούν τα κοινά χαρακτηριστικά τους, και να εξεταστεί το κατά πόσο ο θεσμός της Δραγομανίας στην Κωνσταντινούπολη συνδέεται με τον θεσμό στην Κύπρο, συνυπολογίζοντας, όμως, την ευρύτερη κατάσταση στην Οθωμανική Αυτοκρατορία.

Στο δεύτερο κεφάλαιο περιγράφεται η προσωπικότητα του Χατζηγεωργάκη Κορνέσιου, για να διαφανεί ποιος ήταν ιστορικά. Επίσης, περιγράφεται η άνοδος του στην εξουσία, και ειδικότερα πώς εμφανίζεται και διεκδικεί την θέση στο αξίωμα της Δραγομανίας, πώς κατάφερε να αναρριχηθεί στο αξίωμα, και τι αλλάζει στον τρόπο με τον οποίο η Υψηλή Πύλη αντιλαμβάνεται την Δραγομανία με την παρουσία του Χατζηγεωργάκη στον θεσμό.

Στο τρίτο και μεγαλύτερο μέρος της εργασίας εξηγείται και αναλύεται το βασικό ερευνητικό ερώτημα: πού βάσιζε την εξουσία του ο Χατζηγεωργάκης Κορνέσιος, πώς κατάφερε να την ενισχύει, καθώς και ποιες ήταν οι βάσεις εξουσίας του, οι οποίες συνέβαλαν στην ακμή της δύναμης του. Τα ερωτήματα αυτά εντάσσονται στην μελέτη του ρόλου των

Δραγομάνων, της εξουσίας των τοπικών αξιωματούχων στην Κύπρο και συγκεκριμένα, στο πολιτικό σκηνικό του νησιού περί τα τέλη 18^{ου} και τις αρχές του 19^{ου} αιώνα, μέσα στο οποίο δραστηριοποιήθηκε ο Κορνέσιος.

Ωστόσο, η μεγάλη δύναμη και ισχύς του Χατζηγεωργάκη αμφισβητείται έντονα το 1804, όταν μια μεγάλη εξέγερση ξεσπάει εναντίον του, δημιουργώντας νέα δεδομένα για τον ίδιο, τον θεσμό, αλλά και για ολόκληρη την Κύπρο. Η στάση του 1804, λοιπόν, απασχολεί το τέταρτο και τελευταίο κεφάλαιο, όπου αναλύεται η σημασία των γεγονότων της στάσης, πώς ορίζεται η τύχη του Χατζηγεωργάκη μετά το τέλος της, και πώς συμπεριφέρεται η Υψηλή Πύλη απέναντι στον Κορνέσιο και το αξίωμα του Δραγομάνου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Ο ΘΕΣΜΟΣ ΤΗΣ ΔΡΑΓΟΜΑΝΙΑΣ

1.1. Γενική ανασκόπηση του θεσμού

Αρχικά, ο όρος *δραγομάνος* προέρχεται από την αραβο-περσική λέξη *Terdjuman* που σημαίνει τον διερμηνέα.

Οι Δραγομάνοι ήταν οι επίσημοι μεταφραστές για τους Ευρωπαίους εμπόρους και διπλωμάτες που διέμεναν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία (Masters 2009, 188). Όμως, υπήρχαν και οι λεγόμενοι τοπικοί διερμηνείς στην Κωνσταντινούπολη, κοντά στον Σουλτάνο, αλλά και στην υπηρεσία των διοικητών των διάφορων επαρχιών της Αυτοκρατορίας (Νταλέγκρ 2006, 144).

Στις επαρχίες όπου η πλειοψηφία του κατοίκων δεν ήταν Τούρκοι ή δεν γνώριζαν τουρκικά, αξιωματούχοι, οι λεγόμενοι «*Δραγομάνοι του Διβανίου*» ή «*Δραγομάνοι του Σεραγιού*», χρησιμοποιούνταν από το κέντρο στις σχέσεις των υπηκόων με την διοίκηση. Επίσης, σε επαρχίες με μη Μουσουλμάνους, λόγω των σχέσεων των ανθρώπων που δεν γνώριζαν τουρκικά με το κράτος, οι μεταφραστές αναγνωρίζονταν από τις κεντρικές αρχές ως «αντιπρόσωποι των ραγιάδων» (Dinç 2015, 423).

Ο θεσμός της Δραγομανίας κληρονομήθηκε στην Οθωμανική Αυτοκρατορία από τις προοθωμανικές κοινωνίες (Θεοχαρίδης 1986, 5). Λόγω του ότι η Οθωμανική γραφειοκρατία είχε ανεπαρκείς γνώσεις δυτικών γλωσσών, οι Δραγομάνοι υπήρχαν ήδη από τον 15^ο αιώνα, και στη θέση αυτή διορίζονταν μη Μουσουλμάνοι Οθωμανοί υπήκοοι ή εξισλαμισμένοι Ευρωπαίοι, οι οποίοι φαίνεται να είχαν κυρίως μεταφραστικά καθήκοντα (Κοτζαγεώργης 2015, 144). Ωστόσο, με την πάροδο του χρόνου, οι απλοί Δραγομάνοι κατόρθωσαν να γίνουν μέλη του Αυτοκρατορικού Συμβουλίου, κάτι που μαρτυρεί την σημασία του ρόλου που έπαιζαν (Ιντιάνος 1938, 141).

Επί Οθωμανών, το αξίωμα του επίσημου Δραγομάνου αποτελούσε ουσιαστικό μέρος του κυβερνητικού μηχανισμού για τη διεξαγωγή των εξωτερικών υποθέσεων της Αυτοκρατορίας. Ο Δραγομάνος αποτελούσε μέρος του προσωπικού του Αρχιγραφέα, *Ρεϊς-ουλ-κιουτάμπ* (*reisülküttab*), ο οποίος ήταν υπεύθυνος για τις συναλλαγές με τις ξένες κυβερνήσεις.

Οι πρώτοι Δραγομάνοι ήταν όλοι προσήλυτοι στο Ισλάμ, κυρίως Ευρωπαϊκής καταγωγής: Πολωνοί, Αυστριακοί, Ούγγροι και Έλληνες. Τον δέκατο έβδομο αιώνα, το αξίωμα του Μεγάλου Δραγομάνου (Tejman-başı) έγινε θεσμός και ήταν για μεγάλο χρονικό διάστημα αποκλειστική αρμοδιότητα μιας ομάδας Ελληνικών οικογενειών που ζούσαν στην περιοχή Φανάρι της Κωνσταντινούπολης. Μέσω της κατοχής αυτού του αξιώματος υπό την εξουσία των Σουλτάνων, οι Δραγομάνοι απέκτησαν θέση μεγάλης ισχύος και επιρροής στο Οθωμανικό σύστημα (Lewis 1982, 79-80).

1.2. Το αξίωμα του Μεγάλου Διερμηνέα της Πύλης

Ο Μεγάλος Διερμηνέας της Πύλης ήταν το πρώτο υψηλό και εμπιστευτικό αξίωμα που, παραχωρήθηκε από την Υψηλή Πύλη σε Έλληνες (Κούκκου 1971, 112). Στην θέση του Μεγάλου Διερμηνέα υπηρέτησαν Φαναριώτες, οι οποίοι αναρριχήθηκαν στην εξουσία λόγω των αλλαγών που προκάλεσε η αυξανόμενη πολιτική και εμπορική επιρροή των Ευρωπαίων στην Οθωμανική Αυτοκρατορία (Φίλιου 2021, 11).

Οι Φαναριώτες αποτελούσαν ένα σύνολο οικογενειών, οι οποίες διέμεναν στην συνοικία Φαναρίου της Κωνσταντινούπολης και για περίπου έναν αιώνα συμμετείχαν στην Οθωμανική διακυβέρνηση, μονοπωλώντας τα τρία σημαντικά αξιώματα, του Μεγάλου Διερμηνέα, του Διερμηνέα του Στόλου και των Ηγεμόνων της Βλαχίας και της Μολδαβίας (Κοτζαγεώργης 2015, 142). Μέσα από αυτά τα αξιώματα, οι Φαναριώτες κάλυπταν ένα πραγματικό κενό, που αφορούσε την αδυναμία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας να διαχειριστεί την πολιτική κατάσταση, τόσο στο εσωτερικό μέτωπο όσο και στις εξωτερικές σχέσεις της με τα άλλα κράτη (Σφυρόερας 2003, 297), μιας και γνώριζαν από γλώσσες και από πολιτική, και άρα μπορούσαν να φανούν χρήσιμοι στις διπλωματικές σχέσεις της Αυτοκρατορίας με τα χριστιανικά κράτη (Φίλιου 2021, 9).

1.3. Οι σημαντικότεροι εκπρόσωποι του θεσμού και η επίδραση τους

Η Υψηλή Πύλη χρησιμοποιούσε λόγιους εγκατεστημένους στο Φανάρι, γνώστες τουρκικών, αλλά και ευρωπαϊκών γλωσσών ήδη από τα μέσα του 17^{ου} αιώνα (Σφυρόερας 2003, 298). Ο πρώτος Μεγάλος Δραγομάνος της Υψηλής Πύλης ήταν ο Παναγιώτης Νικούσιος (1661-1673), ο οποίος γεννήθηκε το 1613 στην Κωνσταντινούπολη.

Ο Νικούσιος ήταν γνώστης ανατολικών και δυτικών γλωσσών και φοίτησε στο Πανεπιστήμιο της Πάδοβας, όπου σπούδασε λατινικά, ιταλικά, μαθηματικά και αστρονομία. Όταν επέστρεψε στην Κωνσταντινούπολη, έγινε Δραγομάνος στην γερμανική πρεσβεία, και ταυτόχρονα προσλήφθηκε ως Διερμηνέας της Υψηλής Πύλης, κάτι που δείχνει την ευστροφία και επιδεξιότητα του (Κούκκου 1971, 112-114).

Επιπρόσθετα, είχε διακριθεί στις διαπραγματεύσεις των Οθωμανών με τους Βενετούς κατά την διάρκεια του Κρητικού Πολέμου (1645-1669), και ενίσχυσε το κύρος του στην σουλτανική αυλή και την φήμη του μεταξύ των Ελλήνων με την συνετή πολιτική του στις διενέξεις των Ορθοδόξων και των Καθολικών για την κατοχή των Αγίων Τόπων (Σφυρόερας 2003, 298).

Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι η άνοδος του στο αξίωμα του Μεγάλου Διερμηνέα της Πύλης το 1661 ήταν επιλογή του Μεγάλου Βεζίρη Φαζίλ Αχμέτ Κιοπρουλού (1661-1676) (Κοτζαγεώργης 2015, 145). Για την αποτελεσματική συμβολή του στην πτώση του Χάνδακα και την λήξη του Κρητικού Πολέμου, ο Νικούσιος έλαβε ως ανταμοιβή από τον Σουλτάνο την εφ'όρου ζωής είσπραξη των φορολογικών εισοδημάτων της Μυκόνου (Κούκκου 1971, 115).

Ο διάδοχος του στο αξίωμα ήταν ο γραμματικός του Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος, ο οποίος γεννήθηκε στην Κωνσταντινούπολη το 1641. Με την Δραγομανία του Μαυροκορδάτου εγκαινιάζεται ο αιώνας των Φαναριωτών, καθώς είχε φροντίσει να τον διαδεχθεί ο γιός του Νικόλαος. Ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος ήταν γιός Χιώτη εμπόρου μεταξωτών και είχε σπουδάσει στην Ιταλία θεολογία, φιλοσοφία και ιατρική. Επιπρόσθετα, χαρακτηριζόταν από την πολυγλωσσία του και δίδαξε στην Πατριαρχική σχολή από το 1665 ως το 1672 (Κοτζαγεώργης 2015, 145). Μετά τον θάνατο του Νικούσιου το 1673, ο Μαυροκορδάτος ανέλαβε το αξίωμα του Διερμηνέα της Υψηλής Πύλης, πρωταγωνιστώντας για σχεδόν σαράντα χρόνια στην διεξαγωγή των εξωτερικών υποθέσεων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Παρόλο που η αποτυχημένη πολιορκία της Βιέννης το 1683 στοίχισε την φυλάκιση του Μαυροκορδάτου, σε σύντομο χρονικό διάστημα ανέκτησε την θέση του το 1685, επειδή οι Οθωμανοί δεν μπόρεσαν να πληρώσουν το κενό, το οποίο άφησε η απουσία του Μαυροκορδάτου στις εξωτερικές υποθέσεις της Αυτοκρατορίας (Κούκκου 1971, 121-122).

Η φήμη του στις τάξεις του Παλατιού έφτασε στο ανώτατο επίπεδο το 1699, όταν συμμετείχε στις διαπραγματεύσεις στην δύσκολη και κρίσιμη για τους Οθωμανούς Συνθήκη του Κάρλοβιτς ως επικεφαλής της Οθωμανικής αντιπροσωπείας. Η συνθήκη του Κάρλοβιτς ήταν μια διεθνής συνθήκη ειρήνης που υπογράφηκε στις 26 Ιανουαρίου 1699 στην σερβική πόλη Κάρλοβιτς. Η συνθήκη αυτή τερμάτισε τον Αυστροοθωμανικό πόλεμο του 1683-1697 στον οποίο οι Οθωμανοί ηττήθηκαν.

Αυτά τα 14 χρόνια Οθωμανικών ήττων κατέδειξαν την ανεπάρκεια του Οθωμανικού στρατιωτικού βραχίονα ως εργαλείου εξωτερικής πολιτικής, καθώς η ένοπλη αντιπαράθεση ήταν μέχρι το 1683 ο τρόπος επίλυσης των διαφορών που είχαν οι Οθωμανοί με τους εχθρούς τους. Ως εκ τούτου, δεν αναπτύχθηκε ούτε επίσημος μηχανισμός για την διπλωματική επικοινωνία, ούτε εκπαιδευμένο προσωπικό το οποίο θα ήταν αναγκαίο για την διαπραγμάτευση της ειρήνης. Παρόλα αυτά, η διπλωματική αποστολή στο Κάρλοβιτς εκπλήρωσε τα καθήκοντα της με αξιοθαύμαστο τρόπο, χωρίς να διακυβεύσει τα συμφέροντα του Σουλτάνου. Μάλιστα, οι εκπρόσωποι του Σουλτάνου επέδειξαν ευρύτερη γνώση της Ευρώπης, μεγάλη ικανότητα για συνετό συμβιβασμό, και μια πιο εξελιγμένη εφαρμογή των διπλωματικών πρακτικών της Υψηλής Πύλης (Abou-El-Haj 2004, 89-90). Οι διπλωματικές ικανότητες και η ευστροφία του Μαυροκορδάτου στις τελικές διατυπώσεις των όρων της συνθήκης εκτιμήθηκαν από την Υψηλή Πύλη, που του απένειμε τον τίτλο του «εξ απορρήτων» (μυστικοσύμβουλος) (Σφυρόερας 2003, 299).

1.4. Διορισμός

Οι Φαναριώτες καταλάμβαναν το αξίωμα του Δραγομάνου με μηχανογραφίες και δωροδοκίες προς αξιωματούχους της Υψηλής Πύλης. Ο Σφυρόερας τονίζει ότι, βασικοί παράγοντες της υπόστασης τους ήταν η βία και η ανασφάλεια, ενώ αναγκαίοι όροι για την επιβίωση τους εντός του πλαισίου που δρούσαν ήταν, μεταξύ άλλων, οι δολοπλοκίες, η συκοφαντία, η εξαγορά και ο χρηματισμός (Σφυρόερας 2003, 303). Το αξίωμα κατέληξε

κληρονομικό, ενώ η διαδοχή εξασφαλιζόταν μέσω των πατεράδων τους, οι οποίοι για να πετύχουν την άνοδο των υιών τους, χρησιμοποιούσαν κάθε μέσο που είχαν στην διάθεση τους, κινητοποιώντας Μεγάλους Βεζίρηδες και άλλους ισχυρούς αξιωματούχους (Κούκκου 1971, 133).

1.5. Ο ρόλος του Μεγάλου Διερμηνέα της Πύλης

Παρόλο που δεν γνωρίζουμε αρκετά για τις αρμοδιότητες του θεσμού, όπως είδαμε πιο πάνω, ο Μεγάλος Διερμηνέας είχε πολύ πιο διευρυμένες αρμοδιότητες. Πιο συγκεκριμένα, συνόδευε τον Ρεϊς-ουλ-κιουτάμπ (*reisülküttab*), δηλαδή τον Αρχιγραφέα, που κατά τον ύστερο 18^ο αιώνα ασκούσε τις αρμοδιότητες ενός Υπουργού Εξωτερικών. Έτσι, ο Διερμηνέας της Πύλης ερχόταν σε επαφή με ξένες πρεσβείες και διπλωματικές αποστολές και μπορούσε να επηρεάσει τον ανώτερο του σε θέματα άσκησης εξωτερικής πολιτικής (Κοτζαγεώργης 2015, 145).

Αξίζει να σημειωθεί ότι ο Μεγάλος Διερμηνέας ήταν ο μόνος Οθωμανός αξιωματούχος που επισκεπτόταν επισήμως Ευρωπαίους διπλωμάτες στις αρχές του 19^{ου} αιώνα (Φίλιου 2021, 243-244, υποσημ.19). Από την άλλη, είχε κάποια προνόμια, όπως για παράδειγμα την εκδίκαση υποθέσεων του μόνο από το δικαστήριο του Μεγάλου Βεζίρη, στο οποίο ήταν υπόλογος (Κοτζαγεώργης 2015, 145).

Οι Μεγάλοι Διερμηνείς συνήθως διαπλέκονταν βαθιά στα πολύπλοκα δίκτυα πίστωσης και πατρωνίας της Οθωμανικής διακυβέρνησης. Οι μισθοί τους προέρχονταν από τα έσοδα διάφορων *μουκατάδων* (*mukata'a*) ή φοροσυλλεκτικών παραχωρήσεων, ενώ έπαιρναν τον ετήσιο μισθό τους από τις προσωπικές φορολογικές αποδόσεις των *βοεβόδων* της Μολδαβίας και της Βλαχίας (Φίλιου 2021, 32).

Μετά τον Νικούσιο και τον Μαυροκορδάτο, ο οποίος ανύψωσε σε μέγιστο βαθμό τον θεσμό, δεν κατάφερε κανένας άλλος να διακριθεί ιδιαίτερα στο αξίωμα του Μεγάλου Διερμηνέα. Από το 1661 μέχρι το 1821, στο αξίωμα υπηρέτησαν συνολικά 37 Φαναριώτες. Οι πλείστοι από τους από τους Φαναριώτες που ανήλθαν στο αξίωμα, το χρησιμοποίησαν για να καταλάβουν τα αξιώματα των Ηγεμόνων της Μολδαβίας και της Βλαχίας (Κοτζαγεώργης 2015, 144-145).

1.6. Οι Ηγεμόνες της Μολδαβίας και της Βλαχίας

Τα αξιώματα των Ηγεμόνων της Μολδαβίας και της Βλαχίας ήταν αξιώματα με πολύ μεγάλη βαρύτητα, καθώς επρόκειτο για θέσεις Οθωμανών διοικητών των επαρχιών, οι οποίοι είχαν τον τίτλο του πασά δύο αλογοουρών και κατατάσσονταν πολύ κοντά στην διοικητική ιεραρχία της Υψηλής Πύλης, κάτι που τα καθιστούσε σε μεγάλο βαθμό αξιοζήλευτα (Κοτζαγεώργης 2015, 146).

Η Μολδαβία και η Βλαχία, γνωστές και ως Παραδουνάβιες Ηγεμονίες, συνόρευαν με την Αυστριακή και την Ρωσική Αυτοκρατορία, αποτελώντας ένα μεγάλο μέρος της σημερινής Ρουμανίας. Ήταν τα μοναδικά εδάφη που διατήρησαν την αυτοτέλεια τους, καθώς μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης, οι Οθωμανοί είχαν καταλάβει πολλά ευρωπαϊκά εδάφη από τους Βυζαντινούς, διαλύοντας προηγουμένως το βασίλειο της Σερβίας και της Βουλγαρίας, το 1389 και το 1396 αντίστοιχα (Κούκκου 1971, 134).

1.7. Ο Ρόλος και οι Εξουσίες των Ηγεμόνων

Οι δύο Ηγεμόνες της Μολδαβίας και της Βλαχίας συχνά αναφέρονται στην βιβλιογραφία με τις λέξεις *hosrodar* (οσποδάροι) και *voenode* (βοεβόδες), που έχουν σλαβική προέλευση, αν και ο επίσημος τίτλος του αξιώματος στα τουρκικά ήταν αυτός του μπέη (*bey*). Όπως αναφέρει η Κούκκου, ο τίτλος του *βοεβόδα*, που ουσιαστικά σημαίνει τον διοικητή, έγινε δεκτός από τους Οθωμανούς, ενώ όλοι οι διατελέσαντες ως Ηγεμόνες πρόσθεταν τον τίτλο αυτό στο τέλος της υπογραφής τους (Κούκκου 1971, 136).

Οι δύο Φαναριώτες *βοεβόδες*, λοιπόν, είχαν ευρύτατες δικαιοδοσίες. Διαχειρίζονταν την είσπραξη των φόρων, την επαρχιακή διοίκηση και ταυτόχρονα την εκκλησιαστική διοίκηση των πολλών προσοδοφόρων μοναστηριών. Ακόμα, επιτηρούσαν τα αυτοκρατορικά σύνορα με την Ρωσία και την Αυστρία, και τις εξωτερικές σχέσεις που διεξάγονταν στα σύνορα. Από τα μέσα του 18^{ου} αιώνα, οι *βοεβόδες* των δύο αυτών επαρχιών είχαν ειδικές συμφωνίες με τον Σουλτάνο για την παροχή όλο και περισσότερων σιτηρών και κρεάτων στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, ενώ σε περιόδους πολέμων, εφοδίαζαν επίσης και τον Οθωμανικό στρατό (Philliou 2009, 156).

Ως χαρακτηριστικό παράδειγμα του ρόλου των δύο *βοεβόδων* μπορούμε να αναφέρουμε ότι αποτελούσαν την κορωνίδα της δόξας του φαναριώτικου δικτύου, φτάνοντας στο σημείο να κηρύσσονται ισότιμοι με τους βασιλείς στην Ευρώπη. Επέβαλλαν φόρους ελεύθερα, και με την πάροδο του χρόνου θέσπισαν ντόπιο αστικό κώδικα στις επαρχίες υπό την ηγεμονία τους, γεγονός που τους επέτρεψε να θεωρούνται αυτόνομοι Χριστιανοί Ηγεμόνες, παρόλο που βρίσκονταν κάτω από την εξουσία του Σουλτάνου (Φίλιου 2021, 26).

1.8. Ο διορισμός των Ηγεμόνων

Οι Ηγεμόνες εκλέγονταν από την τοπική χριστιανική ελίτ των Βλάχων και Μολδαβών γαιοκτημόνων, τους *βογιάρους*. Η Οθωμανική διοίκηση μπορούσε να επικυρώσει την εκλογή τους, να υποστηρίξει ή και πιο σπάνια να επιβάλει κάποιον άλλο για το αξίωμα. Το 1731, η διαδικασία αυτή άλλαξε με διάταγμα της Υψηλής Πύλης, μέσω του οποίου οι Ηγεμόνες θα διορίζονταν απευθείας από την ίδια την Πύλη, χωρίς την μεσολάβηση εκλογών από τους *βογιάρους* (Κοτζαγεώργης 2015, 146).

Βασικό στοιχείο για τον διορισμό των Ηγεμόνων αποτελούσε η προϋπηρεσία τους στην διπλωματική υπηρεσία της Υψηλής Πύλης, και συγκεκριμένα στο αξίωμα του Μεγάλου Διερμηνέα. Οι διορισμένοι στο αξίωμα όφειλαν να τηρούν την εσωτερική και εξωτερική πολιτική φιλοσοφία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, καθώς, σε αντίθετη περίπτωση, θα μπορούσαν να χάσουν την θέση τους ή ακόμα την ίδια την ζωή τους (Κούκκου 1971, 137).

Πρώτος Φαναριώτης πρίγκιπας της Μολδαβίας, το 1709 αρχικά, και στη συνέχεια της Βλαχίας (1716) διορίστηκε ο γιός του Μεγάλου Διερμηνέα Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου, Νικόλας Μαυροκορδάτος, ο οποίος υπήρξε ο πιο μορφωμένος Έλληνας Ηγεμόνας των παραδουνάβιων χωρών. Από το 1709 μέχρι το 1821, κατέλαβαν τις ηγεμονίες της Βλαχίας και της Μολδαβίας είκοσι Έλληνες Φαναριώτες, οι οποίοι ανήκαν σε μεγάλες ελληνικές οικογένειες (Κούκκου 1971, 139-141). Το ξέσπασμα της επανάστασης του 1821 σήμανε το τέλος της παρουσίας των Φαναριωτών στις θέσεις των Ηγεμόνων ύστερα από ένα και πλέον αιώνα.

1.9. Οι Δραγομάνοι του Στόλου

Ο Δραγομάνος του Στόλου ήταν το τελευταίο αξίωμα που δημιουργήθηκε για τους Φαναριώτες και το δεύτερο σε ιεραρχία μετά τον αρχιναύαρχο του Οθωμανικού στόλου (*kapudan paşa*) (Φίλιου 2021, 13).

Η ανάγκη για την δημιουργία του αξιώματος ήταν η κάθοδος του Οθωμανού ναυάρχου στο Αιγαίο, καθώς τα πλείστα από τα νησιά του Αιγαίου του είχαν παραχωρηθεί διοικητικά και φορολογικά. Έτσι, ο Δραγομάνος του Στόλου χρησίμευε αρχικά στην γραπτή ή προφορική επικοινωνία μεταξύ του αρχιναυάρχου και των νησιωτών (Σφυρόερας 1965, 19).

1.10. Διορισμός

Η θέση του Δραγομάνου του Στόλου έγινε τόσο σημαντική, ώστε συχνά αποτελούσε προβαθμίδα για άνοδο στο αξίωμα του Μεγάλου Διερμηνέα, και από εκεί προς το αξίωμα των Ηγεμόνων της Μολδαβίας και της Βλαχίας. Περί τα μέσα του 18^{ου} αιώνα, το αξίωμα απέκτησε μεγαλύτερη αξία, αποφέροντας τεράστια εισοδήματα, τριπλάσια και πέραν από αυτά που έπαιρναν οι Μεγάλοι Διερμηνείς της Πύλης (Σφυρόερας 1965, 30). Μάλιστα, οι διεκδικητές του διέθεταν τεράστια χρηματικά ποσά για να το εξαγοράσουν, σε σημείο που προκαλούνταν τραγικά επεισόδια μεταξύ φαναριώτικων οικογενειών για να το αποκτήσουν. Ακόμα, οι ενδιαφερόμενοι δεν δίσταζαν να ζητούν την υποστήριξη Οθωμανών αξιωματούχων (Κούκκου 1971, 144-146).

Οι Δραγομάνοι του Στόλου έπρεπε να είχαν επαρκείς γνώσεις ξένων γλωσσών, απαραίτητες λόγω της ανεπτυγμένης ναυτιλίας στο Αιγαίο και της επαφής των νησιωτών με πλοιάρχους και πληρώματα ξένων πλοίων. Σημαντικότεροι παράγοντες που συνετέλεσαν στην εκλογή τους, ωστόσο, ήταν αφενός η εύνοια της Υψηλής Πύλης προς ορισμένες φαναριώτικες οικογένειες, αλλά και το ύψος του ποσού που διέθεταν οι υποψήφιοι για να εξαγοράσουν το αξίωμα (Σφυρόερας 1965, 31).

Μεγάλο ρόλο στην εκλογή των Δραγομάνων του Στόλου έπαιζαν ο Πατριάρχης και οι ανώτατοι κληρικοί, οι οποίοι αγωνίζονταν για να επιβάλουν τα πρόσωπα της αρεσκείας τους, όταν μάλιστα τα πρόσωπα αυτά ανήκαν στους αξιωματούχους της Εκκλησίας (Σφυρόερας

1965, 32). Επιπλέον, συμμετοχή στην ανάδειξη των Δραγομάνων το Στόλου είχαν και οι Μεγάλοι Διερμηνείς της Πύλης, τους οποίους θα συνέφερε να κατέχει το αξίωμα κάποιος της εμπιστοσύνης και της αρεσκείας τους. Όμως, ο Σουλτάνος είχε τον τελευταίο λόγο στην εκλογή των Δραγομάνων, επικυρώνοντας τον διορισμό τους και απονέμοντας τα σύμβολα του αξιώματός τους (Κούκκου 1971, 146-147).

1.11. Οι Δικαιοδοσίες των Δραγομάνων του Στόλου

Πρώτος Δραγομάνος του Στόλου ήταν ο Ιωαννάκης Πορφυρίτης, που κατείχε παλαιότερα το αξίωμα του Διερμηνέα της γερμανικής πρεσβείας στην Κωνσταντινούπολη. Οι διάδοχοι του κατάφεραν να προσδώσουν αίγλη στο αξίωμα, και μάλιστα μερικοί από αυτούς θεωρούνταν οι πραγματικοί κυβερνήτες των νησιών. Συχνά, εξέρχονταν από τον ναύσταθμο για να εισπράξουν φόρους από τα νησιά και τα παράλια του Αιγαίου, αλλά και για να διαφυλάξουν την ασφάλεια της Αυτοκρατορίας, να αντιμετωπίσουν τους πειρατές ή να προετοιμάσουν πολεμικές επιχειρήσεις κυρίως εναντίον των Βενετών. Η δύναμη τους έφτασε σε ανώτατο σημείο, ώστε να είναι ρυθμιστές σοβαρών ζητημάτων, ενώ από την εποχή του Νικουσίου και μετά, έγιναν σχεδόν ισότιμοι με τους ανώτερους Οθωμανούς αξιωματούχους (Σφυρόερας 1965, 14-20).

Με την πάροδο του χρόνου, οι δικαιοδοσίες τους αυξήθηκαν, καθώς οι Έλληνες νησιώτες προτιμούσαν να καταφεύγουν στον ομοεθνή αξιωματούχο της Οθωμανικής διοίκησης για την επίλυση των προβλημάτων τους. Είναι αξιοσημείωτο, επίσης, το γεγονός ότι ο Δραγομάνος του Στόλου υποδείκνυε στους νησιώτες να μην προσφεύγουν στον Οθωμανό αξιωματούχο, ούτως ώστε να αναλαμβάνει αυτός να επιλύει ευνοϊκότερα τα προβλήματα που τους απασχολούσαν (Κούκκου 1971, 145).

Από τις σημαντικότερες δικαιοδοσίες των Δραγομάνων του Στόλου ήταν η απονομή δικαιοσύνης και η εκδίκαση σοβαρών νομικών υποθέσεων, όντας μάλιστα πρόεδροι του δικαστηρίου. Επίσης, οι Δραγομάνοι συνέβαλαν στην κωδικοποίηση του εθμικού δικαίου των νησιών, το οποίο χρησιμοποιούσαν για να εκδικάζουν τις υποθέσεις (Κούκκου 1971, 148).

Το ετήσιο εισόδημα τους δεν ήταν χαμηλότερο από 150.000 γρόσια, ποσό που τους εξασφάλιζε μια αξιόλογη περιουσία για αγορά οικιών και αγρών στην Κωνσταντινούπολη, στην

Βλαχία και στα νησιά (Σφυρόερας 1965, 47). Με βάση τα παραπάνω, δεν είναι δύσκολο να αντιληφθεί κανείς γιατί οι Δραγομάνοι του Στόλου απολάμβαναν σχεδόν βασιλικό κύρος (Φίλιου 2021, 26).

Η πιο ισχυρή και σημαντική προσωπικότητα στο αξίωμα του Δραγομάνου του Στόλου ήταν ο Νικόλαος Πέτρου Μαυρογένης, ο οποίος το κατείχε από το 1770 μέχρι το 1786. Ο Μαυρογένης είχε συμβάλει καθοριστικά στην επανάσταση των Ελλήνων κατά των Οθωμανών το 1770 στην Μάνη (τα λεγόμενα Ορλωφικά), κατορθώνοντας να πείσει τον Οθωμανό ναύαρχο Τζεζαγίρλί Γκαζί Χασάν Πασά (Cezayirli Gazi Hasan Paşa) να δώσει αμνηστία σε όσους Χριστιανούς νησιώτες συμμετείχαν στην επανάσταση (Κούκκου 1971, 150).

1.12. Ο θεσμός της Δραγομανίας στην Κύπρο

Όπως αναφέρει ο Παπαδόπουλος, βασικό περιεχόμενο του θεσμού είναι η διασφάλιση της επικοινωνίας μεταξύ ετερόγλωσσων πληθυσμών (Παπαδόπουλος 1981, 62). Ο θεσμός της Δραγομανίας κρίνεται ιδιαίτερα σημαντικός για την τύχη της Ορθόδοξης κοινότητας υπό Οθωμανική κυριαρχία. Στην Κύπρο, ο θεσμός φαίνεται ότι υπήρχε κατά το μεγαλύτερο διάστημα της Οθωμανικής περιόδου, με τον πρώτο γνωστό Δραγομάνο να είναι ο Πέτρος Γουνέμης, ο οποίος το 1608 έγραψε εκ μέρους του Χριστιανών κατοίκων της Κύπρου προς τον Δούκα της Σαβοΐας, Κάρολο Εμμανουήλ, καλώντας τον να αναλάβει μαζί με τον Φίλιππο Δ΄ της Ισπανίας, μια εκστρατεία για την απελευθέρωση του νησιού από τους Οθωμανούς (Ιντιάνος 1938, 147-148).

1.13. Ο ρόλος των Δραγομάνων

Πέρα από τα βασικά τους μεταφραστικά καθήκοντα, οι Δραγομάνοι έπαιξαν ένα είδος ενδιάμεσου ρόλου μεταξύ της Εκκλησίας και των μουσουλμανικών και μη μουσουλμανικών κοινοτήτων, παρέχοντας συντονισμό και συνεργασία μεταξύ της τοπικής κοινότητας και της κεντρικής διοίκησης (Dinç 2015, 423-424). Με τον καιρό, το αξίωμα κατέστη πολύ σημαντικό, καθώς ο Δραγομάνος αποτελούσε την κυριότατη πολιτική εξουσία στην Κύπρο μετά τον Πασά,

ως επίτροπος του κυπριακού λαού, έχοντας το δικαίωμα να υποβάλλει τα αιτήματα των Κυπρίων απευθείας στην Υψηλή Πύλη (Μυριανθόπουλος 1934, 73).

Χαρακτηριστικό παράδειγμα του ρόλου που έπαιξαν οι Δραγομάνοι ήδη από τις πρώτες δεκαετίες ύπαρξης του θεσμού, είναι η περίπτωση του Δραγομάνου Φεδρίγου Βαλλαράτσι που παρευρέθηκε το 1628 σε συνεδρία του ανώτατου κλήρου υπό την ιδιότητα επίσημου αξιωματούχου της διοικητικής ιεραρχίας (Παπαδόπουλος 1981, 66). Ο διάδοχος του στο αξίωμα, Μισσέρ Άντζουλος (1669), καταγράφεται ως «*τοποτηρητής και της Κύπρου καπετάνος*» στο ποίημα του Κωνσταντίνου Διακόνου με τίτλο *Ιστορία του Μακαρίτου Μάρκο* (Μυλωνάς 1924, 141).

Ακόμα, ο Αρχιμανδρίτης Κυπριανός αναφέρει τον Δραγομάνο Χατζηιωσήφ, που κατείχε το αξίωμα κατά τα έτη που προηγήθηκαν του 1761, ως «*σχεδόν μοναρχίσαντα εις τους Ρωμαίους*» (Κυπριανός 1788, 327), κάτι που δείχνει και την τεράστια δύναμη του Δραγομάνου ακόμα και πριν τον μετέπειτα πανίσχυρο Χατζηγεωργάκη Κορνέσιο.

1.14. Διορισμός

Στην βιβλιογραφία υπάρχει η άποψη ότι μέχρι τον Χατζηγεωργάκη, οι Δραγομάνοι εκλέγονταν από τους Επισκόπους (Μυριανθόπουλος 1934, 150-151). Ο συγγραφέας Giovanni Mariti, ο οποίος έζησε στην Κύπρο τον 18^ο αιώνα, συμπέρανε ότι οι Δραγομάνοι προτεινόταν από τους Επισκόπους, που μπορούσαν να τους αντικαταστήσουν αν δεν ήταν αποδεκτοί από την Υψηλή Πύλη. Ακόμα, έχει διατυπωθεί η άποψη ότι οι Δραγομάνοι διορίζονταν κατευθείαν από τους Επισκόπους (Ιντιάνος 1938, 146).

Παρόλα αυτά, κάποια στοιχεία διαψεύδουν τις παραπάνω απόψεις. Συγκεκριμένα, η αμοιβή των προσώπων που κατείχαν το αξίωμα της Δραγομανίας προερχόταν από το δημόσιο ταμείο, κάτι που φανερώνει ότι οι Δραγομάνοι ήταν υπάλληλοι της διοίκησης (Θεοχαρίδης 1986, 10). Επιπρόσθετα, τόσο το τραγούδι για τον Χατζηγεωργάκη (Μυριανθόπουλος 1934, 194), όσο και δυο *ilâm* (ιεροδικαστικές εκθέσεις) αποδεικνύουν ότι ο Χατζηγεωργάκης ήταν διορισμένος από την Υψηλή Πύλη με βεράτιο (*berat*) (Θεοχαρίδης 1986, 11· Θεοχαρίδης 2022, 248). Ακόμα, όπως αποκαλύπτουν έγγραφα από καταχωρήσεις στα μητρώα του ιεροδικείου με ημερομηνία 28 Μαρτίου 1745, διορισμένος με βεράτιο ήταν και ο Δραγομάνος Χριστοφάκης

Κωνσταντίνου (Hadjikyriacou 2019, 89). Συνεπώς, θα πρέπει να γίνεται λόγος για διορισμό του εκάστοτε Δραγομάνου από τον Σουλτάνο, που ήταν απόλυτα αρμόδιος να αναγνωρίσει έναν αξιωματούχο του.

1.15. Φορολογικές δραστηριότητες

Οι Δραγομάνοι διοργάνωναν την είσπραξη και την πληρωμή των φόρων (Παπαδόπουλος 1971, 332-333), κάτι που φανερώνει την εμπλοκή τους στο δημοσιονομικό σύστημα της Κύπρου. Με βάση το ποίημα του Κωνσταντίνου Διακόνου, το οποίο μας δίνει πολλές πληροφορίες για την περίοδο Δραγομανίας του Δραγομάνου Μαρκουλλή στα τέλη του 17^{ου} αιώνα, ο Μαρκουλλής διοργάνωνε συστηματική εκστρατεία είσπραξης των φόρων, και περιόδευε τακτικά στην Κύπρο για να κάνει φορολογική απογραφή των Χριστιανών. Όπως φαίνεται από το ποίημα, και συγκεκριμένα, στους στίχους 237-380, ο Μαρκουλλής υπήρξε τυραννικός Δραγομάνος, καταπιέζοντας και βασανίζοντας τους κατοίκους του νησιού για να εισπράττει τους φόρους (Παπαδόπουλος 1981, 73-74).

Τα έσοδα του Δραγομάνου πήγαζαν σε μεγάλο βαθμό από την συλλογή των φόρων, ενώ οι φορολογικές αρμοδιότητες που είχαν οι Δραγομάνοι θα πρέπει να συνδεθούν με το σύστημα της φοροενοικίασης *iltizam*, το οποίο ήταν διαδεδομένο σε όλη την Αυτοκρατορία. Ακόμα, ο Θεοχαρίδης παρατηρεί ότι, στις αρχές του 18^{ου} αιώνα, υπήρχε ειδικός φόρος που πλήρωναν οι Κύπριοι (*tercumaniye*) (Θεοχαρίδης 1986, 10, 14-15). Αν και δεν είναι γνωστό τι σκοπό είχε ο φόρος αυτός, πιθανότατα αποτελούσε έσοδο για τους Δραγομάνους. Αξίζει να σημειωθεί ότι οι Δραγομάνοι και τα μέλη των οικογενειών τους ήταν ελεύθεροι από κάθε φόρο (Ιντιάνος 1938, 147).

Το *iltizam* προνοούσε παραχώρηση της άμεσης εκμετάλλευσης των φορολογικών προσόδων στους ενοικιαστές μετά από πλειστηριασμό και καθιερώθηκε ως το νέο σύστημα συλλογής των φορολογικών προσόδων περί τα τέλη του 16^{ου} αιώνα, αντικαθιστώντας το εμφανώς παρακμάζον τιμαριωτικό σύστημα (Μιχαήλ 2004, 29). Η πρακτική αυτή υιοθετήθηκε με σκοπό τον εκκρηματισμό των φορολογικών αποδόσεων λόγω της κακής οικονομικής κατάστασης που βρισκόταν η Αυτοκρατορία (Παπασταματίου 2015, 129).

Η εφαρμογή του *iltizam* στην Κύπρο χρονολογείται από το 1703, όταν το νησί αποτελούσε μέρος του χασιού του Μεγάλου Βεζίρη, ο οποίος ανέθετε το εισόδημα του στον πλειοδότη, τον *Μουχασίλη (muhassil)* (Stavrides 2009, 89). Ωστόσο, η πρακτική αυτή οδήγησε σε υπερφορολόγηση από τους *Μουχασίληδες*, κίνητρο των οποίων ήταν να εξοφλήσουν την επένδυση τους και να μεγιστοποιήσουν τα κέρδη τους (Hadjikyriacou 2011, 132). Όπως υπογραμμίζει ο Θεοχάρης Σταυρίδης, το γεγονός αυτό ίσως να δικαιολογεί την συχνή αντικατάσταση των Διοικητών του νησιού, οι οποίοι άλλαζαν κάθε ένα ή δύο χρόνια (Stavrides 2009, 89-90).

Οι φόροι από τους Μουσουλμάνους εισπράττονταν με την μεσολάβηση του *Μουχασίλη*, ενώ αυτοί από τους Χριστιανούς με την μεσολάβηση του Δραγομάνου, ο οποίος παρέδιδε τις εισπράξεις από την ενοικίαση στον *Μουχασίλη*, καθιστώντας έτσι τον Δραγομάνο ένα εκμισθωτή των φόρων (Θεοχαρίδης 1986, 16). Αυτό που προκύπτει στο σημείο αυτό είναι ότι οι φορολογικές αρμοδιότητες του Δραγομάνου μαρτυρούν μια εξέλιξη του θεσμού της Δραγομανίας, και αυτό συμβαίνει ειδικότερα στα τέλη του 18^{ου} αιώνα, αφού παρατηρείται ότι κατά την περίοδο της Δραγομανίας του Χατζηγεωργάκη Κορνέσιου προκύπτουν οικονομικά και διοικητικά καθήκοντα (Stavrides 2009, 96).

1.16. Σχέσεις με την Εκκλησία

Σύμφωνα με τον Μιχαήλ, το γεγονός ότι ο Δραγομάνος του Σεραγιού ήταν ένας Ορθόδοξος που δεν άνηκε στην εκκλησιαστική ιεραρχία της Κύπρου, και ουσιαστικά ήταν ένας υψηλόβαθμος Οθωμανός αξιωματούχος ο οποίος επιφορτίστηκε με διοικητικά καθήκοντα, λειτουργώντας ως ο ενδιάμεσος μεταξύ του τοπικού Διοικητή και του Αρχιεπισκόπου, συνιστά την ανάδειξη μιας ισχυρής μη εκκλησιαστικής εξουσίας. Η εξουσία αυτή, στην ουσία, αμφισβήτησε την αποκλειστική εκπροσώπηση των Ορθοδόξων της Κύπρου από τον ανώτατο κλήρο, καθιστώντας την Εκκλησία της Κύπρου όχι τον μοναδικό, αλλά ένα από τους δύο θεσμικούς εκπροσώπους του νησιού (Μιχαήλ 2004, 94-95).

Αρχικά, η σχέση των Δραγομάνων με την Εκκλησία μαρτυρείται από μια επιστολή του Αρχιεπισκόπου Κύπρου Χριστοδούλου (1609-1631) προς κάποιο Χατζή Αντώνιο, Κύπριο προύχοντα στην Κωνσταντινούπολη. Στην επιστολή του αυτή, με ημερομηνία 15 Ιουνίου 1628, ο Αρχιεπίσκοπος απαντά στον Χατζή Αντώνιο, αναφέροντας του ότι παρέλαβε την επιστολή

που του έστειλε, διαβεβαιώνοντας τον ότι την είχε αναγνώσει «ένώπιον πάντων τοῦ καθ' ἡμᾶς κλήρου καί τοῦ ἐνδοξοτάτου ἄρχοντος κύρ Φεδρίγου δραγουμάνου» (Ιντιάνος 1938, 149).

Σύμφωνα με μια παράδοση, ο Δραγομάνος Χατζηιωσήφ έκτισε την πρώτη μικρή Εκκλησία της Φανερωμένης, την οποία προίκισε με το μικρό τσιφλίκι της Κυθραίας. Όπως φαίνεται από μια φορητή εικόνα στην Εκκλησία αυτή, ο Χατζηιωσήφ παρουσιάζεται ως ο δωρητής, και παριστάνεται με λευκή γενειάδα, όρθιος στα δεξιά, με την σύζυγο του Άννα απέναντι σε στάση δέησης, ενώ μπροστά τους και κάτω από τα χέρια τους στέκονται τα δύο μικρά παιδιά τους (Περιστιάνης 1910, 741-742·Ιντιάνος 1938, 158). Εκτός από την δωρεά του αυτή, λόγω της ιδιαίτερης αίγλης και ισχύος του, ο Χατζηιωσήφ τιμήθηκε με το εκκλησιαστικό αξίωμα του Πρωτέκδικου (Αριστείδου 2013, 6).

Από το δεύτερο μισό του 18^{ου} αιώνα μέχρι και τις αρχές του 19^{ου} αιώνα, οι Δραγομάνοι συνεργάζονταν με τους ιεράρχες με σκοπό την ομαλή διανομή και είσπραξη των φόρων. Μάλιστα, ο ισχυρός Δραγομάνος Χατζηγεωργάκης Κορνέσιος διέθετε δικούς του γραμματικούς που, στην περίπτωση αυτή, λειτουργούσαν ως φοροσυλλέκτες, μαζί με τους οποίους αναλάμβαναν την διανομή και την είσπραξη των φόρων που θα παρέδιδαν στην κεντρική διοίκηση (Μιχαήλ 2004, 96-97).

Όμως, Εκκλησία και Δραγομάνοι δεν δίσταζαν να προχωρούν σε μονομερείς ενέργειες για την απόκτηση περισσότερου πλούτου. Κάτι τέτοιο παρατηρείται στις αρχές του 1745, όταν ο Αρχιεπίσκοπος Φιλόθεος συνεργάστηκε με τον *Alaybeyi* της Κύπρου Abdülgafur και τον Δραγομάνο Χριστοφάκη Κωνσταντίνου, μαζεύοντας επιπλέον φόρους από τους κατοίκους της Κύπρου υπό το όνομα της κάλυψης των εξόδων της Εκκλησίας (Dinç 2015, 424).

Για το παραπάνω γεγονός πληροφορούμαστε λεπτομερώς από τον περιηγητή Alexander Drummond, ο οποίος όμως, δίνει ως χρονολογία το έτος 1743, αναφέροντας ότι οι Επίσκοποι είχαν το πλεονέκτημα να κερδίζουν χρήματα μετακινούμενοι από τόπο σε τόπο ως έμποροι, χωρίς να δίνουν την παραμικρή προσοχή στα καθήκοντα τους, και ότι ο Αρχιεπίσκοπος συχνά ήγειρε γενικές εισφορές, εξαπατώντας τους ανθρώπους. Επιπρόσθετα, ο Drummond τονίζει ότι αυτό που διαπράχθηκε ήταν μια κλοπή, καθώς φορολογούσαν τους φτωχούς με τουλάχιστον 40,000 γρόσια (*riastres*), και ως εκ τούτου, οι κάτοικοι της Κύπρου έσπευσαν να παραπονεθούν στην Υψηλή Πύλη και να πετύχουν την εκθρόνιση του Αρχιεπισκόπου (Hill 1952, 317).

Παρόλο που στα γεγονότα αυτά δεν αναφέρεται η εμπλοκή του Χριστοφάκη, οι καλές σχέσεις του Δραγομάνου με την Εκκλησία δεν αποκλείουν το ενδεχόμενο μιας οργανωμένης προσπάθειας των δύο φορέων εξουσίας με σκοπό την οικονομική τους ενίσχυση. Η προσφορά του προς στην Εκκλησία φαίνεται από την ανοικοδόμηση και τοιχογράφηση της Εκκλησίας Αγίου Γεωργίου στο τσιφλίκι της Άρπερας το 1745, κοντά στο χωριό Τερσεφάνου της επαρχίας Λάρνακας (Κιτρομηλίδης 2006, 511), κάτι που φανερώνει και τις οικονομικές δυνατότητες του.

1.17. Οικονομικές δραστηριότητες

Σύμφωνα με *Οθωμανικά έγγραφα από τα αρχεία του Ενετικού Προξενείου της Κύπρου*, ο Δραγομάνος Χριστοφάκης προχωρούσε σε μια σειρά από επενδύσεις στην Λάρνακα, αγοράζοντας όχι μόνο ακίνητη περιουσία, αλλά και αγροτική γη, ιδιαίτερα στην περιοχή της Άρπερας. Συγκεκριμένα, ο Χριστοφάκης ξόδευε μεγάλα χρηματικά ποσά για την αγορά περιβολιών, στα οποία καλλιεργούσε διάφορα καρποφόρα δέντρα όπως μουριές, ελιές, αμυγδαλιές και βερικοκιές. Μάλιστα, τα περιβόλια αυτά ήταν καλά ανεπτυγμένα, καθώς περιλάμβαναν πηγάδια με τους νερόμυλους τους, σπίτια με δεκάδες δωμάτια, αρκετά βόδια και μουλάρια, νιπτήρες και εργαλεία κοπής (Stavrides 2016, 18-19).

Όπως σημειώνει ο Θεοχάρης Σταυρίδης, στα μέσα του 18^{ου} αιώνα, η Σκάλα, το λιμάνι της Λάρνακας, αποτελούσε την ανερχόμενη πόλη της Κύπρου. Εκεί μεταφέρονταν σταδιακά τα προξενεία και οι κατοικίες των Ευρωπαίων εμπόρων, ενώ εξίσου σημαντική ήταν και η μεταφορά της κατοικίας του Επισκόπου στη συνοικία Σωτήρα την δεκαετία του 1750, κάτι που πιθανώς δικαιολογεί την απόφαση του Χριστοφάκη να επενδύσει στο εμπόριο της Λάρνακας (Stavrides 2016, 19-20).

Σημαντικές είναι οι πληροφορίες που μαθαίνουμε για τον πάλαι ποτέ Δραγομάνο από τον περιηγητή Drummond. Σύμφωνα με αυτόν, επειδή, λόγω της μετακίνησης από την θέση του, ο Κυβερνήτης της Κύπρου Μπεκίρ Πασάς (Bekir Paşa) (1746-1748) δεν είχε προλάβει να ολοκληρώσει το μεγάλο σχέδιο του για ύδρευση της Λάρνακας, μεταφέροντας νερό από τον ποταμό της Άρπερας, άφησε ένα σεβαστό ποσό στον Χριστοφάκη με σκοπό την ολοκλήρωση του υδραγωγείου, γνωστού σήμερα ως «Καμάρες». Εντούτοις, ο τελευταίος δεν συνέχισε το έργο και φαίνεται ότι καταχράστηκε τα χρήματα αυτά (Cobham 1938, 288).

Σαφέστατα, η πράξη του Δραγομάνου να μην αξιοποιήσει αυτό το ποσό για την ολοκλήρωση ενός τόσο σοβαρού κοινωφελούς έργου καταδεικνύει την επιθυμία του να κρατήσει τα χρήματα για προσωπικό όφελος. Επιπλέον, δεν είναι καθόλου τυχαίο το ότι ο Χριστοφάκης επένδυσε στην περιοχή της Άρπερας, και ειδικά αγοράζοντας περιβόλια και νερόμυλους μερικά χρόνια πριν από την κατασκευή του υδραγωγείου, που περιλάμβανε τις πηγές του χωριού αυτού. Επίσης, θα μπορούσαμε να πούμε ότι επενδύει στην περιοχή επειδή γνωρίζει από πριν ότι θα αποκτήσει αξία, λόγω του υδραγωγείου (Stavrides 2016, 20).

Επιπρόσθετα, με δεδομένο το ότι ο νεοφερμένος στην Κύπρο Μπεκίρ Πασάς δεν θα μπορούσε να γνωρίζει για τις πηγές της Άρπερας, είναι πολύ πιθανό να είχε κατευθυνθεί στην περιοχή μέσω της επαφής του με την τοπική κοινωνία και πιο συγκεκριμένα, από τον Δραγομάνο Χριστοφάκη. Έτσι, μπορεί να υποτεθεί ότι η κατασκευή του υδραγωγείου της Λάρνακας ήταν μια ιδέα του Χριστοφάκη (Stavrides 2016, 21). Συμπερασματικά, δεν αποκλείεται η χορηγία του Χριστοφάκη για το κτίσιμο του ναού να προέρχεται όχι μόνο από την απάτη μαζί με τον Αρχιεπίσκοπο Φιλόθεο, αλλά και από τα χρήματα που έλαβε από τον Μπεκίρ Πασά.

Ο Χριστοφάκης ζητούσε δάνεια πολλών χιλιάδων γροσίων, τα οποία δεν είχε καταφέρει να αποπληρώσει. Μεταξύ των χρημάτων που είχε αιτηθεί, περιλαμβάνονται και 7,500 γρόσια, τα οποία ζητούσε μαζί με τρεις άλλους αξιωματούχους από τον πρόξενο της Ραγούζας Giovanni Garmogliesi. Σύμφωνα με προσωπικό γράμμα του Δραγομάνου, το ποσό αυτό κρινόταν ως αναγκαίο για την ολοκλήρωση του υδραγωγείου της Λάρνακας. Περί τα τέλη του 1750, ο Δραγομάνος φυλακίστηκε, μετά την άφιξη ενός αυτοκρατορικού διατάγματος, που τον υποχρέωνε να πληρώσει τα σημαντικά ποσά που χρωστούσε. Λίγο μετά την αποφυλάκιση του, δολοφονήθηκε, και όταν οι οφειλέτες διεκδίκησαν τα χρωστούμενα τους, διαπίστωσαν ότι η περιουσία του είχε κατασχεθεί από την Πύλη (Stavrides 2016, 21-23).

Πληροφορίες για την δολοφονία του Χριστοφάκη μας δίνει το *Χρονικό του Ιωακείμ Παλλουριωτίσης*, όπου αναφέρεται ότι τον σκότωσαν Οθωμανοί την Κυριακή του Πάσχα, καθώς πήγαινε στην Εκκλησία για να ακούσει τον «καλόν λόγον» (Μυριανθόπουλος 1934, 52). Επιπλέον, ο Αρχιμανδρίτης Κυπριανός, στο έργο του *Χρονολογική Ιστορία της Νήσου Κύπρου*, αναφέρει ότι ο Χριστοφάκης δολοφονήθηκε το Πάσχα του 1750 από ανθρώπους του τότε διοικητή της Λάρνακας Χατζημπακκή, λόγω του ότι ο Δραγομάνος κατάφερε να τον αποπέμψει

από την θέση του, επειδή ασκούσε καταπιεστική εξουσία στους κατοίκους της Λάρνακας (Κυπριανός 1788, 326-327).

Η δολοφονία του Χριστοφάκη μπορεί να θεωρηθεί ως μια παράλληλη περίπτωση με την πτώση του Δραγομάνου Χατζηγεωργάκη Κορνέσιου. Σύμφωνα με την παράδοση, ο Κορνέσιος είχε προσβάλει τον μετέπειτα Μεγάλο Βεζίρη Γιουσούφ Ζιά, ο οποίος ερχόμενος ως εξόριστος στην Κύπρο, πιθανόν την εποχή που είχε αποτύχει σαν στρατηγός στην Αίγυπτο το 1798 εναντίον του Ναπολέοντα, ζήτησε από τον Δραγομάνο ένα σημαντικό ποσό, υποσχόμενος ότι θα του το αποπλήρωνε όταν θα επέστρεφε στην Κωνσταντινούπολη. Ο Χατζηγεωργάκης δεν του δάνεισε το ποσό που ζήτησε, και λίγο καιρό μετά την αναχώρηση του Ζιά, οι Οθωμανοί του νησιού άρχισαν να διώκουν τον Δραγομάνο (Μυριανθόπουλος 1934, 139-142). Παρότι δεν είχαν καταφέρει να τον δολοφονήσουν, η εξέγερση που προκάλεσαν το 1804 θεωρείται η αρχή της πτώσης του Χατζηγεωργάκη.

1.18. Η παρακμή και το τέλος του θεσμού

Η παρακμή και το τέλος του θεσμού σχετίζονται άμεσα με τα γεγονότα που προκάλεσε η στάση του 1804. Από μια επιστολή του Γάλλου πρόξενου στην Λάρνακα μαθαίνουμε ότι, μετά την πτώση του Χατζηγεωργάκη και την αναχώρηση του προς την Κωνσταντινούπολη, πριν από τις 25 Οκτωβρίου 1808, στο αξίωμα του Δραγομάνου ανήλθε ο Λάμπρος, Έλληνας Φαναριώτης, ο οποίος θεωρείται ο τελευταίος Δραγομάνος της Κύπρου, καθώς δεν αναφέρεται άλλος μετά από αυτόν (Κυριαζής 1930, 156). Αναμφίβολα, ως Φαναριώτης, θα είχε εις γνώση του ότι ένα τέτοιο αξίωμα θα του απέφερε σημαντικό κέρδος, και ως εκ τούτου επεδίωξε την άνοδο του στην θέση αυτή.

Σε αντίθεση με τους προηγούμενους Δραγομάνους, ο Λάμπρος δεν είχε καλές σχέσεις με τους Επισκόπους και τον Αρχιεπίσκοπο Κυπριανό. Ομοίως, ο Κυπριανός και οι Επίσκοποι δεν ήταν υπέρ της δημιουργίας μιας θερμής σχέσης με τον Λάμπρο, με τον οποίο συνέρχονταν μόνο για επίσημους σκοπούς (Dinç 2015, 433). Μάλιστα, σύμφωνα με τον Άγγλο ταξιδιώτη John M. Kinnear, που επισκέφτηκε την Κύπρο τον Ιανουάριο του 1814 και συναντήθηκε με τον Λάμπρο, δεν ήταν δύσκολο να αντιληφθεί κανείς ότι υπήρχε αντιζηλία ανάμεσα στον Λάμπρο και τον Κυπριανό, τον οποίο ο Λάμπρος κατηγορούσε για απληστία και φιλοδοξία, καθώς και

για το γεγονός ότι επιθυμούσε να αναμειχθεί σε ζητήματα που δεν τον αφορούσαν (Cobham 1908, 417).

Όπως αναφέρει ο Dinç, ο Λάμπρος απέβλεπε στο να πλουτίσει, ενεργώντας ως σαράφης (*sarrafi*), παρά σαν αντιπρόσωπος των Χριστιανών της Κύπρου, προκαλώντας την ανυποληψία του θεσμού τόσο στα μάτια των Κυπρίων όσο και στην Υψηλή Πύλη. Παρόλα αυτά, ο Λάμπρος συνέχισε τα καθήκοντα του ως Δραγομάνος μέχρι τον θάνατο του το 1815. Στις 15 Μαρτίου 1816, η Υψηλή Πύλη αποφάσισε να καταργήσει τον θεσμό του Δραγομάνου που, για μεγάλο χρονικό διάστημα προκαλούσε σύγχυση στο νησί της Κύπρου. Το διάταγμα που εκδόθηκε σχετικά με την κατάργηση του θεσμού πρόβαλε ως δικαιολογία το ότι ο θεσμός δεν ήταν πλέον χρήσιμος για κάτι, εκτός από το να δημιουργεί ζημιά (Dinç 2015, 433).

Πράγματι, οι Δραγομάνοι της Κύπρου με το πέρασμα του χρόνου, και ειδικότερα στο δεύτερο μισό του 18^{ου}, αλλά και στις αρχές του 19^{ου} αιώνα, απέκτησαν τρομερή δύναμη και πλούτο.

Η μακρά περίοδος της Δραγομανίας του Χατζηγεωργάκη Κορνέσιου (1779-1809) χαρακτηρίζεται ως η πιο σημαντική και ταυτόχρονα η πιο ταραγμένη περίοδος στην ιστορία του θεσμού. Είναι γεγονός ότι οι ευρείες οικονομικές και φορολογικές δικαιοδοσίες του Χατζηγεωργάκη συνιστούν εξέλιξη του θεσμού της Δραγομανίας. Η μεγάλη δύναμη και επιρροή του τού επέτρεψαν να αποτελέσει την κυριότερη εξουσία στην Κύπρο, ώστε να αυτοαποκαλείται «αντιπρόσωπος ολόκληρης της Κύπρου» (Θεοχαρίδης 1986, 42). Από την άλλη, όπως θα δούμε στα επόμενα κεφάλαια, οι υπερεξουσίες του αυτές ήταν η πηγή για τα πολύ τραυματικά και σημαδιακά γεγονότα που διαδραματίστηκαν στην Κύπρο το 1804, τα οποία ταρακούνησαν την Υψηλή Πύλη και την ανάγκασαν να τερματίσει τον θεσμό μερικά χρόνια αργότερα.

1.19. Σύγκριση των Φαναριωτών με τους Κύπριους Δραγομάνους

Οι Φαναριώτες υπηρέτησαν στο αξίωμα των Πριγκίπων των Παραδουνάβιων χωρών, του Δραγομάνου της Πύλης, του Δραγομάνου του Στόλου, και όπως είδαμε παραπάνω με την περίπτωση του Λάμπρου, στο αξίωμα του Δραγομάνου της Κύπρου. Τόσο οι Φαναριώτες που υπηρέτησαν ως Δραγομάνοι, όσο και οι Κύπριοι Δραγομάνοι αποτελούν περιπτώσεις λαϊκών

και μη Μουσουλμάνων αξιωματούχων της Υψηλής Πύλης που κατάφεραν να αποκτήσουν μεγάλη δύναμη και αίγλη. Οι Φαναριώτες έμοιαζαν να ήταν το πρότυπο για τον Κύπριο Δραγομάνο, και πιθανότατα οι φιλοδοξίες του βασίστηκαν στο παράδειγμα τους (Hadjikyriacou 2011, 271-272).

Αυτό που έχει ιδιαίτερη σημασία και αξίζει να αναφερθεί είναι η εντυπωσιακή ομοιότητα του ιστορικού φαινομένου των Φαναριωτών με την περίπτωση του Χατζηγεωργάκη και του θεσμού που εκπροσωπούσε. Όπως θα δούμε εκτενέστερα στα επόμενα κεφάλαια, ο τρόπος ανάδυσης και εμφάνισης του Κορνέσιου, η βαθμιαία εξέλιξη του σε ένα κυρίαρχο πολιτικό παράγοντα, η δράση του στο κυπριακό γίνεσθαι, η συναναστροφή του με Φαναριώτες ενόσω βρισκόταν στην Κωνσταντινούπολη, και η υπηρεσία του στον θεσμό της Δραγομανίας είναι χαρακτηριστικά τα οποία φανερώνουν μια συσχέτιση μεταξύ των δυο φορέων εξουσίας, η οποία προερχόταν από τον Σουλτάνο.

Για παράδειγμα, ένας από τους παράγοντες που ευνόησε την ανάδυση των Φαναριωτών είναι το μεγάλο κεφάλαιο το οποίο κατείχαν ήδη από το πρώτο μισό του 17^{ου} αιώνα, μέσω του οποίου διεκδικούσαν κρατικά αξιώματα. Επιπλέον, στις κυριότερες δραστηριότητες τους συμπεριλαμβάνεται η εμπορία κεφαλαίων και ο δανεισμός χρημάτων προς την Εκκλησία, κάτι που αύξησε το κύρος και την ισχύ τους, και οδήγησε αφενός στην ανάληψη εκκλησιαστικών αξιωμάτων, και αφετέρου, στην εξάρτηση του Οικουμενικού Πατριαρχείου, ειδικότερα σε θέματα άσκησης πολιτικής, από τους Φαναριώτες (Κοτζαγεώργης 2015, 143-144).

Η στενή τους σχέση με την Ορθόδοξη Εκκλησία αποτελεί ακόμα ένα κοινό τους στοιχείο. Όπως το Οικουμενικό Πατριαρχείο αποτελούσε πόλο ισχύος για τους Φαναριώτες, έτσι και ο Χατζηγεωργάκης αντλούσε σημαντική δύναμη από τον Εκκλησιαστικό ηγέτη της Κύπρου, τον Αρχιεπίσκοπο Χρυσάνθο, αφού με την άνοδο του στην Δραγομανία νυμφεύθηκε με την ανεψιά του Αρχιεπισκόπου, την Μαρουδιά Παυλίδη.

Επιπρόσθετα, συνήθως οι Φαναριώτες επιδίδονταν στο *iltizam*, πληρώνοντας ένα χρηματικό ποσό στην Υψηλή Πύλη, ως επιστροφή για το περιορισμένο ή ισόβιο δικαίωμα τους να εισπράττουν φόρους για δικό τους λογαριασμό (Patrinelis 2001, 178). Ο Πατρινέλης σημειώνει επίσης ότι, όπως όλα τα αξιώματα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, έτσι και αυτό του Ηγεμόνα μιας εκ των Παραδουνάβιων χωρών δημοπρατούνταν και κατοχυρώνονταν στους πλειοδότες.

Οι τελευταίοι, λόγω της εφήμερης και επισφαλούς θέσης τους, επιχειρούσαν να ανακτήσουν το ποσό το οποίο πλήρωσαν για να αποκτήσουν το αξίωμα, αλλά και να πολλαπλασιάσουν τα κέρδη τους, επιβάλλοντας φόρους και πουλώντας πολυάριθμα και προσοδοφόρα αξιώματα της πριγκιπικής αυλής. Αυτός ο ανταγωνισμός μεταξύ των υποψήφιων πλειοδοτών και η συχνή αλλαγή των Ηγεμόνων και των Δραγομάνων απέφερε κέρδος στην κεντρική διοίκηση καθώς από τη μια μαζεύονταν μεγάλα ποσά στα ταμεία της, και από την άλλη, μέσω των δωροδοκιών που προέκυπταν, ικανοποιούνταν οι διάφοροι εμπλεκόμενοι αξιωματούχοι (Patrinelis 2001, 187-188).

Ωστόσο, ανταγωνισμός υπήρχε και για το αξίωμα του Δραγομάνου της Κύπρου. Συγκεκριμένα, μέσω του ποιήματος του Κωνσταντίνου Διακόνου για το οποίο έγινε αναφορά παραπάνω, πληροφορούμαστε για την έριδα μεταξύ του Μαρκουλλή και του Γιωργή, για την θέση του Δραγομάνου.

Πριν από το αξίωμα του Δραγομάνου, ο Μαρκουλλής κατείχε αυτό του *σαράφη*, στο οποίο είχε διοριστεί από τον Δραγομάνο Μισσεράντζουλο, με τον οποίο πιθανότατα ήταν στενοί φίλοι. Όμως, κατηγορούμενος για φοροσυλλεκτικές καταχρήσεις που διέπραξε, ο Μαρκουλλής συνελήφθη και εστάλη στην Κωνσταντινούπολη, όπου και φυλακίστηκε. Τελικά, ο Μαρκουλλής αποφυλακίστηκε με την υποστήριξη πολλών πλουσίων Κυπρίων εμπόρων που ζούσαν στην Κωνσταντινούπολη, οι οποίοι αποτάθηκαν στον Μεγάλο Δραγομάνο της Πύλης Παναγιώτη Νικούσιο, που τους υποσχέθηκε βοήθεια. Σημαντική φαίνεται να ήταν και η συμβολή του Αρχιεπισκόπου Νικηφόρου (1641-1674), ο οποίος έστειλε «γραφάδες» στον Νικούσιο, ζητώντας του να ενεργήσει ώστε να ελευθερώσει τον Μαρκουλλή (Κύρρης 1964, 6-7).

Από την άλλη, κάποιος λόγιος, ονόματι Παπαντριάς από το Κολόσσι, που ζούσε στην Κωνσταντινούπολη και γνώριζε λίγα τουρκικά, παρουσιάστηκε στην φυλακή και ανέφερε ότι ο Μαρκουλλής ήταν «καλός άνθρωπος» και συνετός. Έτσι, ο Μαρκουλλής αφέθηκε ελεύθερος, ενώ μόλις αποφυλακίστηκε επισκέφτηκε τον Νικούσιο, πετυχαίνοντας να κερδίσει την εύνοια του και να απαλλαγεί από κάθε κατηγορία. Μάλιστα, ο Μαρκουλλής φιλοξενήθηκε από τον Νικούσιο, πείθοντας τον να του δώσει συστατικές επιστολές προς τον Μεγάλο Βεζίρη Κιοπρουλού Φαζίλ Αχμέτ στην Κρήτη, όπου τον απέστειλε με ανθρώπους δικούς του, κατά την διάρκεια της πολιορκίας του Χάνδακα. Ο Μαρκουλλής παρουσιάστηκε στον Μεγάλο Βεζίρη

ως απεσταλμένος των αρχών της Κύπρου που κόμιζε τους φόρους προς αυτόν, δηλώνοντας του αιώνια πίστη και εκδούλευση (Κύρρης 1964, 6-7).

Ακόμα, του υποσχέθηκε την αποπληρωμή των οφειλόμενων που είχε, προσφέροντας υφάσματα ως δώρα, κάτι που υποδηλώνει την περαιτέρω δραστηριότητα του σε αυτό το εμπόριο (Hadjianastasis 2011, 164, υποσημ. 37). Άλλωστε, ο Μαρκουλλής είχε πολύ καλή γνώση της τοπικής αγοράς, ενώ ασχολείτο έντονα με το εμπόριο βαμβακιού και είχε συχνές συναλλαγές με ξένους εμπόρους (Hadjianastasis 2009, 76). Ως αποτέλεσμα των γεγονότων αυτών, ο Κιοπρουλού διόρισε τον Μαρκουλλή Δραγομάνο της Κύπρου.

Όταν επέστρεψε στην Κύπρο το 1670, τον υποδέχθηκαν στο νησί οι αγάδες μαζί με τον Αρχιεπίσκοπο Νικηφόρο. Ανάμεσα τους ήταν κάποιος Γιωργής από τα Λεύκαρα, Κύπριος έμπορος υφασμάτων με έδρα την Κωνσταντινούπολη, που εμπορευόταν με την Βενετία, και είχε φιλικές σχέσεις με τον Αρχιεπίσκοπο. Πολύ σύντομα, όμως, ο Μαρκουλλής αποδείχθηκε πολύ σκληρός και απεχθής Δραγομάνος. Οι καταπιεστικές και ειδικές φοροεισπρακτικές του ενέργειες στο νησί, περιγράφονται στο ποίημα του Διακόνου με τα μελανότερα χρώματα, ώστε τέθηκε ζήτημα αντικατάστασης του από το αξίωμα του Δραγομάνου (Παπαδόπουλος 1981, 99).

Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι οι άνθρωποι που συνέβαλαν στο να αποφυλακιστεί ο Μαρκουλλής και να επιστρέψει στην Κύπρο ως Δραγομάνος είναι οι ίδιοι που τώρα προσπαθούσαν να τον απομακρύνουν από το αξίωμα του. Ωστόσο, η σύγκρουση μεταξύ λαϊκών και κληρικών υψηλόβαθμων αξιωματούχων ήταν τόσο συχνά καταφανής, όσο και η συνεργασία μεταξύ τους (Hadjikyriacou 2019, 90). Αυτό καταδεικνύουν και άλλες περιπτώσεις συνεργασίας και σύγκρουσης της Εκκλησίας με Χριστιανούς και Μουσουλμάνους αξιωματούχους, που θα αναφέρουμε εκτενέστερα στα επόμενα κεφάλαια: αφενός με τον τοπικό Διοικητή Χατζημπακκή Αγά, και αφετέρου με τον Δραγομάνο Χατζηγεωργάκη Κορνέσιο.

Κατά το διάστημα αυτό, ο Αρχιεπίσκοπος Νικηφόρος κλήθηκε στην Κωνσταντινούπολη με σκοπό να δικαστεί, επειδή επέτρεψε στον έκπτωτο Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Παρθένιο Δ΄ Μογιάλο να λειτουργεί στην Κύπρο ενόσω ήταν εξόριστος. Η σύνοδος αποφάνθηκε ότι ο Αρχιεπίσκοπος ήταν ένοχος για παραβίαση εκκλησιαστικών κανόνων και του επέβαλε χρηματικό πρόστιμο. Τότε, ο Νικηφόρος ζήτησε από τον Γιωργή να μεσολαβήσει ούτως ώστε να μειωθεί το πρόστιμο, κάτι που πέτυχε. Το τελικό ποσό έφτασε τα 3.500 γρόσια, τα οποία δάνεισε ο Γιωργής στον Αρχιεπίσκοπο. Προτού αναχωρήσει για την Κύπρο, ο

Αρχιεπίσκοπος μαζί με την συνοδεία του φιλοξενήθηκαν από τον Γιωργή στο σπίτι του. Όπως πολύ γλαφυρά περιγράφει ο ποιητής, οι «πελλοκαλογήροι» στο μεθύσι τους επάνω ανέφεραν στον Γιωργή τις φορολογικές αυθαιρεσίες του Μαρκουλλή και τα δεινά που προκάλεσαν στον λαό της Κύπρου οι πράξεις του αυτές, προτείνοντας του να αναλάβει το αξίωμα του Δραγομάνου. Παρόλο που αρχικά αρνήθηκε, ο Γιωργής «εγελάσθην» και αποφάσισε να δεχθεί την πρόταση του Αρχιεπισκόπου (Κύρρης 1964, 10-11).

Όταν έφτασαν τα διατάγματα για τον Γιωργή και έγινε γνωστή η είδηση για αλλαγή στην Δραγομανία, οι αρχές της Λευκωσίας απέλυσαν τον Μαρκουλλή, αφαιρώντας του τους φορολογικούς καταλόγους. Ο Μαρκουλλής εξοργίστηκε και αντέδρασε έντονα, ενώ προσπάθησε με δωροδοκίες προς τους ανώτερους αξιωματικούς των γενιτσάρων για να πετύχει τη δολοφονία του Γιωργή, αλλά αυτός τους καταλάβαινε και τους απέφευγε. Όμως, οι δύο αντίπαλοι δεν απέφυγαν την σύγκρουση μεταξύ τους, η οποία έλαβε χώρα στο σπίτι του Μεχμέτ Αγά, όπου ο Γιωργής χειροδίκησε εις βάρος του Μαρκουλλή. Τότε, ο Μαρκουλλής και οι συνεργάτες του τον κυνήγησαν με μαχαίρια μέχρι το σπίτι του. Οι δύο τους κατέληξαν στην Κωνσταντινούπολη με σκοπό να λύσουν αυτό το πρόβλημα, αλλά ο Σουλτάνος (Μεχμέτ Δ΄) απουσίαζε σε εκστρατεία στην Πολωνία. Έτσι, οι δύο Δραγομάνοι μετέβησαν στην Πολωνία με τις συνοδείες τους, όπου μετά από έλεγχο που πραγματοποιήθηκε, η Υψηλή Πύλη αντιλήφθηκε τις ατασθαλίες του Μαρκουλλή και τον φυλάκισε (Παπαδόπουλος 1981, 101-115). Τελικά, ο Μαρκουλλής εξορίστηκε στην Αμμόχωστο, όπου δολοφονήθηκε το 1675 από γενιτσάρους (Hadjianastasis 2011, 164), οι οποίοι πιθανότατα συγκρούστηκαν μαζί του.

Όπως σημειώνει ο Χατζηκυριάκου, τα γεγονότα αυτά απεικονίζουν παραστατικά τις αναταράξεις της περιόδου. Σε πρώτο πλάνο κυριαρχεί η εξουσία, τα δίκτυα πατρωνίας, η φορολογία, η καταπίεση και τα θεσμικά αξιώματα, ενώ τα ακριβά υφάσματα όπως το μετάξι, που προσφέρονται ως δώρα σε υψηλόβαθμους αξιωματούχους, φανερώνουν τις οικονομικές και χρηματοοικονομικές σχέσεις και τον ανταγωνισμό για το πλεόνασμα της Κύπρου (Hadjikyriacou 2016a, 88).

Αν και υπάρχουν αρκετές ενδιαφέρουσες ομοιότητες και παραλληλισμοί μεταξύ των Φαναριωτών και των Κύπριων Δραγομάνων, η τριακονταετής παρουσία του Χατζηγεωργάκη στον θεσμό του Δραγομάνου είναι αναντίλεκτα μοναδική από κάθε άποψη. Όπως δείχνει το δεύτερο και το τρίτο κεφάλαιο της εργασίας αυτής, η εντυπωσιακή άνοδος του στο αξίωμα του Δραγομάνου, καθώς και οι πολυεπίπεδες και πολυδιάστατες βάσεις εξουσίας του Κορνέσιου

ήταν στοχευμένες και πολύ ισχυρές, έτσι που αποτέλεσε τον μεγαλύτερο κοινωνικό και πολιτικοοικονομικό παράγοντα της Κύπρου. Για τον λόγο αυτό, τα προνόμια που απολάμβανε ήταν τεράστια, και δεν μπορούν να συγκριθούν με αυτά που απολάμβαναν οι προηγούμενοι Δραγομάνοι, αλλά ούτε και οι Φαναριώτες.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

Η ΑΝΟΔΟΣ ΤΟΥ ΧΑΤΖΗΓΕΩΡΓΑΚΗ ΚΟΡΝΕΣΙΟΥ

2.1. Η οριστική επικράτηση του Χατζηγεωργάκη

Ο Χατζηγεωργάκης Κορνέσιος ήταν ο πιο γνωστός και σημαντικός Δραγομάνος της Κύπρου, διαδραματίζοντας πρωταγωνιστικό ρόλο στα δράματα του νησιού για τριάντα χρόνια. Γεννήθηκε περί τα μέσα του 18^{ου} αιώνα στην Κρήτου-Τέρρα της επαρχίας Πάφου και ήταν γόνος ιερατικής οικογένειας. Ο ίδιος παρέλειπε το επώνυμο Κορνέσιος, το οποίο ήταν οικογενειακό, και αντ' αυτού προτιμούσε το «του ποτέ Ιωάννου», λόγω του ονόματος του πατέρα του Ιωάννη (Μυριανθόπουλος 1934, 78-79).

Ωστόσο, ο πατέρας του προτίμησε το προσοδοφόρο επάγγελμα του κατασκευαστή σταμπωτών υφασμάτων (πασμάδων), και περιζωμάτων (πεστεμαλιών), που χρησιμοποιούσαν στα λουτρά. Το επάγγελμα του τον οδήγησε στην Λευκωσία, όπου ο Χατζηγεωργάκης είχε την ευκαιρία να μορφωθεί και να αναπτύξει σχέσεις με ανώτερους κοινωνικούς κύκλους (Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου 2020, 71). Μέχρι σήμερα, παραμένουν άγνωστες οι χρονολογίες της γέννησης του, και των δύο γάμων του, ενώ για το έτος διορισμού του στο αξίωμα της δραγομανίας, οι πηγές μαρτυρούν ότι είχε αναλάβει τα καθήκοντα του μεταξύ των ετών 1779-1780.

Ο Χατζηγεωργάκης εκδήλωνε με θάρρος την θρησκευτικότητα του, προβάλλοντας τον εαυτό του ως υπέρμαχο των Χριστιανών έναντι των απίστων. Ωστόσο, στο κατάστιχο της περιουσίας του, προβάλλεται έντονα, με πολλούς τρόπους, η πίστη σε ξόρκια, μαγικά σύμβολα και φυλακτά. Χαρακτηριστικά, ο Κορνέσιος καταγράφει ιδιοχείρως ξόρκια για την αποτροπή ή/-και την θεραπεία ασθενειών ακριβώς πίσω από το γενεαλογικό του δέντρο. Σύμφωνα με την Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου, στην κυπριακή κοινωνία, λάμβανε χώρα μια ειρηνική συνύπαρξη μαγείας, και επίσημης ορθόδοξης χριστιανικής λατρείας (Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου 2020, 509-510).

Συγκεκριμένα, ο Κορνέσιος, στην πρώτη σελίδα του κατάστιχού του, αποτύπωσε το σύμβολο του σταυρού, με σκοπό την κατοχύρωση της καταγραφής των περιουσιακών του στοιχείων, και την προφύλαξη της ίδιας της περιουσίας του. Όμως, στην επόμενη σελίδα, κυριαρχεί ένας ιδιότυπος συνδυασμός ασυνάρτητων σημείων, γραμμάτων και αριθμών, με

σκοπό να λειτουργούν ως φυλακτό. Μάλιστα, είναι σχεδιασμένα με τέτοιο τρόπο, ώστε να μην αμφισβητείται η εμπλοκή κάποιου μάγου ή η χρήση σχετικού εγχειριδίου (Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου 2020, 509).

Όπως σημειώνει ο Θεοχάρης Σταυρίδης, ο απλός λαός της Κύπρου, που ζούσε μακριά από τις πόλεις, δεν είχε πρόσβαση σε ιατρικές υπηρεσίες, αλλά ούτε και χρήματα για να πληρώσει τις υπηρεσίες αυτές, σε περίπτωση που υπήρχε κάποιος γιατρός. Το αποτέλεσμα από την έλλειψη ιατρικής φροντίδας, ήταν η στροφή του κόσμου, και κυρίως των χωρικών, στην λαϊκή ιατρική, για να αντιμετωπιστούν τυχόν ασθένειες ή τραυματισμοί. Η λαϊκή ιατρική, μπορεί να χωριστεί σε τρεις κατηγορίες, την εμπειρική, την μαγική, και την θρησκευτική, παρόλο που στις περισσότερες περιπτώσεις συγχέονταν ή αλληλεπικαλύπτονταν στην λαϊκή ιατρική της Κύπρου (Σταυρίδης 2006, 192).

Ακόμα, είναι πολύ ενδιαφέρουσα η ύπαρξη λαϊκών θεραπειών, όπως πρακτικών γιατρών, εξορκιστών, και μάγων. Κατά την Οθωμανική περίοδο, στα χωριά της Κύπρου, τον ρόλο του θεραπευτή, έπαιζαν πολύ συχνά μάγοι ή εξορκιστές. Παρ'όλα αυτά, οι μάγοι ήταν συχνά ιερωμένοι, οι οποίοι ασκούσαν την μαγεία για βιοποριστικούς λόγους. Έτσι, το γεγονός αυτό, εκτός από την συνύπαρξη ανάμεσα στη θρησκεία και την μαγεία, που αναφέρθηκε πιο πάνω, προκαλούσε και σύγχυση στα λαϊκά στρώματα της Κύπρου. Επίσης, αξίζει να σημειωθεί ότι στην κυπριακή ύπαιθρο, ο λαός χρησιμοποιούσε τη μαγεία ανεξαρτήτως θρησκευματος (Σταυρίδης 2006, 194-195). Το γεγονός πως ο Κορνέσιος υιοθετεί τα μαγικά και τα ξόρκια, δείχνει ότι η πίστη στη μαγεία και τη λαϊκή ιατρική δεν περιοριζόταν μόνο στους φτωχούς χωρικούς, αλλά επηρέαζε όλες τις κοινωνικές τάξεις της Κύπρου.

Σύμφωνα με την πρώτη μονογραφία για τον Χατζηγεωργάκη την οποία δημοσίευσε ο Κωνσταντίνος Μυριανθόπουλος το 1934, ο Κορνέσιος γνώριζε πολύ καλά ελληνικά και διδάχθηκε επίσης το ίδιο καλά και τα τουρκικά (Μυριανθόπουλος 1934, 79). Η μαθητική ηλικία του Κορνέσιου συνέπιπτε με την περίοδο κατά την οποία ο Εφραίμ ο Αθηναίος κλήθηκε από τον Αρχιεπίσκοπο Φιλόθεο (1734-1759), για να αναλάβει την διεύθυνση της Ελληνικής Σχολής Λευκωσίας η οποία ιδρύθηκε το 1741 από τον τελευταίο (Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου 2020, 71).

Η ελληνική εκπαίδευση στην Οθωμανική Κύπρο ήταν άμεσα συνυφασμένη με την Εκκλησία, λόγω του ότι τα κυριότερα σχολεία επιχορηγούνταν από την Αρχιεπισκοπή ή τις Μητροπόλεις, λειτουργούσαν μοναστηριακές σχολές, ενώ μεγάλος αριθμός δασκάλων ήταν

κληρικοί (Σταυρίδης 2011, 379). Επομένως, είναι αρκετά πιθανόν ο Κορνέσιος να υπήρξε μαθητής του διδασκάλου Εφραίμ, δεδομένου και του γεγονότος ότι η Ορθόδοξη Εκκλησία διαδραμάτισε πρωτεύοντα ρόλο στην εκπαίδευση.

Αν και δεν υπάρχουν επαρκείς πληροφορίες για το μέχρι πότε συνέχισε την λειτουργία της η Σχολή του Φιλοθέου, πιθανότατα το κλείσιμο της σχολής να εντάσσεται κατά την περίοδο 1775-1784, εξαιτίας της σύγκρουσης της Εκκλησίας με τον Χατζημπακκή, όταν οι αρχιερείς καθαιρέθηκαν και εξορίστηκαν, με αποτέλεσμα την συσσώρευση πολλών χρεών. Όμως, υπάρχουν ενδείξεις ότι η Σχολή συνέχισε την λειτουργία της κατά το μεγαλύτερο μέρος της αρχιεπισκοπίας Χρυσάνθου. Κείμενα των αρχών του 19^{ου} αιώνα που περιγράφουν την κατάσταση της παιδείας, δείχνουν ότι η Σχολή υπολειπουργούσε, με μειωμένη χρηματοδότηση, λιγότερους δασκάλους και μαθητές, καθώς και χαμηλότερο επίπεδο εκπαίδευσης (Σταυρίδης 2011, 405).

Το 1808, σε μια προσπάθεια ανασύστασης της Σχολής σημειώθηκαν δυο σημαντικές δωρεές, που στόχο είχαν την μεταστέγαση του Ελληνομουσείου και την αναβάθμιση της εκπαίδευσης στο νησί: η πρώτη, εκ μέρους του Κύπριου Ιερομόναχου του Πατριαρχείου Ιεροσολύμων Ιωαννικίου, ο οποίος δώρισε την οικία του, και η δεύτερη εκ μέρους του Δραγομάνου Χατζηγεωργάκη Κορνέσιου, ο οποίος πραγματοποίησε δωρεά 10.000 γροσίων. Και οι δύο αυτές δωρεές είχαν στόχο την αντιμετώπιση της αμάθειας και της στέρησης της παιδείας στο νησί. Παρ'όλα αυτά, δυο πολύ σημαντικά γεγονότα που ακολούθησαν λίγο αργότερα, αναχαίτισαν τις φιλόδοξες αυτές προσπάθειες τους. Συγκεκριμένα, ένα χρόνο μετά, ακολούθησε η πτώση και κατατόμηση του Χατζηγεωργάκη, αλλά και η εκκλησιαστική κρίση του 1810, όταν απομακρύνθηκε από τον αρχιεπισκοπικό θρόνο ο Αρχιεπίσκοπος Χρυσάνθος, και ανέλαβε τα ηνία ο Αρχιεπίσκοπος Κυπριανός (Σταυρίδης 2011, 406-407. Για την εκκλησιαστική κρίση του 1810 βλ. Κοκκινόφτας 1997, 245-271).

Μια επιστολή του 1780 από τον *Μουχασίλη* της Κύπρου Abdülbaki Ağa, γνωστού και ως Χατζημπακκή, προς τον πρόξενο των Ενετών Εμμανουήλ Βασάλο, που θεωρείται πως γράφτηκε από τον Χατζηγεωργάκη, γραμμένη σε άπταιστα και κατανοητά ελληνικά, φανερώνει ότι ο Δραγομάνος ήταν ένας καλλιεργημένος άνθρωπος (Κιτρομηλίδης 1992, 31-33). Όμως, με βάση τα λεγόμενα του Αντρέα Σολομωνίδη, ενός σημαντικού Κύπριου πολιτικού και οικονομικού παράγοντα, ο οποίος ίσως να υπηρέτησε ως γραμματικός του Κορνέσιου, ο Χατζηγεωργάκης δεν ήταν μορφωμένος, δεν μπορούσε να γράψει σωστά επιστολές, όμως είχε

αρκετή ευγλωττία όταν συνομιλούσε (Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου 2020, 72). Συνεπώς, δεν μπορούμε να ξέρουμε αν η επιστολή του Χατζημπακκή γράφτηκε αυτοπροσώπως από τον Χατζηγεωργάκη ή από κάποιον πιο μορφωμένο γραφέα.

Ο Χατζηγεωργάκης ήταν παντρεμένος με την ανεψιά του Αρχιεπισκόπου Χρυσάνθου, Μαρουδιά Παυλίδη, που κατά την παράδοση ήταν η δεύτερη σύζυγός του. Η πρώτη σύζυγος του, το όνομα της οποίας δεν διασώθηκε, καταγόταν από την Λακατάμια και αποβίωσε πρόωρα. Ο Κορνέσιος, από τον γάμο του με την Μαρουδιά, απέκτησε έξι παιδιά, τον Χριστόδουλο, τον Μιχαήλ, την Μαρία ή Μαργιώρα, την Ζωή ή Τσικκινού, την Άννα ή Αννίκα, και τον Ιωάννη, γνωστό ως Τσελεμπή Γιάγκο (Μυριανθόπουλος 1934, 86). Από το 1793, η οικογένεια του Χατζηγεωργάκη κατοικούσε στην ενορία του Αγίου Αντωνίου, νότια της Αρχιεπισκοπής, εκεί όπου ορθωνόταν το κονάκι του, το οποίο προκαλούσε μεγάλη εντύπωση σε ντόπιους και ξένους, ιδιαίτερα σε περιηγητές.

Το αρχοντικό του Χατζηγεωργάκη είναι ένα από τα σημαντικότερα μνημεία της Νεότερης Ιστορίας της Κύπρου, το σπουδαιότερο δείγμα αστικής αρχιτεκτονικής του τελευταίου αιώνα της Οθωμανικής περιόδου που διατηρείται στην Παλιά Λευκωσία. Το κονάκι είναι κτισμένο από ντόπιο πελεκητό πωρόλιθο, και έχει κάτοψη σε σχήμα Π, με την πρόσοψη προς τον Βορρά (Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου 1991, 11).

Όμως, αυτό που πραγματικά διακρίνει το κονάκι του, είναι η εσωτερική διαμόρφωση του αρχοντικού, στον χώρο υποδοχής στον όροφο, τον οποίο ο Χατζηγεωργάκης ονομάζει «πάνω σάλα», με τον περίτεχνο διάκοσμο των τειχών και το ξυλόγλυπτο, ζωγραφιστό και χρυσοποίκιλτο ταβάνι. Στο κατάστιχο της περιουσίας του, ο Δραγομάνος καταγράφει δώδεκα δωμάτια, αριθμός που είναι πιθανόν να μην αντιπροσωπεύει το σύνολο των δωματίων του αρχοντικού (Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου 2020, 445, 447). Η οικία του Χατζηγεωργάκη κηρύχθηκε με Νόμο σε «Αρχαίο Μνημείο» από το τμήμα Αρχαιοτήτων, ήδη από το 1935, ενώ μετά από συστηματικές εργασίες αποκατάστασης που άρχισαν το 1981, τον Μάιο του 1987, το μεγαλύτερο και σημαντικότερο τμήμα του σπιτιού άνοιξε για το κοινό ως μουσείο (Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου 1991, 51).

Η παλαιότερη διαθέσιμη αναφορά στον Χατζηγεωργάκη είναι σε μια αχρονολόγητη αίτηση των ραγιάδων της Κύπρου (Hadjikyriacou 2011, 262, υποσημ. 805), που τον αναφέρει ως διερμηνέα ενός Χατζηγιάννη Αγά, ο οποίος φαίνεται να εργοδότησε ένα Δραγομάνο για να

τον βοηθήσει στις συναλλαγές του με τις Οθωμανικές αρχές. Ακόμα, από την αίτηση αυτή, μαθαίνουμε ότι δεν έφερε κάποιο επίσημο τίτλο και χαρακτηριζόταν ως «κάποιος Χατζηγεωργάκης». Ενεργούσε ως φοροεισπράκτορας για λογαριασμό του Χατζηγιάννη Αγά και άλλοτε ως επενδυτής στην είσπραξη των φόρων. Επιπρόσθετα, αναφέρεται ότι κατηγορήθηκε για διπλασιασμό της φορολογίας, και ότι καταπίεζε με κάθε τρόπο τους ραγιάδες για την είσπραξη των ποσών (Hadjikyriacou 2011, 262).

Η σημασία αυτής της αναφοράς είναι πολύ μεγάλη, καθώς δείχνει πως πριν την ανάρρηση του στην Δραγομανία, ο Χατζηγεωργάκης είχε ήδη έρθει σε επαφή με την συλλογή των φόρων, αποκομίζοντας εμπειρίες και πληροφορίες σχετικές με την διαχείριση των οικονομικών και πολιτικών πτυχών του τόπου. Η εμπλοκή του στα κοινά και στο κομμάτι της διοίκησης άρχισε να γίνεται αισθητή, αφού λόγω της φύσης του επαγγέλματος του, πιθανόν να είχε επαφές με την κεντρική διοίκηση στην Κωνσταντινούπολη, κάτι που δείχνει το ξεκίνημα μιας αλληλεπίδρασης με άλλους ανθρώπους, και την δημιουργία ενός δικτύου το οποίο εκμεταλλεύτηκε στο έπακρον κατά την άνοδο και παραμονή του στο αξίωμα.

Επιπλέον, ο διπλασιασμός της φορολογίας και η καταπίεση που ασκούσε στους ραγιάδες είναι ακόμα ένα σημαντικό στοιχείο, καθώς παρατηρείται η θέληση του για εύκολο κέρδος και η επιθυμία του να πλουτίσει, αντιλαμβανόμενος πολύ νωρίς τα οφέλη που θα του επέφερε η ανάμιξη του με τέτοιου είδους δραστηριότητες, έτσι ώστε να μπορεί να ασκεί επιρροή στους ντόπιους και, να επιτυγχάνει τους οικονομικούς του στόχους. Στην μακρά καριέρα του ως Δραγομάνος, εκμεταλλεύτηκε τις γνώσεις που απέκτησε και, χρησιμοποίησε τα δίκτυα που δημιούργησε για να γίνει ο απόλυτος κυρίαρχος, ακριβώς με σκοπό να εκπληρώσει αυτούς τους στόχους.

Ο διορισμός του Χατζηγεωργάκη στο αξίωμα της Δραγομανίας έγινε από τον Σουλτάνο Αβδούλ Χαμίτ Α' μέσω αυτοκρατορικού διατάγματος (Θεοχαρίδης 1986, 11), ενώ η άνοδος του στο αξίωμα συνέπιπτε με την παρουσία του Χατζημπακκή στο αξίωμα του *Μουχασίλη*. Ο Χατζημπακκής, Κύπριος από τα Κλαυδιά, αν και μονόφθαλμος, αγράμματος, και ταπεινής καταγωγής, καθώς προερχόταν από αγροτική οικογένεια, είχε καταφέρει κάτι πρωτοφανές: χρησιμοποιώντας τα δίκτυα προστασίας του για να πλουτίζει, και να κατοχυρώνει αξιώματα (Hadjikyriacou 2011, 251-254), ήταν ο μοναδικός Κύπριος ο οποίος κατάφερε να αναρριχηθεί στο αξίωμα του *Μουχασίλη* και να παραμείνει για εννέα χρόνια ως διοικητής της Κύπρου,

δεδομένου ότι ο μέσος όρος παραμονής ενός Οθωμανού Διοικητή στο νησί δεν ξεπερνούσε το ενάμιση έτος (Μιχαήλ 2006, 228, υποσημ. 47).

Για τον Χατζημπακκή, είναι πολύ ενδιαφέρουσα η περιγραφή του συγχρόνου του, Αρχιμανδρίτη Κυπριανού, που είναι όμως πολύ εχθρική. Ωστόσο, τα λεγόμενα του είναι αρκετά ακριβή, και συχνά επιβεβαιώνονται από Οθωμανικά έγγραφα (Hadjikyriacou 2011, 251). Κατά τον Κυπριανό, ο Χατζημπακκής αφού εγκατέλειψε το επάγγελμα του ξυλοκόπου, εισήλθε στον Οθωμανικό στρατό από τις τάξεις των άτακτων στρατιωτών (*λεβεντών*), και κατάφερε να αποκτήσει τη θέση του *Μουσελίμη (müsellim)* της Αττάλειας από την οποία απολύθηκε «δια της κακίας του», και επέστρεψε στην Κύπρο, όπου αναρριχήθηκε στο αξίωμα του ζαπίτη της Λάρνακας, όταν και άρχισε να εκμεταλλεύεται τον κόσμο. Αντιδρώντας στην δράση του Χατζημπακκή, ο τότε Δραγομάνος Χριστοφάκης πέτυχε την απόλυση του, όμως, την αυγή του Πάσχα του 1750, ο «αιμοβόρος» Μπακκής, πήρε την εκδίκηση του, βάζοντας να δολοφονήσουν τον Δραγομάνο (Κυπριανός 1788, 326-327).

Σύμφωνα με τον Κυπριανό, και η Εκκλησιαστική Ιεραρχία της Κύπρου είχε υποστηρίξει τον διορισμό του Χατζημπακκή (Κυπριανός 1788, 327). Ωστόσο, η συνεργασία τους έφτασε στο τέλος της το 1784, όταν τα συμφέροντα των δύο ήταν ασύμβατα, οδηγώντας σε μια γενικευμένη σύγκρουση (Χατζηκυριάκου 2016, 70), η οποία μεταφέρθηκε στην Κωνσταντινούπολη, όπου κατέφυγαν οι αρχιερείς για να ζητήσουν την εκδίωξη του *Μουχασίλη*. Επιπλέον, είναι σημαντική η παρατήρηση του προξένου της Αγγλίας Michel de Vezin, ο οποίος αποδίδει την άνοδο του Χατζημπακκή στο αξίωμα του *Μουχασίλη*, στην εύνοια του Αρχιεπισκόπου και των φίλων του, ενώ την διχόνοια των δύο τοπικών παραγόντων, σε διάσταση συμφερόντων σχετικών με εμπορικές συναλλαγές των αρχιερέων και του κύκλου τους, σε βάρος του Χατζημπακκή (Cobham 1908, 368).

Η άνοδος του Χατζηγεωργάκη στο αξίωμα φαίνεται να σχετίζεται άμεσα με τον Χατζημπακκή, ο οποίος ενδεχομένως να λειτούργησε ως πάτρωνάς του, υποστηρίζοντας τον να ανέβει στο αξίωμα, αφού πρώτα είχε δολοφονήσει τον Δραγομάνο Χριστοφάκη Κωνσταντίνου το Πάσχα του 1750 και προκαλέσει με τις ίντριγκες του την πτώση του Δραγομάνου Χατζηιωσήφ (Stavrides 2009, 96). Κατά τον Αρχιμανδρίτη Κυπριανό, όταν ο Χατζημπακκής ανέλαβε ως αρχιγραμματέας (*defterdar*) το 1771, κατάφερε πολύ γρήγορα να απομακρύνει τον Χατζηιωσήφ από το αξίωμα του «...όντα κάρφος εν τω μόνω οφθαλμό του τυφλού» (Κυπριανός 1788, 487).

Η περίοδος διοίκησης από τον Χατζημπακκή (1775-1784) θεωρήθηκε από πολλούς ιστορικούς ως μια από τις χειρότερες διοικήσεις που βίωσε το νησί. Παρόλο που αρχικά είχε περιοριστεί στα καθήκοντα του και έδειχνε καλή συμπεριφορά, η συνέχεια ήταν τραγική. Είχε ξεπεράσει κάθε όριο, εκμεταλλευόμενος την θέση του, πραγματοποιώντας ένα ευρύ φάσμα από παράνομες δραστηριότητες, που του απέφεραν πολύ μεγάλα κέρδη (Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου 2020, 72-73).

Λόγω του ότι είχε υπηρετήσει σε διαφορετικές θέσεις εξουσίας, ο Χατζημπακκής κατάφερε να θεωρείται σημαντικός οικονομικός και εμπορικός παράγοντας του νησιού, αναπτύσσοντας ένα δίκτυο επιχειρηματικών και προσωπικών σχέσεων με Ευρωπαίους πρόξενους που αφορούσε τις συναλλαγματικές. Ταυτόχρονα, εξασφάλισε ότι οι πάτρωνες του στην Κωνσταντινούπολη ήταν αρκετά ισχυροί, ούτως ώστε να καταφέρνει να προστατεύει τον εαυτό του από τις κατηγορίες των αντιπάλων του (Hadjikyriacou 2014, 436).

Η πολυετής και τυραννική διοίκηση του Χατζημπακκή δημιούργησε αγανάκτηση. Χαρακτηριστικά, προέβη σε μονοπώλιο πολύ σημαντικών αγαθών για το νησί, τα οποία εξήγαγε παράνομα, σφετερίστηκε περιουσίες, διαχειριζόταν την μεγάλη περιουσία των βακουφίων δύο σημαντικών τζαμιών στη Λευκωσία (Selimiye και Ömeriye), και οικειοποιήθηκε χρήματα με ψευδείς παραστάσεις (Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου 2020, 73). Η συνολική αξία της περιουσίας του ξεπέρασε το ποσό των 8.000.000 γροσίων, που ήταν περισσότερο από το ήμισυ των εσόδων του κεντρικού Οθωμανικού ταμείου για εκείνο το έτος (Hadjikyriacou 2014, 439). Παρόλο που δεν υπάρχουν επαρκή στοιχεία, είναι πιθανόν να επωφελήθηκε και ο ίδιος ο Χατζηγεωργάκης από αυτά, αφού ήταν στενός συνεργάτης του.

Σύμφωνα με τον Αρχιμανδρίτη Κυπριανό, ο Χατζημπακκής έχτισε «παλάτια και κκιόσκια» αλλά και άλλη ακίνητη περιουσία. Όμως, η σταγόνα που ξεχείλισε το ποτήρι ήταν η αύξηση της φορολογίας κατά οκτώ γρόσια, σε μια περίοδο που ο λαός της Κύπρου δεν θα μπορούσε σε καμία περίπτωση να πληρώσει το επιπλέον αυτό ποσό. Το 1783, ξεκίνησε μια έντονη αντίδραση εναντίον του Χατζημπακκή, σηματοδοτώντας την ρήξη στις σχέσεις του με τους Επισκόπους, οι οποίοι εναντιώθηκαν στο αίτημα του. Τότε, ο Χατζημπακκής έστειλε δικούς του ανθρώπους να μαζέψουν το ποσό με τη βία και τρομοκράτησε τους χωρικούς (Κυπριανός 1788, 328).

Η κατάσταση ήταν τόσο δραματική, που δεν άφηνε άλλα περιθώρια, παρά μια συλλογική και στοχευμένη αντίδραση. Πράγματι, οι Αρχιερείς είχαν συνεννοηθεί με τον Χατζηγεωργάκη να αναλάβουν δράση για να αποκαταστήσουν την ομαλότητα στο νησί. Ο Δραγομάνος είχε προτρέψει τους προκρίτους να αποστέλλουν συνεχώς επιστολές οι οποίες να αναφέρονται στα κακώς έχοντα στο νησί. Έστειλαν στον Σουλτάνο μια συλλογική αίτηση, ημερομηνίας 26 Σεπτεμβρίου/5 Οκτωβρίου 1784, που περιείχε συνολικά είκοσι πέντε διαφορετικές κατηγορίες, ζητώντας την αποπομπή και εξορία του Χατζημπακκή (Χατζηκυριάκου 2016, 68). Ανάμεσα στις κατηγορίες αυτές, αναφερόταν η φυλάκιση του Χατζηγεωργάκη με την πρόφαση ότι του χρωστούσε χρήματα, καθώς και η απόπειρα δολοφονίας εναντίον του Δραγομάνου (Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου 2020, 74).

Τελικά, οι Αρχιερείς έφυγαν κρυφά από το νησί για την Κωνσταντινούπολη στις 23 Αυγούστου 1783, με σκοπό να υποβάλουν τα παράπονα του λαού και να καταγγείλουν τις αυθαιρεσίες του Χατζημπακκή στην Υψηλή Πύλη (Κυπριανός 1788, 328). Όμως, ο Χατζημπακκής, κατόρθωσε, πριν φτάσουν οι αρχιερείς στην Κωνσταντινούπολη, να τους καθαιρέσει και να τους αντικαταστήσει, με απόφαση της Υψηλής Πύλης, και του Οικουμενικού Πατριαρχείου, πετυχαίνοντας μάλιστα και την εξορία τους (Κυπριανός 1788, 328-329).

Ωστόσο, μετά από πολλές καταδιώξεις και περιπέτειες, οι αρχιερείς κατάφεραν να καταγγείλουν την διαγωγή του Χατζημπακκή στον Μεγάλο Βεζίρη Χαλήλ Πασά (Halil Hamid Paşa) (1782-1785), ο οποίος γνώριζε ότι ο αντίπαλος του, Τζεζαγίρλί Γκαζί Χασάν Πασάς (Cezayirli Gazi Hasan Pasha) (1770-1790), αρχιναύαρχος του Οθωμανικού στόλου, ήταν πάτρωνας του *Μουχασίλη*, και έτσι έσπευσε να διορίσει νέο διοικητή στο νησί. Τότε, η Υψηλή Πύλη πείστηκε για τις παρανομίες, και τις τυραννικές πράξεις του Χατζημπακκή, και έσπευσε να τον καλέσει για να απολογηθεί. Επίσης, στην Κωνσταντινούπολη είχε προσκληθεί και ο Χατζηγεωργάκης για να επιβεβαιώσει τις καταγγελίες των αρχιερέων (Μυριανθόπουλος 1934, 47). Έχοντας να αντιμετωπίσει μια πληθώρα από καταγγελίες, οι οποίες καταδείκνυαν τις οικονομικές ατασθαλίες του, ήταν δύσκολο για τους πάτρωνες του να επέμβουν και να αποσοβήσουν την απόλυση του (Hadjikyriacou 2011, 256).

Ως αποτέλεσμα της πράξης αυτής, ο Μεγάλος Βεζίρης, αφού πρώτα απέσπασε από τον Χατζημπακκή πολλά χρήματα, αποφάσισε να απαγορεύσει την επιστροφή του στην Κύπρο (Μυριανθόπουλος 1934, 47). Η αποφασιστική ανάμιξη του Χατζηγεωργάκη στην υπόθεση αυτή, αύξησε το κύρος και το γόητρο του, σε μια περίοδο κατά την οποία η κεντρική εξουσία

έκανε προσπάθειες να σταθεροποιηθεί από την πώλωση και την αναρχία που επικρατούσε σε ολόκληρη την επικράτεια (Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου 1995, 6).

Παρ'όλα αυτά, η πτώση του Μεγάλου Βεζίρη, ενθάρρυνε τον Χατζημπακκή, ο οποίος βρήκε ξανά τον τρόπο, και μέσω δωροδοκιών, ετοιμαζόταν να αναλάβει εκ νέου την διοίκηση της Κύπρου (Μυριανθόπουλος 1934, 47). Στο άκουσμα της είδησης αυτής, επικράτησε αναστάτωση στο νησί, και έτσι αποφασίστηκε να σταλεί στην Κωνσταντινούπολη μια αντιπροσωπεία Χριστιανών και Μουσουλμάνων, οι οποίοι προειδοποίησαν ότι θα εγκατέλειπαν το νησί, αν επέστρεφε και πάλι στην διοίκηση της Κύπρου «ο άσπονδος εχθρός και τύραννος και Τούρκων και Ραγιαδών». Κατόπιν του γεγονότος αυτού, ο νέος Μεγάλος Βεζίρης, Χαζινεντάρ Σαχίν Αλί Πασάς (Hazinedar Şahin Ali Paşa) (1785-1786), πέτυχε με σουλτανικό διάταγμα την απαγόρευση εισόδου του στο νησί, επί ποινή θανάτου (Κυπριανός 1788, 330).

Ο τρόπος με τον οποίο ο πληθυσμός αντιστάθηκε σε μια περίοδο κρίσης σαν και αυτή παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Η μετανάστευση ήταν ένας πολύ γνωστός μοχλός που χρησιμοποιούσαν οι χωρικοί, λειτουργώντας ως ένα επικοινωνιακό εργαλείο, που είχε σκοπό να μεταφέρει στην Υψηλή Πύλη τον επείγοντα χαρακτήρα μιας κατάστασης, ενάντια στην επαχθή φορολογία ή την κατάχρηση, στέλνοντας ένα σαφές μήνυμα στην πρωτεύουσα (Hadjikyriacou 2011, 143).

Μια πιθανή μετανάστευση του πληθυσμού θα δημιουργούσε σοβαρά προβλήματα στην αναπαραγωγή του συστήματος διανομής της πολιτικής και οικονομικής εξουσίας, καθώς θα μειωνόταν ο φορολογούμενος πληθυσμός, με αποτέλεσμα να μην μπορούν να μαζευτούν οι απαιτούμενοι φόροι. Επιπρόσθετα, η οικονομική κρίση συνεπαγόταν και κρίση αξιών. Η περίπτωση του Χατζημπακκή ήταν ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα κορύφωσης των οικονομικών εντάσεων, καθώς και αμφισβήτησης της νομιμότητας των τοπικών διοικητικών δομών, αλλά και των δομών αύξησης εσόδων, που είχαν παραχωρηθεί από την Κωνσταντινούπολη, καταδεικνύοντας ότι η βιωσιμότητα του υπάρχοντος συστήματος εξουσίας είχε σχεδόν καταρρεύσει, αναγκάζοντας την κεντρική διοίκηση να παρέμβει, λαμβάνοντας μέτρα για βελτίωση της κατάστασης (Hadjikyriacou 2011, 141-147).

Ο Χατζημπακκής εξορίστηκε, αλλά διορίστηκε στη θέση του τελώνη στη Γιάφα, εμπορικό λιμάνι που προσφερόταν για οικονομικές δραστηριότητες (Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου 2020, 74), γεγονός το οποίο προκαλεί εντύπωση, καθώς η πρόσληψη του στο νέο του αξίωμα,

του εξασφάλισε μια ικανοποιητική αμοιβή μέχρι το τέλος της καριέρας του. Ο τέως *Μουχασίλης* συνέχισε να ασχολείται με τις οικονομικές δραστηριότητες εκεί, αλλά και στην Κύπρο (Χατζηκυριάκου 2016, 71), μέχρι τον θάνατο του μετά από κάποια χρόνια, που προκλήθηκε από πανούκλα (Κυπριανός 1788, 330).

Ερχόμενοι πίσω στο νησί, οι αρχιερείς αντίκρυσαν τον εξαθλιωμένο λαό, που μαστιζόταν από την πείνα λόγω της ανομβρίας. Επιπρόσθετα, κατά τη διάρκεια αυτής της κρίσης, επιβαρύνθηκαν με δάνεια. Ολόκληρο το χρέος των τεσσάρων Επισκόπων ανερχόταν στο ποσό των 484.836 γροσίων, από τα οποία τα 193.934 καταλογίστηκαν στην Αρχιεπισκοπή, και το υπόλοιπο ποσό στις τρεις Μητροπόλεις (Μυριανθόπουλος 1934, 40).

Μεταξύ των δανειστών που κατέβαλαν χρήματα για την πληρωμή των εξόδων ήταν και ο Χατζηγεωργάκης, στον οποίο ο Μητροπολίτης Πάφου όφειλε 17.086 γρόσια, ο Μητροπολίτης Κιτίου 20.629, και ο Μητροπολίτης Κυρηνείας 17.275 γρόσια (Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου 2020, 76). Επιπλέον, η Εκκλησία είχε συνάψει άλλα, μεγαλύτερα δάνεια από τον Χατζηγεωργάκη. Συγκεκριμένα, στον Κώδικα Α' της Αρχιεπισκοπής Κύπρου σώζονται αντίγραφα έξι ομολογιών των αρχιερέων προς τον Χατζηγεωργάκη, όλες του έτους 1808, για «χρέη του τόπου». Συνολικά, τα χρέη της Εκκλησίας προς τον Δραγομάνο, του 1808, έφτασαν το ποσό των 382.252 γροσίων (για τα χρέη της Εκκλησίας προς τον Χατζηγεωργάκη βλ. Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου 2020, 407-409).

Επιστολή του Οικουμενικού Πατριάρχη Χρυσάνθου (1824-1826) προς τον Αρχιεπίσκοπο Κύπρου Δαμασκηνό (1824-1827) με ημερομηνία 11 Νοεμβρίου 1824, αναφέρεται σε δάνειο 24.768 γροσίων, που σύναψε ο προκάτοχός του, Κυπριανός, από την οικογένεια του μακαρίτη Χατζηγεωργάκη, από τρεις ισόποσες ομολογίες, με εξόφληση, μαζί με τους τόκους, μέσα σε μια τετραετία. Στην επιστολή του, ο Πατριάρχης εξέφρασε την δυσαρέσκεια του, που το ποσό αυτό έμεινε απλήρωτο για έξι και πλέον χρόνια, γεγονός που ανάγκασε την χήρα Μαρουδιά και τις κόρες της να ζητήσουν βοήθεια και υπεράσπιση, με την Εκκλησία να αναλαμβάνει να διευθετήσει την οφειλή (Σταυρίδης 2001, 85-86).

Δύο χρόνια μετά, και συγκεκριμένα στις 25 Οκτωβρίου 1826, και ενώ η οφειλή δεν είχε ακόμη εξοφληθεί, ο Αρχιεπίσκοπος Δαμασκηνός έγραψε ως απάντηση στον Οικουμενικό Πατριάρχη, σημειώνοντας ότι τα δυο τελευταία χρόνια, το νησί μαστιζόταν από ανομβρία, και χαρακτήρισε την πείνα ως «τον μεγάλο εχθρό» της Κύπρου, θέλοντας να δικαιολογήσει την

αδυναμία του να αποπληρώσει τα χρωστούμενα. Τελικά, το χρέος προς την οικογένεια εξοφλήθηκε κατά τη δεκαετία του 1830, επί Αρχιεπισκόπου Παναρέτου (1827-1840) (Σταυρίδης 2001, 85-87).

Εκτός από τις οικονομικές εντάσεις που αναφέρθηκαν πιο πάνω, παρατηρήθηκε επίσης ένας σφοδρός οικονομικός ανταγωνισμός μεταξύ του *Μουχασίλη* και του Κορνέσιου, ο οποίος κατηγορήθηκε για παρατυπίες, παρόμοιες με εκείνες του Χατζημπακκή. Αυτό μαρτυρεί αυτοκρατορικό φερμάνι προς τον μουλλά της Λευκωσίας, που χρονολογείται στα τέλη Μαΐου 1784, λίγους μήνες πριν την προσέλευση του Χατζηγεωργάκη στην Κωνσταντινούπολη, για ενίσχυση των καταγγελιών εναντίον του Χατζημπακκή. Το ζήτημα αυτό αφορούσε καταγγελία στο δικαστήριο σε βάρος του Δραγομάνου, από κάποιον Κύπριο, κάτοικο της Πόλης, ονόματι Χατζηκωνσταντής του Δημήτρη, για σφετερισμό του δικαιώματος κληρονομιάς της περιουσίας του εκλιπόντος αδελφού του, ποσού 10.000 γροσίων (Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου 2020, 75).

Η πτώση του Χατζημπακκή σηματοδότησε την άνοδο του Χατζηγεωργάκη, ο οποίος ήταν ο πραγματικός κερδισμένος αυτής της κρίσης, καθώς η σύγκρουση του Χατζημπακκή με την Εκκλησία και τον Δραγομάνο, κατά τα έτη 1783-1784, υπήρξε «η απαρχή του πολιτικού βίου» του τελευταίου (Μυριανθόπουλος 1934, 80). Επιπλέον, η παρουσία του Χατζηγεωργάκη στην Κωνσταντινούπολη ήταν μια πρώτης τάξεως ευκαιρία να διευρύνει το δίκτυο των γνωριμιών του, να ενισχύσει την υπόληψη του, και να ευρύνει την επιβολή και δράση του στην Κύπρο.

Όταν έφτασε στην Πόλη, ο Χατζηγεωργάκης, είχε μαζί του συστατικές επιστολές από τους προκρίτους της Κύπρου, προς διακεκριμένους ομογενείς, οι οποίοι κατείχαν σημαντικά αξιώματα. Όπως καταδεικνύουν δυο από τις επιστολές αυτές, παραλήπτες ήταν ο Μεγάλος Δραγομάνος Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος και ο Δραγομάνος του Στόλου Νικόλαος Μαυρογένης. Στις επιστολές αυτές, περιγράφονταν οι αυθαίρετες πράξεις του Χατζημπακκή, και ζητούνταν η βοήθεια τους με σκοπό την απαλλαγή του νησιού από τον τυραννικό *Μουχασίλη*, και την εκδίωξη του (Μυριανθόπουλος 1934, 82-85). Πρόσθετα, η καθοριστική συμβολή του Δραγομάνου στην καταστολή της κρίσης, του απόφερε *hatt-i şerif* (αυτοκρατορικό διάταγμα), που του εξασφάλιζε την ισοβιότητα στην Δραγομανία (Θεοχαρίδης 1986, 13).

Πράγματι, όταν ο Χατζηγεωργάκης επέστρεψε στην Κύπρο, αυξήθηκε δραματικά η επιρροή του πάνω στον λαό, και συγκεκριμένα στην φορολογική διαχείριση του νησιού, κάτι

που δείχνει την εμπιστοσύνη που είχε κερδίσει από την Υψηλή Πύλη, καθώς του αποδόθηκε ο τίτλος του αντιπροσώπου των ραγιάδων (*re'aya vekili*), ο οποίος ήταν ενδεικτικός του κύρους και της ισχύος του, παρόλο που τα όρια των δικαιοδοσιών της εκπροσώπησης και συλλογής της φορολογίας αυτήν την περίοδο δεν είναι ξεκάθαρα (Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου 2020, 75, 77).

Σε αυτό βοήθησε μια καταγγελία κατά των αρχιερέων, οι οποίοι κατηγορήθηκαν, και κρίθηκαν ένοχοι για υπερβολική φορολογία (βλ. αναφορά στο σχετικό έγγραφο για την καταγγελία κατά των αρχιερέων στο Hadjikyriacou 2011, 263, υποσημ. 810). Επίσης, σε επιστολή του προς τον Πρόξενο της Βενετίας Εμμανουήλ Βασάλο με ημερομηνία 5 Σεπτεμβρίου 1783, ο Χατζημπακκής καταγγέλλει τους αρχιερείς για υπερφορολόγηση, κατά την διάρκεια συλλογής του *zecriye* (Archivio di Stato di Venezia (ASV), Archivio del Consolato Veneto a Cipro, busta 25, n. 29). Έτσι, ο Χατζηγεωργάκης αναδείχθηκε ως ο μόνος αξιόπιστος αξιωματούχος στο νησί, και διεύρυνε σταδιακά τις φορολογικές του αρμοδιότητες, αφήνοντας τους άλλους δυο πόλους εξουσίας με ελάχιστη εξουσία (Hadjikyriacou 2011, 263).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

ΠΟΥ ΒΑΣΙΖΕΙ ΤΗΝ ΕΞΟΥΣΙΑ ΤΟΥ Ο ΧΑΤΖΗΓΕΩΡΓΑΚΗΣ ΚΟΡΝΕΣΙΟΣ;

3.1. Οι βάσεις εξουσίας του ισχυρού Δραγομάνου

Μέχρι το 1804, ο Χατζηγεωργάκης βρισκόταν στο απόγειο της δύναμης του και απολάμβανε για πολλά χρόνια τις υπερεξουσίες που μπόρεσε να αποκομίσει από τον θεσμό της Δραγομανίας, καταφέροντας να διευρύνει τις αρμοδιότητες του αξιώματος του, και συνεπώς να αυξήσει σημαντικά τα πλούτη του. Πέραν αυτών, οι πολυάριθμες, και διαφορετικές προσωπικές επιχειρηματικές δραστηριότητες του όλα αυτά τα χρόνια παρουσίας του στο αξίωμα, καθώς και οι διασυνδέσεις του με την Υψηλή Πύλη, και το δυνατό δίκτυο του με ανθρώπους υψηλού κοινωνικού κύρους που τον προστάτευε, τον καθιστούσε έναν ισχυρότατο Δραγομάνο, και έναν αδιάσειστο πολιτικό και οικονομικό παίκτη. Πού βασίζει όμως την εξουσία του ο Κορνέσιος; Είναι ένα ερώτημα που προκύπτει από την όλη πορεία του Χατζηγεωργάκη στο αξίωμα της Δραγομανίας, η οποία διήρκησε για τρεις ολόκληρες δεκαετίες.

Αρχικά, το γεγονός ότι ο πατέρας του Χατζηγεωργάκη έσπασε την παράδοση των προγόνων του, οι οποίοι ήταν ιερωμένοι, και ασχολήθηκε με την κατασκευή σταμπωτών υφασμάτων, ένα επάγγελμα που θεωρούνταν προσοδοφόρο μιας και οι *πασματζήδες* ανήκαν στην ανερχόμενη τάξη των βιοτεχνών εμπόρων, έθεσε τις βάσεις για την οικονομική του δύναμη. Το τύπωμα των πασμάδων βρισκόταν σε μεγάλη ακμή στην Λευκωσία του 18^{ου} και 19^{ου} αιώνα (Πιερίδου 1961, 177), κάτι που δημιουργεί την εντύπωση ότι ο Κορνέσιος ήταν πλούσιος «από χέρι», και άρα είναι πιθανό να καταγόταν από μια εύπορη οικογένεια.

Επιπρόσθετα, όπως είδαμε, ενεργούσε είτε ως προσωπικός διερμηνέας και βοηθός του Χατζηγιάννη αγά στην είσπραξη φόρων, είτε επένδυσε ο ίδιος στην είσπραξη φόρων, όταν και κατηγορήθηκε για συλλογή του διπλάσιου ποσού από τον νόμιμο φόρο (Χατζηκυριάκου 2016, 78-79· Hadjikyriacou 2016b, 241). Συνεπώς, θα πρέπει να είχε από νωρίς, ακόμα και πριν να διοριστεί στο αξίωμα του Δραγομάνου του Σεραγιού, ένα σημαντικό κεφάλαιο το οποίο φαίνεται ότι αποκόμισε ιδιαίτερα με την δραστηριοποίηση του στην φοροσυλλογή, που τον βοήθησε να ξεκινήσει την καριέρα του και να συμμετέχει στα κοινά. Όπως παρατηρεί ο Θεοχαρίδης, οι εκάστοτε Δραγομάνοι είχαν μεγάλες οικονομικές δυνατότητες για την εποχή

τους, που τους βοηθούσαν στο να εξασφαλίσουν τον διορισμό τους αφενός, και αφ' ετέρου, να αποκομίσουν μεγαλύτερα κέρδη (Θεοχαρίδης 1986, 13).

3.2. Οι θεσμικές βάσεις της εξουσίας του Χατζηγεωργάκη

Το κύρος του Χατζηγεωργάκη ήταν μεγάλο από την αρχή της ανάληψης των καθηκόντων του, καθώς ήταν διορισμένος με αυτοκρατορικό διάταγμα από τον Σουλτάνο Αβδούλ Χαμίντ Α΄, ενώ σύμφωνα με το «Τραγούδι του Δραγομάνου Χατζηγεωργάκη», οι Τούρκοι φοβόντουσαν τον Κορνέσιο επειδή «είχε χάρτι χουμαγιούν που μέσα στο τοβλέτιν», δηλαδή, είχε αυτοκρατορικό διάταγμα από την Υψηλή Πύλη (Μυριανθόπουλος 1934, 194). Αναμφίβολα, στα μάτια των Τούρκων του νησιού, ένας μη Μουσουλμάνος αξιωματούχος του Οθωμανικού κράτους, και δη διορισμένος από τον Σουλτάνο, ήταν λογικό να προκαλούσε δυσαρέσκεια και φόβο, καθώς ο Κορνέσιος είχε την απόλυτη νομιμοποίηση που χρειαζόταν για να ασκήσει τα καθήκοντα του, ενώ, όταν ο Δραγομάνος του Σαραγιού είχε την εύνοια του Σουλτάνου, η ανεπίσημη εξουσία του μπορούσε να υπονομεύσει ακόμα και εκείνη που ασκούσε ο τοπικός Διοικητής (Μιχαήλ 2006, 218, υποσημ. 24).

Ο πρόξενος των Άγγλων Michel de Vezin σημείωσε ότι από τα χέρια του Δραγομάνου του Σαραγιού περνούσε κάθε δημόσια και ιδιωτική υπόθεση, και ότι ο μισθός του από τον κυβερνήτη ήταν 2.000 γρόσια τον χρόνο, ποσό που καταγράφεται ως «αβαϊτιν της Δραγουμανίας», δηλαδή ως έξοδα παραστάσεως, στον απολογισμό των ετών 1779 και 1780 (Μυριανθόπουλος 1934, 127). Ακόμα, ο de Vezin υπογράμμισε ότι τα προσωπικά έσοδα του Δραγομάνου ήταν πιο σημαντικά, και ότι στα 14 χρόνια που υπηρέτησε στην Δραγομανία, συγκέντρωσε μια ικανοποιητική περιουσία. Στη συνέχεια, τόνισε ότι ο Χατζηγεωργάκης κατάφερε να ασκεί εξουσία πάνω στον κυβερνήτη, ο οποίος επειδή δεν ήξερε ελληνικά, έπρεπε να πιστεύει αυτά που του έλεγε ο Κορνέσιος (Cobham 1908, 369).

Σε επιστολή του στο Υπουργείο Εξωτερικών της Γαλλίας, ο πρόξενος Regnault υπογράμμισε την ισχύ του Δραγομάνου έναντι στους άλλους δυο τοπικούς φορείς εξουσίας στην Κύπρο, σημειώνοντας ότι ο Χατζηγεωργάκης, όχι μόνο κατάφερε να σχηματίσει μια καλή περιουσία, αλλά ακόμα ότι πέτυχε να είναι ανεξάρτητος από τους Επισκόπους, και τόνισε το γεγονός ότι ο κυβερνήτης και οι αγάδες δεν είχαν παρά σκιώδη εξουσία, μιας και ήταν ωσάν να υφίστατο μόνο ο Χατζηγεωργάκης. Επίσης, υπογράμμισε ότι εάν οι κυβερνήτες ζητούσαν να

διευθύνουν, τότε ο Κορνέσιος «αντικαθίστα τούτους δυνάμει του χρήματος» (αναφορά του Γάλλου πρόξενου για τον Χατζηγεωργάκη βλ. Κυριαζής 1934, 19).

Μια ακόμα διαθέσιμη μαρτυρία, που δηλώνει την υπεροχή του Χατζηγεωργάκη σε σχέση με τους άλλους δύο τοπικούς φορείς εξουσίας, είναι αυτή του Ισπανού περιηγητή Ali Bey, ο οποίος ανέφερε ότι ο Δραγομάνος της Κύπρου ήταν η κύρια πολιτική αρχή και ότι, ουσιαστικά ο Χατζηγεωργάκης είχε τον βαθμό και τα χαρακτηριστικά ενός πρίγκηπα της κοινότητας, λόγω του ότι ο Τούρκος κυβερνήτης δεν μπορούσε να κάνει τίποτα σε κάποιο Έλληνα χωρίς την παρουσία και την συμμετοχή του Δραγομάνου. Επιπλέον, σημείωσε ότι ο Κορνέσιος είχε το δικαίωμα να προωθεί στην Υψηλή Πύλη τα αιτήματα των Χριστιανών της Κύπρου (Cobham 1908, 395).

Το γεγονός ότι ο Χατζηγεωργάκης άρχισε να υποσκελίζει τον Οθωμανό Διοικητή του νησιού φαίνεται πιο έντονα στα ζητήματα που είχαν να κάνουν με την φορολογία, αφού ο Κορνέσιος εμφανίζεται ως ο μοναδικός μη κληρικός με διευρυμένες φορολογικές αρμοδιότητες που του παραχωρήθηκαν από την κεντρική διοίκηση (Μιχαήλ 2006, 219). Στο σημείο αυτό είναι ενδιαφέρουσα η περιγραφή που έκανε ο C.L. Meryon για τον Χατζηγεωργάκη, στο βιβλίο του για τα απομνημονεύματα της Lady Hester Stanhope. Ο Meryon υπογραμμίζει ότι ο Κορνέσιος ήταν ένας άνθρωπος με μεγάλα ταλέντα, τα οποία έστρεψε σε ίντριγκες. Επιπλέον, σημειώνει ότι η ισχύς του αυξήθηκε σε τέτοιο βαθμό, που με τις ραδιουργίες του κατάφερε να απομακρύνει περισσότερους από ένα κυβερνήτη, και ότι κανείς δεν μπορούσε να παραμείνει στο αξίωμα αυτό για πολύ, αν δεν είχε προηγουμένως συνάψει φιλικές σχέσεις μαζί του (Meryon 1846, τ. III, 398).

Αν και ο *Μουχασίλης* αποτέλεσε θεσμό που είχε άμεση εμπλοκή με την ενοικίαση και είσπραξη των φορολογικών προσόδων στην περιφέρεια της Αυτοκρατορίας (Μιχαήλ 2006, 226, υποσημ. 45), οι εκάστοτε διοικητές του νησιού αισχροκερδούσαν σε βάρος του πληθυσμού, εισπράττοντας πολύ περισσότερα από αυτά που προβλέπονταν, ενώ στην αύξηση των φόρων συνέβαλαν και οι συχνές αλλαγές των Διοικητών, οι οποίοι, λόγω του σύντομου χρονικού διαστήματος υπηρεσίας τους, αποσκοπούσαν στην είσπραξη του μέγιστου κέρδους που θα μπορούσαν να αποκομίσουν από το ποσό που πλήρωναν εκ των προτέρων στην Κωνσταντινούπολη (Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου 2020, 31).

Η διοίκηση της Κύπρου άλλαξε πολλές φορές κατά το διάστημα της Οθωμανικής περιόδου, πιθανότατα λόγω της αδυναμίας της κεντρικής κυβέρνησης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας να ελέγξει αποτελεσματικά την περιφέρεια της (Μιχαήλ 2006, 227, υποσημ. 46). Μετά από ένα σύντομο διάλειμμα, κατά το οποίο η Κύπρος διοικήθηκε από έναν αυτόνομο πασά, το 1750 είναι το έτος το οποίο σηματοδότησε την επιστροφή του νησιού στο κανονικό διοικητικό καθεστώς του, ως *χάσι* του Μεγάλου Βεζίρη, που ενοικίαζε το εισόδημα του στον πλειοδότη, τον *Μουχασίλη*, ο οποίος ασκούσε διοικητικά καθήκοντα και εισέπραττε τους φόρους για δικό του όφελος (Stavrides 2009, 89-90).

Ωστόσο, η ανικανότητα του κέντρου να εξασφαλίσει την τακτική είσπραξη των φόρων, αλλά και η οικονομική και διπλωματική του φιλοσοφία, οδήγησαν στην υιοθέτηση της πρακτικής του *imtiyazat*, που προνοούσε παραχώρηση Διομολογήσεων στις Ευρωπαϊκές δυνάμεις αλλά ταυτόχρονα, μείωσε τον έλεγχο του εμπορίου από τους Οθωμανούς. Επιπρόσθετα, εγκαθιδρύθηκε το σύστημα ενοικίασης εισοδημάτων (*iltizam*), το οποίο όμως, αποδυνάμωσε τον κρατικό έλεγχο στην παραγωγή (Stavrides 2009, 102).

Το σύστημα ενοικίασης εισοδημάτων ήταν μια ευρέως διαδεδομένη μέθοδος με την οποία το Οθωμανικό κράτος εισέπραττε έσοδα, εκμισθώνοντας την συλλογή των φόρων στους κατάλληλους υποψηφίους. Ένα *iltizam*, του οποίου ο κάτοχος ονομαζόταν *μουλτεζίμ* (*mültezim*), αποτελούνταν από διαφορετικές πηγές εσόδων συμπεριλαμβανομένων των διαφόρων πηγών κρατικών εσόδων (*mukataa*), του κεφαλικού φόρου (*cizye*) και των έκτακτων εισφορών (*avariz*) (Çakır 2009, 555-556).

Ο *μουλτεζίμ* αναλάμβανε τη συλλογή φόρων από μια ομάδα πηγών εσόδων, διαχειριζόταν τα έσοδα είτε μέσω των δικών του αντιπροσώπων ή ανέθετε το εγχείρημα σε τρίτο πρόσωπο, και έπρεπε να εγγυηθεί ένα προκαθορισμένο ποσό φόρων από συγκεκριμένα εδάφη στο Αυτοκρατορικό Ταμείο προκειμένου να του επιτραπεί να εισπράττει φόρους από αυτές τις περιοχές για ένα έως τρία χρόνια. Η διαδικασία αυτή νομιμοποιούνταν με σύμβαση μεταξύ του Οθωμανικού κράτους και του *μουλτεζίμ*, στον οποίο δίνονταν κανονισμοί που απαριθμούσαν και καθόριζαν όλες τις πηγές κρατικών εσόδων από τις οποίες μπορούσε να εισπράττει φόρους (Çakır 2009, 556).

Εντούτοις, το σύστημα αυτό αποδείχθηκε ζημιογόνο για το Οθωμανικό κράτος καθώς συχνά γινόταν αντικείμενο κατάχρησης από τους διοικητές του νησιού, οι οποίοι επέβαλλαν

φόρους πέρα από τους ήδη καθορισμένους από το κέντρο, αυξάνοντας τακτικά την φορολογία προς όφελος τους (Μιχαήλ 2006, 227-228). Το *iltizam* έδωσε την ευκαιρία σε ιδιώτες να αποκτήσουν μεγάλη περιουσία και να εξελιχθούν σε παράγοντες οικονομικής, κοινωνικής και πολιτικής επιρροής στους τομείς της δραστηριότητάς τους, δημιουργώντας έτσι μια ισχυρή νέα τοπική τάξη, τους *αγιάνηδες* (*ayan*). Όπως υπογραμμίζει ο Θεοχάρης Σταυρίδης, οι πολιτικές που εφάρμοσε η Οθωμανική Αυτοκρατορία επέτρεψαν στους κατόχους των *iltizam* να οικειοποιηθούν μεγάλες εκτάσεις καλλιεργήσιμης δημόσιας γης με διάφορους τρόπους, συμπεριλαμβανομένης της τοκογλυφίας, της αγοράς, της βίας ή της απάτης, εις βάρος των μικροκαλλιεργητών (Stavrvides 2009, 103).

Ομοίως, ο Χατζηγεωργάκης αξιοποιώντας τις δυνατότητες που του παραχώρησε η Υψηλή Πύλη και ασκώντας την επιρροή του, ασχολούνταν κατ' επανάληψη με τη διαχείριση των οικονομικών της Κύπρου, συμμετέχοντας πιο ενεργά από οποιοδήποτε άλλο πρόσωπο είχε τη δυνατότητα να το κάνει. Μέσω του συστήματος φορολογικών προσόδων, αλλά και ως μισθωτής των «μουκατάδων» (φορολογικών μονάδων), και μέσω του συστήματος της κατ' αποκοπήν συλλογής φορολογίας (*maktu*), ο Χατζηγεωργάκης είχε την ευκαιρία να κερδίσει πολλά χρήματα, καθώς η ανάμειξη του σε ζητήματα φορολογίας ήταν από τις πιο επικερδείς του δραστηριότητες (Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου 2020, 76), ενώ εξαιτίας της μεγάλης ενασχόλησης του με την ενοικίαση φορολογικών προσόδων, ονομάστηκε «μουκάτατζης» (*mukataci*) (Μυριανθόπουλος 1934, 127).

Σύμφωνα με τον Αντώνη Χατζηκυριάκου, δεν πρέπει να υποτεθεί ότι κατοχυρώθηκε, ούτε αναγνωρίστηκε επίσημα από το Οθωμανικό κράτος μια θεσμική ταυτότητα, που να συνέβαλε στην δημιουργία ενός αξιώματος με ξεκάθαρη και καθορισμένη δικαιοδοσία. Παρόλο που ο τίτλος του «εκπροσώπου των μη μουσουλμάνων» (*reaya vekili*) που του αποδόθηκε χρησιμοποιούνταν με συνέπεια, ήταν ακόμα ασαφής, και δεν αποτελούσε μια τελεολογική διαδικασία από το Οθωμανικό κράτος, αλλά ήταν το αποτέλεσμα μιας προσωπικής πρωτοβουλίας του Χατζηγεωργάκη (Hadjikyriacou 2019, 93).

Μετά τον θάνατο του *Μουχασίλη* Sakizli Hüseyin Kapudan το 1788/89, εγέρθηκε μια αντιπαράθεση σχετικά με την είσπραξη των φόρων από τους μη Μουσουλμάνους κάτοικους του νησιού (Hadjikyriacou 2011, 181). Ο Χατζηγεωργάκης, εκμεταλλευόμενος το γεγονός αυτό, σε αίτηση του προς την κεντρική διοίκηση της Αυτοκρατορίας, υποστήριξε ότι, με βάση μια παλαιά παράδοση της χώρας από την περίοδο της κατάκτησης, ο Σουλτάνος ανέθετε την

συλλογή των φόρων από τους μη Μουσουλμάνους της Κύπρου στον Δραγομάνο, που έφερε και τον τίτλο του “*reaya vekili*” (Hadjikyriacou 2011, 181).

Όπως εξηγεί ο Χατζηκυριάκου, οι ισχυρισμοί του Κορνέσιου συνιστούν υπερβολή, καθώς το γεγονός ότι οι Δραγομάνοι είχαν το δικαίωμα είσπραξης των φόρων από τον 17^ο αιώνα, δεν συνιστούσε ούτε αποκλειστικό δικαίωμα ούτε και μια θεσμοθετημένη πρακτική, αφού το καθήκον αυτό ανατίθετο και σε Αρχιεπισκόπους ή και σε άλλους αξιωματούχους. Έτσι, ο ερευνητής συμπεραίνει ότι το έθιμο στο οποίο έκανε λόγο ο Χατζηγεωργάκης, ήταν αποτέλεσμα μιας προσπάθειας εκ μέρους του για προβολή μιας θεσμικής ταυτότητας. Επίσης, η ασάφεια που παρατηρήθηκε σχετικά με την εξουσιοδότηση της είσπραξης των φόρων φαίνεται σε ακόμα μια περίπτωση το 1800, όταν το δικαίωμα είσπραξης των φόρων ανατέθηκε στον Χατζηγεωργάκη και στον Χατζηδαυίδ, αργυραμοιβό της επαρχίας (*vilayet sarrafi*) (Hadjikyriacou 2019, 94, υποσημ. 92).

Σε κάθε περίπτωση, κατά τις δυο τελευταίες δεκαετίες του 18^{ου} αιώνα, η Υψηλή Πύλη παραχώρησε ευρύτερες δικαιοδοσίες σε μη Μουσουλμάνους φορείς εξουσίας στην Κύπρο. Όπως εξηγεί ο Μιχαήλ, ο 18^{ος} αιώνας ήταν ένας αιώνας κατά τον οποίο η απόλυτη εξουσία του Σουλτάνου μεταφέρθηκε σταδιακά στις περιφέρειες της Αυτοκρατορίας. Αυτό, είχε ως αποτέλεσμα την εμφάνιση πολλαπλών εξουσιών που είτε εκχωρούνταν από τον ίδιο τον Σουλτάνο, είτε αναπτύσσονταν λόγω της αδυναμίας του κέντρου να επιβάλει τον έλεγχο του στις περιφέρειες. Επιπρόσθετα, ο ιστορικός τονίζει ότι η Υψηλή Πύλη ανέθετε εξουσίες και αρμοδιότητες σε τοπικούς φορείς με σκοπό την καλύτερη διοίκηση της περιφέρειας, κάτι που διευκόλυνε την ενίσχυση και διεκδίκηση όλο και περισσότερων εξουσιών εκ μέρους τους (Μιχαήλ 2006, 209-212).

Παράλληλα, η Οθωμανική Αυτοκρατορία παραχωρούσε εξουσίες και σε μη Μουσουλμάνους εκτός Κύπρου, με πιο χαρακτηριστική περίπτωση εκείνη των Φαναριωτών. Όπως είδαμε στο πρώτο κεφάλαιο της εργασίας αυτής, η παραμονή τους στα τρία αξιώματα που κατείχαν ήταν πρόσκαιρη και επισφαλής.

Από την άλλη πλευρά, ο Κορνέσιος όχι μόνο δεν έχασε το αξίωμα του, αλλά παρέμεινε σε αυτό για τριάντα χρόνια, αφού ήταν ένας άνθρωπος με μεγάλη οικονομική άνεση και αυτό τον βοηθούσε στο να διατηρεί και να ενισχύει την εξουσία του (Μιχαήλ 2006, 220). Επιπρόσθετα, κατάφερε να κερδίσει την εμπιστοσύνη των Οθωμανικών αρχών, και να

θεωρείται αξιόπιστος τοπικός παράγοντας, εν αντιθέσει με την αφερέγγυότητα και την έλλειψη ικανοτήτων που χαρακτήριζε τους *Μουχασίληδες* στο να ασκούν τα καθήκοντα τους (Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου 2020, 81).

Ως χαρακτηριστικό παράδειγμα των παραπάνω, μπορούμε να αναφέρουμε το έτος 1785, όταν ο *Μουχασίλης* αποδείχθηκε αναξιόπιστος στην διαχείριση της εκμίσθωσης των προσόδων του καπνού (*enfiye mukata 'asi*). Αποτέλεσμα του γεγονότος αυτού ήταν να αλλάξει χέρια η αρμοδιότητα αυτή, η οποία ανατέθηκε πλέον σε «αξιόπιστους αξιωματούχους», δηλαδή στους Επισκόπους, τους προύχοντες του νησιού (*κοτζαμπάσηδες*), και στον Δραγομάνο Χατζηγεωργάκη ως αντιπρόσωπο των ραγιάδων, ο οποίος από το 1800 ανέλαβε την διαχείριση αυτή εξ ολοκλήρου (Hadjikyriacou 2011, 184).

Επιπρόσθετα, ο Χατζηκυριάκου αναφέρει άλλο ένα παράδειγμα έλλειψης αξιοπιστίας του *Μουχασίλη*, ο οποίος απέτυχε να αποζημιώσει τον στρατιωτικό διοικητή της Κύπρου (*muhafiz*), που ήταν υπεύθυνος για την άμυνα του νησιού, και έτσι ο Χατζηγεωργάκης ανέλαβε να εκπληρώσει και αυτό το καθήκον, δείχνοντας στην Υψηλή Πύλη ότι ήταν ένας αξιωματούχος ο οποίος συνέβαλλε στην ομαλότερη λειτουργία των τοπικών ζητημάτων. Ενδεικτικός του κύρους, της εκτίμησης και του σεβασμού στο πρόσωπο του από την Υψηλή Πύλη, ήταν ο τίτλος «αφοσιωμένος μπέης» (*sadakatlu beg*) που του αποδίδεται στα σχετικά Οθωμανικά έγγραφα. Μάλιστα, σημειώνεται ότι τίτλοι όπως αυτόν, δεν αναφέρονται για άλλους Κύπριους μη Μουσουλμάνους, υπογραμμίζοντας έτσι την μοναδικότητα τους και την βαρύτητα που οι Οθωμανοί προσέδιδαν στον Κορνέσιο (Hadjikyriacou 2011, 185· Hadjikyriacou 2011, 185, υποσημ. 555).

3.3. Οι οικονομικές βάσεις της εξουσίας του Χατζηγεωργάκη

Είναι γεγονός ότι ο Χατζηγεωργάκης ως Δραγομάνος διαχειριζόταν ένα ευρύ φάσμα οικονομικών θεμάτων. Μια υπόθεση που επαναλαμβανόταν κάθε χρόνο, ήταν η είσπραξη 50 γροσίων με σκοπό την παράδοση στους υπαλλήλους της Υψηλής Πύλης στην Κωνσταντινούπολη, κάτι που παραδοσιακά γινόταν από τον εκάστοτε Αρχιεπίσκοπο, ο οποίος κατέβαλλε το ποσό αυτό στην Πύλη τον Μάρτιο κάθε έτους (Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου 2020, 80). Το γεγονός ότι ο Κορνέσιος παίρνει αυτή την αρμοδιότητα από τον Αρχιεπίσκοπο φανερώνει την μετατόπιση αυτής της φορολογικής δραστηριότητας από τους αρχιερείς στον

Δραγομάνο, και πιθανόν να μαρτυρεί την διεκδίκηση περισσότερων εξουσιών εκ μέρους του Κορνέσιου, μιας και σε αυτό το διάστημα ήταν έντονος ο ανταγωνισμός μεταξύ του *Μουχασίλη*, του Αρχιεπισκόπου και του Δραγομάνου, οι οποίοι προσπαθούσαν να διατηρήσουν και να διευρύνουν την εξουσία τους (Μιχαήλ 2006, 210-211).

Η υπόθεση αυτή ίσως να σχετίζεται με την αναφορά του Άγγλου βοτανολόγου Dr. J. Sibthorp, ο οποίος επισκέφτηκε την Κύπρο το 1787. Σύμφωνα με τον Sibthorp, οι φτωχοί Έλληνες έπρεπε να πληρώνουν ένα χαράτσι 40 ή 50 γροσίων, και ως συνέπεια αυτής της καταπίεσης, μια μεγάλη μερίδα του πληθυσμού έσπευσε να εγκαταλείψει το νησί (Cobham 1908, 328-329). Το παράδειγμα αυτό δείχνει ότι, εκτός από τους άλλους δυο τοπικούς φορείς εξουσίας που εκμεταλλεύθηκαν την φορολογική τους αρμοδιότητα για να μαζέψουν περισσότερα από τα προβλεπόμενα ποσά, και ο Χατζηγεωργάκης επεδίωξε το εύκολο κέρδος σε βάρος του λαού της Κύπρου, αφού μπορούσε να φορολογήσει όσο ήθελε, όποτε ήθελε (Dinç 2015, 427).

Όπως υπογραμμίζει ο Dinç, η κεντρική διοίκηση ανέθεσε στον Χατζηγεωργάκη πολλά φορολογικά καθήκοντα, που του παρείχαν μεγάλα κέρδη, αφού όλες σχεδόν οι οικονομικές υποθέσεις του νησιού πραγματοποιούνταν μέσω του Δραγομάνου (Dinç 2015, 426). Οι δικαιοδοσίες αυτές επιβεβαιώνουν ότι ο Κορνέσιος αναβάθμισε τον ρόλο του στα οικονομικά δρώμενα του νησιού, και ειδικότερα μετά την απομάκρυνση του Χατζημπακκή, όταν αφαιρέθηκαν από τους Επισκόπους τα φορολογικά καθήκοντα που είχαν, καθώς κρίθηκαν ένοχοι για υπερβολική φορολογία. Έτσι, ο Χατζηγεωργάκης, ως Δραγομάνος, ήταν η λύση για να αντιμετωπιστεί το φαινόμενο της κερδοσκοπίας των άλλων τοπικών φορέων εξουσίας σε βάρος του πληθυσμού (Hadjikyriacou 2011, 263-264), και επιπλέον, αυτό σήμαινε ότι ο Κορνέσιος μπορούσε πλέον να έχει τον έλεγχο της διανομής και συλλογής των φόρων (Χατζηκυριάκου 2016, 78).

Ο Χατζηγεωργάκης είχε το δικαίωμα να εισπράττει φόρους όπως τον *cizye* (κεφαλικός φόρος) και το *bedel-i nüziil* (αντίτιμο καταλύματος). Επίσης, ήταν υπεύθυνος για την πληρωμή των προϊόντων που αγόραζε το κράτος με τιμή *miri*, για την είσπραξη των φόρων από τα εμπορεύματα που έφερναν οι έμποροι στο τελωνείο της Λάρνακας, καθώς και για την συγκέντρωση χρημάτων από τους ραγιάδες, με σκοπό την επισκευή των κάστρων της Κύπρου, τα οποία επισκευάζονταν και ενισχύονταν τακτικά, ιδιαίτερα σε περιόδους πολέμου. Επιπλέον, υπό την ευθύνη του Χατζηγεωργάκη ήταν και η πληρωμή εξόδων των στρατιωτών, οι οποίοι

έρχονταν στο νησί για να το προστατεύουν κατά τη διάρκεια πολέμων. Ακόμα, ο Dinç αναφέρει ότι στον Χατζηγεωργάκη ανατέθηκε η συλλογή του φόρου *esham* (Dinç 2015, 426-427).

Παρ'όλα αυτά, το *esham* δεν αποτελεί φόρο, αλλά σύστημα φορολογίας και διοίκησης, το οποίο εφαρμόστηκε στην Κύπρο το 1785, αποτελώντας μια τροποποιημένη εκδοχή του συστήματος *malikāne*, η εφαρμογή του οποίου έδινε στους εκμισθωτές του φόρου το δικαίωμα να συγκεντρώνουν οποιοδήποτε κέρδος πέραν του καθορισμένου ποσού που κατέβαλλαν στο κράτος, και επίσης να είναι διοικητικά ανεξάρτητοι. Αν και τα δύο αυτά πλεονεκτήματα θεωρούνταν ισχυρά κίνητρα για επενδύσεις, στην πραγματικότητα δημιούργησαν σοβαρά προβλήματα στις τοπικές οικονομίες και κοινωνίες. Η λύση στα προβλήματα αυτά δόθηκε με το σύστημα *esham*, το οποίο διαχώριζε τις διοικητικές από τις φορολογικές λειτουργίες, και μέσω του οποίου το κέντρο διατηρούσε την διοίκηση στα χέρια του, διορίζοντας έναν έμμισθο υπάλληλο (*emīn/ber vech-i emānet*), με σκοπό την αύξηση των εσόδων (Hadjikyriacou 2011, 152-153).

Αν και δεν υπάρχουν πηγές που να μαρτυρούν ότι ο Χατζηγεωργάκης υπηρέτησε σε μια τέτοια θέση, εντούτοις, λόγω των εκτεταμένων δικαιοδοσιών που εκχώρησε η Υψηλή Πύλη στον Κορνέσιο, ειδικότερα σε θέματα που αφορούσαν την φορολογία, είναι πολύ πιθανό οι κεντρικές αρχές να του ανέθεσαν και αυτά τα καθήκοντα, όντας ένας έμπιστος υπάλληλος, ο οποίος θα μπορούσε αφενός να ενισχύσει την συγκεντρωτική εξουσία του κέντρου, και αφετέρου, να αποτρέψει μια ενδεχόμενη χειραγώγηση της συλλογής των φόρων.

Οι αυξημένες αρμοδιότητες του Κορνέσιου, και η επίδραση του στην οικονομία και κοινωνία του νησιού είναι πλέον ξεκάθαρες, και αναδεικνύουν ότι ο Χατζηγεωργάκης από τα χαμηλά στρώματα της φοροσυλλογής, από όπου ξεκίνησε, κατάφερε να φτάσει στο ψηλότερο επίπεδο, διαχειριζόμενος τις πλείστες οικονομικές υποθέσεις της Κύπρου, καθώς οι εξουσίες του διευρύνονταν όσο αυτές εκτείνονταν σε ζητήματα που αφορούσαν την ασφάλεια και την πρέπουσα λειτουργία του νησιού (Μιχαήλ 2006, 219), ακόμα και χωρίς την επίσημη επιβεβαίωση της Υψηλής Πύλης στον ισχυρισμό του.

Πέρα από τις φορολογικές του αρμοδιότητες, ο Χατζηγεωργάκης ασχολήθηκε και με το εξαγωγικό εμπόριο διαφόρων προϊόντων, έχοντας υπό την ιδιοκτησία του δικό του πλοίο (Θεοχαρίδης 1986, 13-14). Επιπρόσθετα, μαρτυρείται μια κοινή εξαγωγική επιχείρηση του Δραγομάνου με τον Αρμένιο Αρετίν το 1786. Ο Αρετίν ήταν ένας από τους μεγαλύτερους

οικονομικούς παράγοντες της Κύπρου, και κατείχε τη θέση του Δραγομάνου στο ολλανδικό προξενείο. Επίσης, είναι γνωστό ότι ήταν αδελφός του Σαρκίς, που υπηρέτησε στην ίδια θέση για το γαλλικό και αγγλικό προξενείο (Χατζηκυριάκου 2016, 72-73).

Ακόμα μια κερδοφόρα δραστηριότητα του Κορνέσιου ήταν ο δανεισμός χρημάτων με τόκο («διάφορον»). Ο Χατζηγεωργάκης μπορούσε να δανείζει σημαντικά ποσά σε φυσικά πρόσωπα, αλλά κυρίως στην Εκκλησία για την αντιμετώπιση τοπικών αναγκών (Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου 2020, 76). Ο Δραγομάνος χαρακτηριζόταν από φιλανθρωπίες, έργα ευσέβειας, και δωρεές που έκανε σε Εκκλησίες και Μονές. Εκτός αυτού, είναι αξιοπρόσεκτο το γεγονός ότι οι δωρεές του Χατζηγεωργάκη προς την Εκκλησία ξεπερνούν κατά πολύ τις προσφορές άλλων κοσμικών, ακόμη και εκπροσώπων του ανώτερου κλήρου, και εντοπίζονται σε διάφορες περιοχές του νησιού, κυρίως στην Λευκωσία, αλλά και στην Λάρνακα και την Πάφο, όπου ο Κορνέσιος θεωρείται κτήτορας της Εκκλησίας της Παναγίας της Χρυσελευούσας στην γενέτειρα του, την Κρήτου Τέρρα (Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου 2020, 516).

Επίσης, ο Χατζηγεωργάκης ανήγειρε την Εκκλησία του Αγίου Γεωργίου στην Αγλαντζιά, την οποία μάλιστα προίκισε με όλα τα χρειώδη, καθώς και τον ναό του Αγίου Γεωργίου στην Αθαλάσσα (Μυριανθόπουλος 1934, 97). Ο Κορνέσιος διετέλεσε αντιπρόσωπος και επίτροπος (*vekil ve mütevelli*) της Ιεράς Μονής Κύκκου, και με την ιδιότητα του αυτή, πραγματοποιούσε διάφορες οικονομικές συναλλαγές εκ μέρους της Μονής, ενώ, το 1790, εξασφάλισε άδεια από το ιεροδικείο της Λεύκας για ανέγερση περιτοιχίσματος στον ξενώνα της Μονής (Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου 2020, 80).

Ενδεικτικό της αγαθοεργίας του Χατζηγεωργάκη, και ισχυρή απόδειξη ότι η δύναμη και ο πλούτος που απέκτησε δεν χρησιμοποιούνταν μόνο για προσωπικό του όφελος, είναι η παραχώρηση 500 σκαλών γης, στο τσιφλίκι της Αγίας Παρασκευής στην Λευκωσία, χώρος που χρησιμοποιήθηκε ως λεπροκομείο. Σύμφωνα με την Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου, ακόμα και στις μέρες μας, οι λεπροί διατηρούν στην μνήμη τους την ευγνωμοσύνη τους για την δωρεά αυτή, τελώντας κάθε χρόνο μνημόσυνο υπέρ του ευεργέτη τους (Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου 2020, 241, 552).

3.4. Η ενίσχυση της εξουσίας του Χατζηγεωργάκη που προσφέρεται από τις σχέσεις που διατηρεί

Ωστόσο, οι δεσμοί του Κορνέσιου με την Εκκλησία δεν ήταν εξ ολοκλήρου οικονομικής φύσεως. Όπως ήδη αναφέρθηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο, ο Χατζηγεωργάκης είχε οικογενειακούς δεσμούς με τον Αρχιεπίσκοπο Χρυσάνθο, λόγω του γάμου του με την Μαρουδιά Παυλίδη, ανειψιά του Χρυσάνθου. Ο γάμος του με την Μαρουδιά τού προσέφερε μια σημαντική σύνδεση που του άνοιξε πολλές πόρτες (Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου 1991, 34), και αύξησε το γόητρο του στους κύκλους της ορθόδοξης κοινότητας (Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου 2020, 76-77).

Όμως, από τον γάμο αυτό δεν επωφεληθήκε μόνο ο Χατζηγεωργάκης, αλλά και η πλευρά της νύμφης, καθώς ο Δραγομάνος ήταν ένας αναγνωρισμένος, υψηλόβαθμος τοπικός αξιωματούχος της Κωνσταντινούπολης και επομένως, ο γάμος θα αποτελούσε μια έξυπνη στρατηγική για τον Αρχιεπίσκοπο, που θα του προσέφερε μεγαλύτερη πρόσβαση σε δύναμη και πλούτο (Hadjikyriacou 2011, 263· Hadjikyriacou 2016b, 241).

Οι δεσμοί του Χατζηγεωργάκη δεν περιορίζονταν μόνο σε τοπικό επίπεδο, αλλά στην πραγματικότητα είχαν ξεπεράσει τα όρια του νησιού. Ο Κορνέσιος είχε το δικό του δίκτυο ανθρώπων στο Παλάτι, διατηρώντας απευθείας σχέση με τον Σουλτάνο, και λειτουργώντας ως ένας ανεξάρτητος φορέας εξουσίας, πέραν του Οθωμανού Διοικητή και της Εκκλησίας. Σύμφωνα με τον Μιχάλη Μιχαήλ, το δίκτυο αυτό ήταν αποτέλεσμα μιας ευρύτατα διαδεδομένης πρακτικής κατά τον 19^ο αιώνα, και αφορούσε δωροδοκίες και εξυπηρέτηση συμφερόντων των Οθωμανών αξιωματούχων (Μιχαήλ 2006, 219).

Είναι γεγονός ότι ένα βασικό χαρακτηριστικό της περιόδου πριν τις Οθωμανικές μεταρρυθμίσεις στην Κύπρο, αλλά και σε ολόκληρη την Αυτοκρατορία είναι ο προσωπικός χαρακτήρας των σχέσεων εξουσίας. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτών των σχέσεων παρατηρείται σε μια κρίση που σημειώθηκε το 1755 στην αγορά της Σκάλας, το λιμάνι της Λάρνακας, όπου σημειώθηκαν επεισόδια που αφορούσαν πυροβόλα και άλλα όπλα, μεταξύ μίας ομάδας Βενετών ναυτικών με ντόπιους Μουσουλμάνους.

Αποτέλεσμα των επεισοδίων ήταν τρεις νεκροί Βενετοί ναύτες και πολλοί τραυματίες και από τις δύο πλευρές. Τελικά, η κρίση αυτή επιλύθηκε με τις ενέργειες του Βενετού υποπρόξενου Zuanne Bizzaro, ο οποίος εκμεταλλευόμενος το τοπικό σύστημα και ειδικότερα,

την παρουσία του ευνοϊκά διακείμενου προς τους Βενετούς πρώην Μεγάλου Βεζίρη Hekimoğlu Ali Pasha, ο οποίος βρισκόταν στην Κύπρο, προχώρησε σε μια μεγάλης κλίμακας δωροδοκία σχεδόν όλων των σημαντικών Οθωμανών αξιωματούχων και της συνοδείας τους στην Αμμόχωστο, στην Λευκωσία και στην Λάρνακα, όπου απέστειλε μετρητά, πολυτελή δώρα, εκλεκτά υφάσματα και γαστρονομικές λιχουδιές για να επιτύχει την επίλυση της υπόθεσης (Stavrides 2015, 101-116).

Παρομοίως, και ο Κορνέσιος επιδιδόταν σε δωροδοκίες, με σκοπό να διατηρήσει την εύνοια του κέντρου και του Σουλτάνου. Ο Χατζηγεωργάκης ως κάτοχος της ενοικίασης του τελωνείου της Λάρνακας, πλήρωνε με τυπικότητα κάθε χρόνο το ενοίκιο, το οποίο συνόδευε πάντα με πλούσια δώρα. Αν αυτή η πράξη του από τη μια του εξασφάλιζε την προστασία και την ευμένεια της Κωνσταντινούπολης, από την άλλη, προκαλούσε την ζήλια και το μίσος των Μουσουλμάνων της Κύπρου προς το πρόσωπο του (Pouradier Duteil 1989, 55).

Ειδικότερα, όταν ο Χατζηγεωργάκης παρέμεινε στην Κωνσταντινούπολη το 1784, για να επιβεβαιώσει τις καταγγελίες των Επισκόπων για τις αυθαιρεσίες του Χατζημπακκή, αλλά και αργότερα, εκμεταλλεύτηκε την παρουσία του εκεί για να δημιουργήσει έναν εκτεταμένο κύκλο γνωριμιών, που περιλάμβανε αξιωματούχους της κεντρικής διοίκησης, Φαναριώτες, ανώτερους κύκλους του Οικουμενικού Πατριαρχείου, σημαντικές προσωπικότητες της εποχής, όπως ο Αλέξανδρος Υψηλάντης, αλλά και οικονομικούς παράγοντες (Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου 2020, 77). Όπως αποκαλύπτει έγγραφο του γαλλικού προξενείου στην Λάρνακα, ο Δραγομάνος έχαιρε εκτίμησης, και αυτό το ευρύ δίκτυο που δημιούργησε στην Πόλη τον βοήθησε να «επιτυχάνη εις όλας τας επιχειρήσεις» (Κυριαζής 1930, 154).

3.5. Ο Χατζηγεωργάκης στην ακμή της δύναμης του

Το 1789, έτος το οποίο σηματοδότησε την έναρξη της Γαλλικής Επανάστασης, ο Σουλτάνος Σελίμ Γ΄ (1789-1807) ανέλαβε να γεμίσει το κενό που άφησε στον θρόνο με τον θάνατο του, ο προκάτοχος του, Αβδούλ Χαμίτ Α΄. Ο Σελίμ κατά τα πρώτα χρόνια της βασιλείας του έστρεψε το ενδιαφέρον του στον πόλεμο κατά της Ρωσίας (1789-1792), σε μια περίοδο που ο αποδυναμωμένος χαρακτήρας του Οθωμανικού στρατού ήταν εμφανής και δεν άφηνε πολλά περιθώρια στον νέο Σουλτάνο για μια στρατιωτική επιχείρηση, παρά μόνο την ανάγκη για συνθηκολόγηση με τους Ρώσους (Zürcher 2004, 66).

Τελικά, το 1792, με την μεσολάβηση της Βρετανίας και της Πρωσίας, Οθωμανική Αυτοκρατορία και Ρωσία έβαλαν τέλος στον μεταξύ τους πόλεμο, υπογράφοντας την συνθήκη ειρήνης του Ιασίου, που αποτελούσε την επαναβεβαίωση της συνθήκης ειρήνης του Κιουτσούκ Καϊναρτζή του 1774, εδραιώνοντας την κυριαρχία της Ρωσίας στην Μαύρη Θάλασσα. Την συνθήκη ειρήνης του Ιασίου ακολούθησε το πρόγραμμα μεταρρυθμίσεων του Σελίμ, γνωστό ως «Νέα Τάξη» (*Nizâm-i Cedid*), με στόχο την ενίσχυση της κεντρικής διοίκησης, κυρίως εναντίον της Ρωσίας, η οποία αποτελούσε τον κύριο εξωτερικό εχθρό των Οθωμανών, έχοντας ήδη συγκρουστεί μαζί τους τα προηγούμενα χρόνια σε δυο αιματηρούς πολέμους (Zürcher 2004, 66).

Οι εξελίξεις στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και οι προεκτάσεις του Ρωσοτουρκικού πολέμου δεν άφηναν ανεπηρέαστη ούτε την Κύπρο. Πέρα από τις αλλαγές προσώπων στα αξιώματα του αρχιναύαρχου και του κυβερνήτη για την περίοδο 21 Σεπτεμβρίου 1789-10 Σεπτεμβρίου 1790, με σκοπό την ανοικοδόμηση του παλατιού του Μεγάλου Βεζίρη, επιβλήθηκε έκτακτη φορολογία σε όλες τις επαρχίες της Αυτοκρατορίας, και επιπλέον, για να ενισχυθεί η άμυνα του νησιού εναντίον των Ρώσων, διατάχθηκε η μεταφορά 5.000 στρατιωτών από την Συρία στην Κύπρο (Pouradier-Duteil 1989, 56-57).

Αποτέλεσμα των γεγονότων αυτών ήταν να προκληθούν ταραχές στην Λάρνακα, αλλά και στην Λευκωσία, όπου οι αγάδες επιχείρησαν να σκοτώσουν τον Κορνέσιο. Ο Χατζηγεωργάκης είχε προηγουμένως καταγγείλει στον αρχιναύαρχο του Οθωμανικού στόλου Χασάν Πασά τις καταχρήσεις του κυβερνήτη Sakizi Hüseyin Karudan, και ενεπλάκη στο να λογοδοτήσει για όλες τις εισπράξεις και δαπάνες που έκανε από την εποχή του διορισμού του. Όταν έγινε γνωστό ότι ο Hüseyin Karudan δεν θα επαναδιοριζόταν στο αξίωμα του κυβερνήτη της Κύπρου για τον επόμενο χρόνο, οι κυριότεροι αγάδες, μερικοί από τους οποίους έχασαν το αγαλίκι τους, δηλαδή αυτό που τους έδινε την εξουσία και το εισόδημά τους, ξεσηκώθηκαν κατά του Χατζηγεωργάκη, τον οποίο εχθρεύονταν λόγω του γεγονότος ότι ένας μη Μουσουλμάνος απολάμβανε την εύνοια της Υψηλής Πύλης, και ήταν σε πολύ καλύτερη κατάσταση από αυτούς (Pouradier-Duteil 1989, 57).

Οι απειλές κατά της ζωής του Χατζηγεωργάκη και τα επεισόδια που ξέσπασαν εναντίον του φανερώουν ότι ο Κορνέσιος αποτελούσε μεγάλο κίνδυνο για τους αγάδες, αφού φαίνεται ότι αυτό που προσπαθούσε να πετύχει ήδη από την πρώτη δεκαετία της Δραγομανίας του ήταν να περιορίσει με κάθε τρόπο την ισχύ που ασκούσαν άλλοι φορείς εξουσίας στην Κύπρο,

προωθώντας τον εαυτό του ως τον πλέον κατάλληλο για εκπρόσωπο του νησιού, προβάλλοντας μια πιο προσωποκεντρική φιγούρα, κάτι που είναι πολύ λογικό να δημιουργήσει την έντονη αντίθεση και δυσαρέσκεια των Μουσουλμάνων αγάδων.

Όπως εξηγεί η Pouradier-Duteil, ο ξεσηκωμός κατά του Χατζηγεωργάκη είχε ως αφετηρία άλλα δύο γεγονότα, που αφορούσαν εξισλαμισμούς, τα οποία οι Μουσουλμάνοι θεώρησαν ως προσβολή της θρησκείας τους. Σε πείσμα των προνομίων που παρείχε ο Σουλτάνος στους Χριστιανούς της Αυτοκρατορίας, μερικοί από τους πιο φανατικούς Μουσουλμάνους απήγαγαν με το ζόρι δώδεκα παιδιά Ελλήνων με σκοπό να τους εξισλαμίσουν. Ο Κορνέσιος εναντιώθηκε στην πράξη αυτή, και αυτό ενόχλησε τους λειτουργούς της μουσουλμανικής θρησκείας, οι οποίοι ισχυρίστηκαν ότι ο νόμος του ισλάμ δεν επιδέχεται κανένα προνόμιο που να εμποδίζει τους ανθρώπους προς το μονοπάτι της αληθινής σωτηρίας, ξεσηκώνοντας τον λαό ενάντια στον Χατζηγεωργάκη (Pouradier-Duteil 1989, 58).

Ωστόσο, ο πραγματικός λόγος που οι Μουσουλμάνοι ήθελαν να βλάψουν τον Κορνέσιο ήταν η προμήθεια παξιμαδιού που ζήτησε η Υψηλή Πύλη σε μια εξευτελιστική τιμή, για την οποία ο Χατζηγεωργάκης θεωρήθηκε υπεύθυνος. Μάλιστα, οι εξεγερμένοι τον κατηγορήσαν ότι παραποίησε την εντολή που διάταζε την προμήθεια αυτή, η οποία σύμφωνα με αυτούς, θα προοριζόταν για τους Ρώσους. Εν μέσω αυτής της πολύ έκρυθμης κατάστασης, έφτασε στην Κύπρο στις 21 Αυγούστου 1789, ο νέος κυβερνήτης Hadji Osman Ağa, με την ελπίδα ότι θα αποκαθιστούσε την ηρεμία στο νησί (Pouradier-Duteil 1989, 59).

Ο Hadji Osman Ağa δεν άργησε να εκμεταλλευτεί το αξίωμα του, και σύντομα άρχισε με δόλιες πράξεις να συγκεντρώνει μεγάλα ποσά υπό την κατοχή του, έτσι που μέσα σε 10 χρόνια, η ενοικίαση του νησιού αυξήθηκε κατά 300 πουργιά. Η απληστία του κυβερνήτη τον οδήγησε σε ανοικτή σύγκρουση με τον Χατζηγεωργάκη, εναντίον του οποίου εξέφρασε απειλές, οι οποίες ανάγκασαν τον Δραγομάνο να εγκαταλείψει την Κύπρο στις 29 Αυγούστου, και να πάει στην Κωνσταντινούπολη (Pouradier-Duteil 1989, 61-62).

Ωστόσο, τα γεγονότα που ακολούθησαν προδιέγραφαν ότι η μετέπειτα πορεία του Κορνέσιου και η εμπλοκή του στα πολιτικά, κοινωνικοοικονομικά και πολιτιστικά δρώμενα της Κύπρου, όντας στο αξίωμα της Δραγομανίας, θα βίωνε μια μεγάλη ακμή τα επόμενα χρόνια. Ο λόγος που συνέβη αυτό ήταν το γεγονός ότι ο Κορνέσιος επιστρέφοντας στην Κύπρο, συνόδευσε τον νέο κυβερνήτη Ismail Ağa, ο οποίος κατ' αρχάς γνωστοποίησε το διάταγμα για

απομάκρυνση του τυραννικού προκατόχου του, Osman Ağa, αλλά κυρίως επειδή παρουσίασε ένα διάταγμα του Σελίμ Γ', με το οποίο ο Χατζηγεωργάκης διοριζόταν ισόβιος Δραγομάνος, υπόλογος μόνο έναντι της Υψηλής Πύλης (Pouradier-Duteil 1989, 65-66· Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου 2020, 78).

Όμως, για ποιο λόγο ο Σουλτάνος προέβη σε μια τόσο σημαντική αναγνώριση, και μάλιστα ενός μη Μουσουλμάνου αξιωματούχου; Είναι γεγονός ότι η περίοδος βασιλείας του Σελίμ χαρακτηρίζεται από μια προσπάθεια για ενίσχυση των ενόπλων δυνάμεων και του συστήματος συλλογής της φορολογίας, και παράλληλα από έναν αγώνα για πάταξη των καταχρήσεων και της διαφθοράς, ενώ στις επαρχίες, παρόλες τις προσπάθειες που κατέβαλε για να ενδυναμώσει το κέντρο, το αποτέλεσμα ήταν η ισχυροποίηση της δύναμης και αυτονομίας των *αγιάνηδων* (Zürcher 2004, 67, 69).

Όπως εξηγεί ο Bruce McGowan, οι Οθωμανοί Ηγεμόνες του 18^{ου} αιώνα δεν μπόρεσαν να προστατεύσουν αποτελεσματικά την ήδη ευάλωτη Οθωμανική Αυτοκρατορία, ούτε να εφαρμόσουν τις μεταρρυθμίσεις που ήθελαν. Ταυτόχρονα, η αδυναμία της κεντρικής διοίκησης έγινε πολύ έκδηλη στις επαρχιακές ελίτ, ενώ η κατάσταση αυτή κορυφώθηκε κατά την περίοδο βασιλείας του Σελίμ Γ', που χαρακτηρίστηκε από σύγχυση και κακοδιοίκηση, αφού ο Σουλτάνος δεν κατάφερε να ελέγξει την βία και την αταξία που επικρατούσαν στις επαρχίες του (McGowan 2011, 276), με αποτέλεσμα κάποιες ομάδες σε περιοχές που βρίσκονταν μακριά από το κέντρο να συγκεντρώσουν αυξημένες εξουσίες, λειτουργώντας μέσα στο Οθωμανικό πλαίσιο και, εκμεταλλευόμενες την αποδιοργάνωση των Οθωμανικών θεσμών, να δημιουργήσουν τοπική αυτονομία (Μιχαήλ 2006, 210).

Στην Κύπρο, ο Χατζηγεωργάκης απέδειξε ότι στα πρώτα δέκα χρόνια υπηρεσίας του στο αξίωμα της Δραγομανίας ήταν ένας έμπιστος και αφοσιωμένος αξιωματούχος της Υψηλής Πύλης, ο οποίος μέχρι τότε δεν απασχόλησε έντονα τις Οθωμανικές αρχές με ζητήματα που άπτονταν της σωστής λειτουργίας του νησιού. Για παράδειγμα, έδειχνε ότι μπορούσε να διαχειριστεί την συλλογή και διανομή των φόρων με αποτελεσματικότητα, και με τρόπο που να μην δημιουργείται θέμα αισχροκέρδειας και υπερφορολόγησης, ή ακόμα και ανικανότητας.

Ο τίτλος του «εκπροσώπου των μη Μουσουλμάνων», που του επέτρεπε να έχει ένα μεγάλο βαθμό εξουσίας στις δημοσιονομικές και πολιτικές υποθέσεις της κοινότητας, και που υπονοούσε έναν ηγετικό ρόλο σε αυτή (Hadjikyriacou 2014, 433), οι τιμητικοί τίτλοι που του

αποδόθηκαν, και ο ισόβιος διορισμός του από τον Σουλτάνο Σελίμ Γ', αποδεικνύουν ότι αυτά τα χαρακτηριστικά τον ξεχώριζαν έναντι των άλλων τοπικών αξιωματούχων της Υψηλής Πύλης, καθώς η επιτυχής εμπλοκή του στις τοπικές υποθέσεις δημιουργούσε ένα αίσθημα ασφαλείας σε αυτή την περιφέρεια της Αυτοκρατορίας. Όπως σημειώνει ο Μιχαήλ, το φερμάνι του Σελίμ για εφ' όρου ζωής παραμονή του Χατζηγεωργάκη στο αξίωμα της Δραγομανίας δείχνει την προσωπική σχέση που είχαν, καθώς και το εύρος των δυνατοτήτων που παρείχε στον Κορνέσιο το δίκτυο του στην Κωνσταντινούπολη (Μιχαήλ 2006, 219).

Η Κωνσταντινούπολη ως κύρια πηγή νομιμότητας και νομιμοποίησης διαδραμάτισε καθοριστικό ρόλο στην μετέπειτα «χρυσή» πορεία του Κορνέσιου. Κατά τα χρόνια που ακολούθησαν, η δύναμη του ισχυρού Δραγομάνου ήταν αξεπέραστη. Η παραμονή του στο αξίωμα της Δραγομανίας μετά την ανάρρηση του Σουλτάνου Σελίμ Γ' στον θρόνο, δημιούργησε τις απαραίτητες προϋποθέσεις ούτως ώστε ο Χατζηγεωργάκης να φτάσει στην μεγαλύτερη ακμή του (Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου 2020, 78). Πέρα από τις δικαιοδοσίες που του προσέφερε το υψηλό αξίωμα του, από το σημείο αυτό και μετά, ο Κορνέσιος διεύρυνε σημαντικά και τις προσωπικές του δραστηριότητες, που ήταν αρκετά επικερδείς.

3.6. Προσωπικές κερδοφόρες δραστηριότητες του Χατζηγεωργάκη

Το αξίωμα του δραγομάνου αφορούσε πολύ περισσότερες αρμοδιότητες (αλλά και προσωπικές δραστηριότητες) από αυτές που η κυριολεκτική σημασία της λέξης φανερώνει. Όπως κάθε άλλος σημαντικός επαρχιακός παράγοντας της περιόδου, ήταν ταυτόχρονα έμπορος, δανειστής, φοροσυλλέκτης, γαιοκτήμονας, αλλά και μεσάζοντας, ο οποίος εκτελούσε αποτελεσματικά σημαντικές λειτουργίες. Κατάφερε να διευρύνει το πλαίσιο των αρμοδιοτήτων του χρησιμοποιώντας θεσμικά, ημιθεσμικά ή εξωθεσμικά μέσα (Χατζηκυριάκου 2016, 77).

Ποιες ήταν όμως αυτές οι κερδοφόρες προσωπικές δραστηριότητες που διαχειριζόταν ο Χατζηγεωργάκης; Για τα περιουσιακά στοιχεία του Κορνέσιου αντλούμε πληροφορίες από το *Κατάστιχο Περιουσίας του Δραγομάνου της Κύπρου Χατζηγεωργάκη Κορνέσιου*, που φωτίζει

πτυχές των επιχειρηματικών δραστηριοτήτων του ισχυρού Δραγομάνου, τις οποίες κατέγραψε λεπτομερώς ο ίδιος ο Κορνέσιος. Έτσι, από το κατάστιχο του Κορνέσιου πληροφορούμαστε ότι ο Δραγομάνος κατείχε πολλά μαγαζιά, σπίτια, εργαστήρια στα αστικά κέντρα, υδροκίνητους αλεστικούς αλευρόμυλους, πλοία, χωράφια, περιβόλια, και τσιφλίκια, ενώ ένα μεγάλο μέρος των κεφαλαίων του επενδύθηκε σε κινητή περιουσία, κοσμήματα με πολύτιμους λίθους, αργυρά σκεύη, ακριβά υφάσματα, γούνες κ.ά. (Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου 2020, 80-81).

Το 1796, ο Χατζηγεωργάκης αγόρασε το μοναστήρι των Καπουτσίνων στην Λευκωσία έναντι 3.000 γροσίων. Παράλληλα, εκμεταλλευόταν μεγάλο τσιφλίκι στην Πόλη Χρυσοχούς, ενώ διαχειριζόταν και το τσιφλίκι των Κουκλιών, μια περιοχή εξαιρετικά πλούσια σε νερό, πρώην βενετικό φέουδο που βρίσκεται νοτιοδυτικά του νησιού και αποτελεί ένα από τα πιο κερδοφόρα αγροκτήματα της Κύπρου. Παρ'όλα αυτά, η διοίκηση τσιφλικιών δεν ήταν απλά μια επικερδής επιχείρηση, αλλά μια επιχείρηση που προσέδιδε κύρος, ειδικά για κάποιον μη Μουσουλμάνο (Hadjikyriacou 2011, 265).

Σύμφωνα με την Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου, ο Κορνέσιος κατείχε τσιφλίκια και σε άλλες περιοχές της Κύπρου. Συγκεκριμένα, ο Χατζηγεωργάκης κατέγραψε στο κατάστιχο του ως προσωπική του περιουσία το τσιφλίκι της Αγίας Παρασκευής, το τσιφλίκι Κολοκόσιας, και το τσιφλίκι Αγίου Παύλου. Το πρώτο εξ αυτών αποτέλεσε δωρεά του Χατζηγεωργάκη προς τους λεπρούς. Είχε έκταση 500 σκάλες και βρισκόταν στα νότια της εντός των τειχών Λευκωσίας. Για τα άλλα δύο τσιφλίκια σημειώνεται ότι βασικό τους χαρακτηριστικό ήταν το νερό. Ειδικά για το τσιφλίκι του Αγίου Παύλου, το άφθονο νερό χρησιμοποιούνταν για το πότισμα των χωραφιών και των περιβολιών του τσιφλικιού. Στο τσιφλίκι Κολοκόσιας διατηρούνταν ένα ζευγάρι βοδιών για την καλλιέργεια και 350 πρόβατα, ενώ είναι αξιοσημείωτο το ότι στο ίδιο τσιφλίκι περιλαμβάνονταν χωράφια έκτασης 5.000 σκαλών, για την βοσκή προβάτων (Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου 2020, 416-417).

Όπως ήδη αναφέρθηκε παραπάνω, από το κατάστιχο της Περιουσίας του Χατζηγεωργάκη μαθαίνουμε ότι ο ισχυρός Δραγομάνος κατείχε πέντε νερόμυλους στο χωρίο Κυθραία, σημειώνοντας μάλιστα δίπλα από τον καθένα το εισπραττόμενο μηνιαίο ενοίκιο. Συγκεκριμένα, ο «μίλος ιατρός», 166 γρόσια τον μήνα, ο «κορόμιλος», 83 γρόσια, ο «μίλος του ποταμού», 29, ο «μίλος της ελιάς», 13, και ο «μίλος πετενάτζη», γνωστός και ως «το Πετονάτζι», 22 γρόσια τον μήνα (Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου 2020, 213-216).

Μεγάλο πλεονέκτημα της περιοχής αυτής ήταν το σε μεγάλες ποσότητες νερό της πηγής του Κεφαλόβρυσου, που άρδευε χωράφια και κινούσε μεγάλο αριθμό αλεστικών μύλων της Κυθραίας. Από εκείνη την πηγή περιβαλλόταν ένα σύνθετο σύστημα καναλιών και αγωγών, που ρυθμιζόταν από αυστηρούς κανόνες και δικαιώματα, και χρησιμοποιούνταν για την άρδευση της Κυθραίας και των πλούσιων προαστίων της, καθώς και ορισμένων χωριών της Ανατολικής Μεσαορίας, της κύριας σιτηροπαραγωγικής πεδιάδας του νησιού (Stavrides 2019, 208-209).

Όσον αφορά τις κατοικίες που κατείχε ο Χατζηγεωργάκης, δεν χωράει καμία αμφιβολία ότι το μέγεθος και η πολυτέλεια του κονακιού του είναι το ενδεικτικότερο παράδειγμα της δύναμης και του πλούτου του ισχυρού Δραγομάνου, και αποτελεί ίσως το επιβλητικότερο αρχοντικό της Λευκωσίας. Είναι γνωστό ότι το κονάκι του Χατζηγεωργάκη που ανακαινίστηκε το 1793, ήταν αρχαίος οίκος, ο οποίος ανήκε στον βενετικό οίκο των Ποδοκάταρων (Μυριανθόπουλος 1934, 88-89).

Ο Κορνέσιος χρησιμοποιούσε το κονάκι του ως το επίσημο γραφείο του για την διεκπεραίωση των εργασιών του και όχι μόνο: ο οίκος του Δραγομάνου φιλοξενούσε προξένους, ξένους περιηγητές, πασάδες, και εκεί κατέφευγαν για βοήθεια χήρες, ορφανά, φτωχοί, αλλά και διωκόμενοι που έψαχναν άσυλο και σωτηρία, προβάλλοντας έτσι την φιλανθρωπία και αγαθοεργία του ιδίου και της συζύγου του. Ακόμα, ο Χατζηγεωργάκης χορηγούσε χρήματα, ενδύματα, αλλά και έδινε φαγητό στους φτωχούς, ή όπως το ονομάζει ο Μυριανθόπουλος, το *σκουτελλικόν*, δηλαδή το τακτικό σιτηρέσιο. Λόγω του ότι ο αριθμός των πενήτων ήταν πολύ μεγάλος, στο αρχοντικό του Κορνέσιου υπήρχαν πολλοί υπηρέτες και υπηρέτριες, που φρόντιζαν τους ανθρώπους αυτούς (Μυριανθόπουλος 1934, 88-89, 92).

Πέρα από την εντυπωσιακή κινητή και ακίνητη περιουσία του Κορνέσιου και τις προσωπικές του δραστηριότητες, οι πηγές, και συγκεκριμένα οι ανέκδοτες επιστολές του Χατζηγεωργάκη προς τον πρόξενο της Βενετίας Εμμανουήλ Βασάλο από το αρχείο του προξενείου της Βενετίας στην Κύπρο, μαρτυρούν τις στενές σχέσεις του Κορνέσιου με τους κονσόλους. Ακόμα, σημαντική πληροφορία από τις επιστολές αυτές είναι το γεγονός ότι ο Χατζηγεωργάκης διευθετούσε αποτελεσματικά σοβαρά ζητήματα που αφορούσαν την Κύπρο, παίζοντας καθοριστικό ρόλο στις υποθέσεις του νησιού.

Ως χαρακτηριστικό παράδειγμα των πιο πάνω, μπορούμε να αναφερθούμε στις επιστολές του Χατζηγεωργάκη προς τον Βασάλο τα έτη 1791 και 1792. Στις επιστολές αυτές, ο Κορνέσιος αναφερόταν στην μεταφορά μεγάλης ποσότητας παξιμαδιού από την Κύπρο στην Κωνσταντινούπολη, και παράλληλα τόνιζε την ανάγκη εξεύρεσης λύσης για να περιοριστεί η εξάπλωση της πανώλης (Λουΐζος 1971, 251-253). Ακόμα, σε επιστολές του προς όλους τους προξένους, ο Χατζηγεωργάκης φαίνεται να εκτελούσε χρέη διαμεσολαβητή μεταξύ των προξένων και του *Μουχασίλη*, «δια την υπόθεσιν του μοιρίου των κρασίων», δηλαδή, ένα ζήτημα το οποίο αφορούσε φόρους κατά την εξαγωγή κυπριακών κρασιών (Λουΐζος 1971, 269-272).

Ωστόσο, η περίπτωση του Χατζηγεωργάκη αποκαλύπτει ότι το όραμα, οι φιλοδοξίες, τα σχέδια και η δύναμη του ισχυρού αυτού άνδρα έφταναν πολύ πιο έξω από την Κύπρο. Ένα παράδειγμα είναι η αναφορά του Άγγλου εξερευνητή Edward Daniel Clarke, ο οποίος επισκέφτηκε την Κύπρο το 1801, προσκομίζοντας κάποια φιρμάνια για εξέταση. Σύμφωνα με τον Clarke, ο Κορνέσιος του ζήτησε μερικές πληροφορίες που αφορούσαν την κατάσταση στην Αίγυπτο, τον θάνατο του Τσάρου Παύλου, και την νίκη του Νέλσωνος εναντίον των Δανών (Cobham 1908, 387).

Ένα άλλο παράδειγμα που παρουσιάζει ενδιαφέρον είναι η εμπλοκή του Χατζηγεωργάκη σε μια υπόθεση που αφορούσε εκκαθάριση περιουσίας Κυπρίου εμπόρου στο Λιβόρνο, έτσι ώστε να μπορέσει να την κληρονομήσει ο γιος του θανόντος στην Κύπρο. Ακόμα, μαθαίνουμε από αρχαιακά έγγραφα την εμπλοκή και άμεση σχέση του Κορνέσιου με τελωνειακούς δασμούς, αλλά και με την εξαργύρωση συναλλαγματικών (Λουΐζος 1971, 239-282).

Την τελευταία αυτή πληροφορία επιβεβαιώνει Οθωμανική πηγή που εξιστορεί την εκτέλεση του Χατζηγεωργάκη στην Κωνσταντινούπολη, και αποκαλύπτει το πώς έβλεπαν οι κεντρικές αρχές τον Κορνέσιο. Η περιγραφή αυτή ανήκει στον Οθωμανό ιστορικό Τζιαμπί Ομέρ Εφέντη (Cabi Ömer Efendi), ο οποίος στο βιβλίο του έγραψε για τα κρίσιμα γεγονότα των ετών 1807/8, και αφιέρωσε κάποια εδάφια στον Χατζηγεωργάκη.

Σύμφωνα λοιπόν με τον Τζιαμπί, κατά το διάστημα που ο Χατζηγεωργάκης δραπέτευσε από την Κύπρο για να πάει στην Κωνσταντινούπολη λόγω της δραματικής εξέγερσης του 1804, κρυβόταν στις πρεσβείες των ευρωπαϊκών κρατών, και σχεδίαζε να διαφύγει στην Ρωσία και

να μετατρέψει την περιουσία του σε συναλλαγματικές. Ακόμα, πληροφορούμαστε ότι ο Κορνέσιος είχε σπίτι στο Beşiktaş, περιοχή που φημίζεται για την εξαιρετική τοποθεσία της στα παράλια του Βοσπόρου, το οποίο δόθηκε στον αρχιφοροεισπράκτορα (*Başbakikulu Ağā*), δηλαδή σε ένα πολύ υψηλόβαθμο αξιωματούχο, κάτι που δείχνει και πάλι την αίγλη και τον πλούτο του Χατζηγεωργάκη.

Το απόσπασμα που αφορά τον Χατζηγεωργάκη ολοκληρώνεται με μια αναφορά στην προσωπική κινητή και ακίνητη περιουσία του, η οποία φημολογούνταν ότι έφτανε τα 5.500.000 γρόσια, ένα ομολογουμένως τεράστιο ποσό για τα δεδομένα της εποχής (βλ. το απόσπασμα της περιγραφής του Οθωμανού ιστορικού στο: Hadjikyriacou 2011, 261, υποσημ. 800). Όλες αυτές οι περιγραφές δεν αφήνουν κανένα περιθώριο αμφισβήτησης ότι τα ενδιαφέροντα και οι προσδοκίες του Χατζηγεωργάκη δεν περιορίζονταν σε τοπικό επίπεδο, αλλά στην πραγματικότητα έσπαζαν τα όρια του νησιού, έφταναν στην Κωνσταντινούπολη, και ακόμα στην ίδια την Ρωσία.

Παρ'όλα αυτά, είναι σημαντικό να αναφερθεί ότι η περίπτωση του Χατζηγεωργάκη, η καταπληκτική καριέρα του στο αξίωμα της Δραγομανίας, και ο καθοριστικός του ρόλος στην πολιτική, οικονομική και κοινωνική ζωή της Κύπρου, δεν αποτελεί μοναδικό, ούτε ανεπανόληπτο φαινόμενο, αλλά φαίνεται ότι ήταν μια κλασική περίπτωση ανάδειξης ενός ακόμα ισχυρού επαρχιακού αξιωματούχου της Υψηλής Πύλης, στις αρχές του 19^{ου} αιώνα (Yaycıoğlu 2011, 447-448).

Ωστόσο, αυτό ίσως δεν πρέπει να μεταφραστεί ως αδυναμία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας να ελέγξει τις επαρχίες της, αλλά ως μια συνειδητή επιλογή των κεντρικών αρχών να μην αναχαιτιστεί η ενδυνάμωση των ντόπιων μη Μουσουλμάνων, παραβλέποντας ακόμα και την ανεξέλεγκτη διαφθορά, όσο η συλλογή των φόρων συνεχιζόταν απρόσκοπτα και διατηρούνταν η πολιτική και κοινωνική σταθερότητα των επαρχιών της (Hadjikyriacou 2016b, 249-250). Εντούτοις, ίσως να ισχύουν και τα δύο. Δηλαδή, λόγω της αδυναμίας της να ελέγξει τις επαρχίες, η κεντρική διοίκηση επιτρέπει την ενδυνάμωση τοπικών στοιχείων που θα της ήταν πιστά, και που θα συνέχιζαν την παράδοση των φόρων. Αυτό άλλωστε ήταν ένα ευέλικτο σύστημα, που επέτρεψε στην Οθωμανική Αυτοκρατορία να επιβιώσει σε μια περίοδο αδυναμίας.

Η επιτυχημένη πορεία του Κορνέσιου συνεχίστηκε μέχρι το 1804, έτος που σηματοδότησε μια δραματική εξέγερση εναντίον του. Όπως θα δούμε αναλυτικότερα στο επόμενο κεφάλαιο, το αποτέλεσμα της εξέγερσης ήταν η κατατόμηση του Δραγομάνου το 1809 μπροστά από την Υψηλή Πύλη, η οποία συνειδητοποίησε ότι ο θεσμός δημιούργησε σοβαρά προβλήματα στην Κύπρο. Ο Χατζηγεωργάκης ήταν ο άνθρωπος ο οποίος κατάφερε με τις δικαιοδοσίες που του παραχωρήθηκαν από την Κωνσταντινούπολη, αλλά και με τις δικές του προσωπικές δραστηριότητες, να ανυψώσει τον θεσμό του Δραγομάνου και να θεωρείται ως ο πιο ισχυρός τοπικός αξιωματούχος. Όμως, ακριβώς αυτά τα χαρακτηριστικά που τον ανέβαζαν στην κορυφή της τοπικής ελίτ, την ίδια στιγμή προκάλεσαν την τραγική πτώση του.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

Η ΣΤΑΣΗ ΤΟΥ 1804: Η ΑΡΧΗ ΤΗΣ ΠΤΩΣΗΣ ΤΟΥ ΧΑΤΖΗΓΕΩΡΓΑΚΗ

4.1. Τα γεγονότα και το παρασκήνιο της στάσης

Η στάση του 1804 αποτελεί μια από τις μεγαλύτερες εξεγέρσεις που έπληξαν την Κύπρο στις αρχές του 19^{ου} αιώνα, η οποία έχει ιδιαίτερη σημασία για τις πολιτικές, κοινωνικές και οικονομικές εξελίξεις του νησιού για τα επόμενα χρόνια. Τα γεγονότα που προκάλεσε η αναταραχή αυτή δημιούργησαν διαδοχικές εξεγέρσεις και εντάσεις, οι οποίες οδήγησαν σε αστάθεια που κράτησε για πολλά ακόμα χρόνια, και εν τέλει κατέληξαν στην εκτέλεση του Κορνέσιου πέντε χρόνια μετά. Λόγω του ότι οι στασιαστές δεν είναι γνωστό αν ήταν αμιγώς Μουσουλμάνοι, δημιουργείται η αίσθηση μιας συλλογικής δράσης ατόμων οι οποίοι είχαν ως στόχο πρώτιστα τον Δραγομάνο Χατζηγεωργάκη και κατά δεύτερο λόγο τον Αρχιεπίσκοπο Χρυσάνθο.

Για τα αίτια της εξέγερσης υπάρχουν πολλές και διαφορετικές υποθέσεις, όπως οι έριδες των ισχυρών Οθωμανών αξιωματούχων και πιο συγκεκριμένα στρατιωτικών κατά του *Μουχασίλη* (Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου 2020, 84). Το γεγονός, όμως, της έχθρας των αγάδων κατά του Αρχιεπισκόπου Χρυσάνθου και του Δραγομάνου Χατζηγεωργάκη Κορνέσιου, που αποτελούσαν ισχυρούς τοπικούς αξιωματούχους την περίοδο αυτή, αποτελεί πιο αξιοσημείωτο παράδειγμα, αφού ο όχλος εξεγέρθηκε εναντίον τους (Μυριανθόπουλος 1934, 111-112). Μια άλλη πηγή εκτιμά ως κύριο αίτιο της εξέγερσης τη φήμη για έλλειψη βασικών τροφίμων, και συγκεκριμένα σιταριού (Κυριαζής 1934, 9), ενώ ο Γάλλος πρόξενος τονίζει την κατάχρηση εξουσίας εκ μέρους του Αρχιεπισκόπου και του Δραγομάνου (Μιχαήλ 2016, 37).

Η φιλορωσική στάση του Χατζηγεωργάκη και του Αρχιεπισκόπου Χρυσάνθου, και συγκεκριμένα οι στενές σχέσεις τους με τον πρόξενο της Ρωσίας Κωνσταντίνο Περισιτιάνη, είχαν προκαλέσει την έχθρα των Γάλλων, η οποία εκφράστηκε έντονα σε ενέργειες των προξένων τους (Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου 2020, 93). Σε επιστολή του προς το Υπουργείο Εξωτερικών της χώρας του, ημερομηνίας 26 Οκτωβρίου 1808, ο τότε Γάλλος πρόξενος έφτασε στο σημείο να ζητήσει την αντικατάσταση του Χατζηγεωργάκη, ο οποίος σύμφωνα με τον πρόξενο «είναι ο τύραννος της πατρίδας του, υπαίτιος όλων των ταραχών και μυστικώς ενεργούσα δύναμις εις πολλές υποθέσεις...» (Κυριαζής 1930, 156). Η χρονολογία, κατά την

οποία γράφτηκε η επιστολή αυτή, παραπέμπει στην περίοδο του Ρωσοτουρκικού πολέμου (1806-1812), επομένως ήταν ολοφάνερη η φιλορωσική στάση του Χατζηγεωργάκη (Κοκκινόφτας 1997, 260).

Παρά τους δύσκολους καιρούς που βίωνε το νησί, δύο χρόνια πριν την εξέγερση, ο Χατζηγεωργάκης, μέσα από τον επίσημο ρόλο του ως "re'aya vekili" (αντιπρόσωπος των ραγιάδων), δηλαδή των μη Μουσουλμάνων αρχικά, και το 1804 ως "vilayet vekili" (αντιπρόσωπος της επαρχίας), αλλά και ως Δραγομάνος, μαζί με το δίκτυο των συνεργατών του, είχαν συγκεντρώσει το μεγαλύτερο μέρος της παραγωγής του σιταριού και του κριθαριού της Κύπρου, και με την μεσολάβηση Μαλτέζων εμπόρων, πούλησαν τα αγαθά αυτά στην Ισπανία, όπου υπήρχε έλλειψη λόγω των Ναπολεόντειων Πολέμων (Hadjikyriacou 2016b, 243-244).

Σύμφωνα με μαρτυρία του John Macdonald Kinneir, ο οποίος επισκέφθηκε την Κύπρο τον Ιανουάριο του 1814, η πρακτική αυτή εφαρμόστηκε περισσότερες από μια φορές κατά την διάρκεια του πολέμου στην Ισπανία, όταν με τον ίδιο τρόπο όλο το σιτάρι της Κύπρου αγοραζόταν από τους εμπόρους της Μάλτας. Μάλιστα, με την πώληση του, δεν απέμενε ούτε ψίχουλο ψωμιού για τα χαμηλά κοινωνικά στρώματα (Cobham 1908, 414). Η υψηλή ζήτηση για δημητριακά στην Ευρώπη κατά τους Ναπολεόντειους Πολέμους, παρείχε προσοδοφόρες επενδύσεις σε όσους μπορούσαν να συγκεντρώσουν την παραγωγή σε μεγάλη κλίμακα (Hadjikyriacou 2011, 69).

Ακόμα, ενδεικτική της κερδοφορίας από το σιτάρι της Κύπρου είναι και η αναφορά του Μυριανθόπουλου για τον Χατζηγεωργάκη για το έτος 1803, που μας πληροφορεί ότι μπορούσε πιο εύκολα να μεταφέρει σιτάρι και άλλα εμπορεύματα με δικά του πλοία (Μυριανθόπουλος 1934, 210-211), επεκτείνοντας έτσι τις παράνομες ενέργειες του και κατ' επέκταση την περιουσία του, αλλά την ίδια στιγμή βυθίζοντας ολοένα και πιο πολύ τον πληθυσμό του νησιού στην εξαθλίωση, αφού το νησί λιμοκτόνησε και χρειάστηκε να γίνει εισαγωγή σιτηρών για να φάει ο λαός και να φυλάξει καρπό για τη σπορά (Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου 2020, 85)

Αναμφίβολα, η πώληση αγαθών πρώτης ανάγκης, ειδικά σε μια τέτοια κρίσιμη περίοδο, προσέφερε στον Χατζηγεωργάκη μια πρώτης τάξεως ευκαιρία να πλουτίσει. Ταυτόχρονα, όμως, αυτή η κερδοφόρα επιχειρηματική δραστηριότητα του Χατζηγεωργάκη προκάλεσε τον τετραπλασιασμό της τιμής του σιταριού και ουσιαστικά οδήγησε σε μια κατάσταση λιμού το

νησί με πιο χαρακτηριστικές τις φράσεις από χρονογραφικό σημείωμα της εποχής: «μεγάλη πείνα» το 1802, και «αστοχία μεγάλη» το 1800, για να περιγράψουν τις άθλιες συνθήκες διαβίωσης στην Κύπρο (Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου 2020, 83).

Λόγω των μεγάλων αναγκών σε σιτάρι, η Υψηλή Πύλη απαγόρευσε την εξαγωγή του σε χώρες εκτός της Οθωμανικής επικράτειας, παρά μόνο υπό όρους και με καταβολή δασμού (Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου 2020, 85). Το 1804 παρατηρήθηκε μια νέα έλλειψη σιτηρών, όπως είχε συμβεί δυο χρόνια πριν, φουντώνοντας ξανά τις φήμες για συσσώρευση τροφίμων με σκοπό την κερδοσκοπία και την επιδείνωση του λιμού.

Η σιτοδεία που προκλήθηκε από την επιχειρηματική αυτή πράξη του Χατζηγεωργάκη, προβάλλεται λεπτομερώς από την ιστορική μαρτυρία του ζωγράφου Ιωάννη Κορνάρου του Κρητός, σύγχρονου του Χατζηγεωργάκη και αυτόπτη μάρτυρα των γεγονότων του 1804, ο οποίος είχε καταγράψει τα όσα είδε στην πίσω πλευρά εικόνας του Αγίου Νικολάου.

Σύμφωνα με τον Κορνάρο, η έλλειψη του σίτου οφειλόταν σε μια απάτη ή όπως ο ίδιος σημειώνει, στο «μαστραπαλήκη» που οργάνωσε ο Χατζηγεωργάκης και οι δύο τουλάχιστον φερόμενοι ως συνεργάτες του, Δημητρός και Σολομών, άτομα από το πολύ στενό οικογενειακό και φιλικό περιβάλλον του Δραγομάνου, καθώς ο πρώτος ήταν ο αδελφός της συζύγου του Μαρουδιάς Παυλίδη, και ο δεύτερος, γραμματικός και φίλος του Κορνέσιου, οι οποίοι κέρδισαν πολλά χρήματα παίρνοντας πολύ φτηνά και σε μεγάλες ποσότητες κοσκινισμένο σιτάρι, και πουλώντας το στο εξωτερικό σε διπλάσια τιμή (Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου 2000, 30-31).

Η επιδίωξη υπερβολικού πλούτου με παράνομες δραστηριότητες από τον Χατζηγεωργάκη δεν αποτελεί μοναδική περίπτωση. Όπως ο Χατζηγεωργάκης εκμεταλλεύτηκε τον ρόλο του ως Δραγομάνος και αντιπρόσωπος για να αποκτήσει κέρδος, έτσι άλλοι δυο Κύπριοι, ο Χατζημπακκής και ο Σαρκίς, κατάφεραν να ελέγξουν την κυπριακή οικονομία σε πολύ μεγάλο βαθμό δρώντας ως ρυθμιστές των αγορών μέσα από συγκεκριμένες θέσεις που κατείχαν, διευκολύνοντας την διείσδυση τους στις εμπορικές και χρηματοπιστωτικές δραστηριότητες του τόπου (Χατζηκυριάκου 2016, 66).

Με παρόμοιο τρόπο, ο Χατζημπακκής συνεργαζόταν με Ευρωπαίους εμπόρους, μέσω των οποίων παράνομα και τακτικά προωθούσε σιτάρι στο εξωτερικό, ενώ, εκτός από σιτάρι, εξήγαγε και παξιμάδι λόγω των αναγκών που απαιτούσε ο Ρωσοτουρκικός πόλεμος του 1769-

1774, καταφέροντας να αποκομίσει από την δραστηριότητα του αυτή 30.000 γρόσια (Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου 2020, 85).

Εκμεταλλεούμενος το πολύχρονο διάστημα παρουσίας του στην θέση του *Μουχασίλη*, ο Χατζημπακκής συμμετείχε σε εμπορικές δραστηριότητες, δημιουργώντας μονοπώλια, και επιδιώκοντας συνεχώς την αύξηση των φόρων εις βάρος του ντόπιου πληθυσμού (Stavrides 2009, 91). Σε συνδυασμό με την τυραννική του στάση και τις δολοπλοκίες που τον χαρακτήριζαν, εξασφάλισε ένα εξωπραγματικό ποσό που άγγιζε τα 8 εκατομμύρια γρόσια, που αντιστοιχεί σε περισσότερο από το μισό ποσό εσόδων του κύριου Οθωμανικού θησαυροφυλακίου (Hadjikyriacou 2011, 259).

Παρόλο που το θέμα της σιτοδείας και του λιμού που προκλήθηκε στο νησί είναι πολύ σημαντικό και αποτελεί χωρίς αμφιβολία ένα από τα κύρια αίτια της εξέγερσης, αν όχι το κύριο, δεν αποτελεί μια ασυνήθιστη κατάσταση για το νησί. Η Κύπρος αντιμετώπιζε σοβαρά προβλήματα τα οποία τρομοκρατούσαν τους κατοίκους για ένα και πλέον αιώνα. Αυτή η μάστιγα είχε να κάνει με επιθέσεις ακρίδων, περιόδους ξηρασίας, επιδημίες όπως είναι η πανούκλα, καθώς και άλλα ζητήματα τα οποία προέκυπταν από την δυσβάσταχτη φορολογία και την διοικητική αστάθεια, με αποτέλεσμα την φυγή πολλών Κυπρίων από το νησί και την μείωση του πληθυσμού (Stavrides 2009, 98).

Έτσι, φαίνεται ότι ένας συνδυασμός από παράγοντες οδήγησαν στα επεισόδια. Συγκεκριμένα, ο Ιωάννης Κορνάρος τονίζει την προκλητική πολυτέλεια των Χριστιανών η οποία απέρρευε από τον Δραγομάνο Χατζηγεωργάκη, ως συνέπεια της ισχύος και της δόξας που τον χαρακτήριζε (Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου 2000, 23).

Εξασφαλίζοντας μέσω φερμανιού την ισοβιότητα στην Δραγομανία από τον Σουλτάνο Σελίμ Γ'(1789-1808), και πιο πριν από τον Αμπντούλ Χαμίντ Α' (1774-1789), ο Χατζηγεωργάκης κατάφερε να παραμείνει στη θέση του για 30 χρόνια (1779-1809), κάτι που δείχνει πολύ βασικές πτυχές του τρόπου λειτουργίας του. Λαμβάνοντας υπόψη ότι οι αξιωματούχοι στην Οθωμανική Αυτοκρατορία μπορούσαν να χάσουν το αξίωμα τους ή ακόμα και τη ζωή τους λόγω των αλλαγών στην ισορροπία δυνάμεων στο επίκεντρο της εξουσίας (Stavrides 2009, 93), ο Χατζηγεωργάκης κατάφερε μέσω του δικτύου του στην Υψηλή Πύλη και της απευθείας πρόσβασης του στο Παλάτι, να μακροχρονήσει στο αξίωμα, και να επιβεβαιώνει συνεχώς την θέση του.

Δεύτερο, φαίνονται έντονα οι δεσμοί του με τον Σουλτάνο, στο πρόσωπο του οποίου βρίσκει την εμπιστοσύνη αλλά και την νομιμοποίηση που χρειάζεται. Η ίδια η κεντρική διοίκηση ενέπλεκε τον Χατζηγεωργάκη σε διοικητικά και φορολογικά καθήκοντα, πέραν από τα μεταφραστικά, καθιστώντας τον ως ένα υψηλόβαθμο κρατικό αξιωματούχο, ο οποίος μάλιστα δεν εντάσσεται στην Εκκλησιαστική Ιεραρχία της Κύπρου (Μιχαήλ 2006, 219-220).

Ο Χατζηγεωργάκης είχε κατορθώσει μέσω προσωπικών του δραστηριοτήτων, αλλά και αυτών που του παρέιχε το αξίωμα της Δραγομανίας, να διευρύνει την πολιτική και διοικητική του εξουσία, που του πρόσφερε την ευκαιρία να αποκτήσει μια τεράστια περιουσία. Χωρίς αμφισβήτηση, πολλές από τις οικονομικές δραστηριότητες του νησιού πραγματοποιούνταν μέσω του Χατζηγεωργάκη και του επέφεραν μεγάλα κέρδη. Σύμφωνα με την Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου, στο κατάστιχο της περιουσίας του Χατζηγεωργάκη περιλαμβάνονται πολλά κινητά και ακίνητα περιουσιακά στοιχεία, όπως σπίτια, χωράφια, τσιφλίκια, περιβόλια, ελαιώνες, και πλοία (Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου 1995, 10).

Αυτή η καταπληκτική δύναμη του Χατζηγεωργάκη επέτρεπε στους Χριστιανούς που ανήκαν στον κύκλο του, τους οποίους ο Κορνάρος χαρακτηρίζει ως «άθεους», να ευημερούν και να ζουν στην γλιδή, φορώντας εξαίσια ρούχα και καλύμματα κεφαλής, κοσμήματα, να βάζουν τα μαλλιά και τα νύχια τους, να στολίζονται υπερβολικά αλλά και να έχουν πολυτελείς κατοικίες, με πιο τρανταχτό παράδειγμα το κονάκι του Χατζηγεωργάκη στη Λευκωσία (Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου 2000, 26-30). Το γεγονός αυτό, εξόργισε τους Μουσουλμάνους του νησιού, οι οποίοι ένιωθαν μίσος και αδικία βλέποντας τους ραγιάδες να τους προκαλούν με τις πράξεις τους, δημιουργώντας τους ένα ακόμα ισχυρό κίνητρο διαμαρτυρίας.

Από την άλλη, επιβλήθηκε επιπλέον φορολογία, για την κάλυψη των εξόδων για την εκστρατεία κατά του Ναπολέοντα στην Αίγυπτο, δημιουργώντας ταραχές στην Λευκωσία (Hadjikyriacou 2011, 69). Συγκεκριμένα, λόγω των αναγκών της εκστρατείας του Σουλτάνου εναντίον του Ναπολέοντα στην Αίγυπτο το 1801, οι Μουσουλμάνοι του νησιού επιβαρύνθηκαν με το ποσό των 185.286 γροσιών, τα οποία πλήρωσε ο Χατζηγεωργάκης με προσωπικά του δάνεια, αφού οι πρώτοι αρνήθηκαν να τα καταβάλουν (Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου 2020, 82). Μάλιστα, κατά τον Χατζηγεωργάκη «ύψωσαν και τη σημαία της αθλιότητας εναντίον της υψηλής βούλησης», σε αίτηση του στην Υψηλή Πύλη, όταν ο Χατζηγεωργάκης που αυτοαποκαλείται για πρώτη φορά «αντιπρόσωπος του βιλαετίου», ζητάει την έκδοση φερμανιού για να του αποπληρωθεί το ποσό που δανείστηκε με τόκο (Θεοχαρίδης 1986, 18).

Τον Μάρτιο του 1804, ξέσπασαν βίαια επεισόδια και σημειώθηκαν δολοφονίες Μουσουλμάνων σε συμπλοκή μεταξύ τουρκικού όχλου και στρατιωτών, που οδήγησαν σε μια μεγαλύτερη εξέγερση στη Λευκωσία, η οποία πολιορκήθηκε από τον τουρκικό στρατό με επικεφαλής τον Ισμαήλ Αγά ή «αιματηρό Ισμαήλ» (Kanlı İsmail). Ο *Μουχασίλης* Σεγίτ Σουλεϊμάν Αγά ζήτησε τη βοήθεια του Χατζηγεωργάκη, ο οποίος μάταια επιχείρησε να καταστείλει την εξέγερση (Μιχαήλ 2016, 41). Αν και δεν είναι γνωστό αν οι εξεγερμένοι ήταν αμιγώς Μουσουλμάνοι ή αν ο όχλος αποτελούνταν και από Χριστιανούς ορθόδοξους, είναι αβέβαιο και το γεγονός μιας συλλογικής προσπάθειας για διαμαρτυρία.

Ωστόσο, δεν πρέπει να αποκλειστεί εντελώς το ενδεχόμενο της λειτουργίας ενός κοινωνικού δικτύου μεταξύ Μουσουλμάνων και ορισμένων Χριστιανών, δεδομένου του ότι η έκτακτη φορολόγηση αφορούσε και τις δυο πλευρές. Οι Μουσουλμάνοι του νησιού θα μπορούσαν να παρακινήσουν και μη Μουσουλμάνους να συμμετέχουν στην εξέγερση και να βοηθήσουν έτσι ώστε να πετύχει το σχέδιο τους, δημιουργώντας μια αλυσιδωτή αντίδραση εναντίον του Δραγομάνου, ο οποίος εκπροσωπούσε ολόκληρο το νησί και θεωρήθηκε όχι μόνο υπεύθυνος για τα δεινά του τόπου τα τελευταία χρόνια αλλά και αυτός που προκάλεσε τις ταραχές.

Σύμφωνα με τον Dinç, οι Μουσουλμάνοι του νησιού ήταν εκνευρισμένοι από το γεγονός ότι μια περιοχή η οποία βρισκόταν υπό την κυριαρχία τους, ελεγχόταν από Χριστιανούς αξιωματούχους, ενώ ο λιμός και η αύξηση της φορολογίας τους παρακίνησαν να αναλάβουν δράση (Dinç 2015, 427). Παρόλο που ο Χατζηγεωργάκης κατέβαλε προσπάθειες να καταστείλει τα επεισόδια αυτά, η πολιορκία της Λευκωσίας συνεχίστηκε, στόχοι της οποίας ήταν ο Δραγομάνος και ο Αρχιεπίσκοπος, τους οποίους θεωρούσαν υπεύθυνους για την κατάσταση που περιήλθε η Κύπρος.

Οι δυσαρεστημένοι από την φορολογία στασιαστές έστειλαν αντιπροσωπεία στον κυβερνήτη και ζήτησαν να τους δείξει τα φερμάνια τα οποία επέβαλλαν την νέα φορολογία (Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου 2020, 86). Ωστόσο, ο *Μουχασίλης* τους πληροφόρησε ότι η εξουσία του όσον αφορά τη συλλογή των φόρων ήταν περιορισμένη, και ότι τα διατάγματα που στάλθηκαν για τους φόρους ήταν υπό την δικαιοδοσία του Δραγομάνου προκαλώντας ακόμα περισσότερο την οργή τους εναντίον του Χατζηγεωργάκη (Dinç 2015, 427).

Στη συνέχεια, οι στασιαστές κατευθύνθηκαν προς τον Δραγομάνο, και ζήτησαν να τους προσκομίσει το διάταγμα που εξουσιοδοτεί την αύξηση των φόρων. Ωστόσο, ο Δραγομάνος αρνήθηκε, λέγοντας τους ότι δεν είχε την εξουσιοδότηση να δείξει τα φερμάνια. Μάλιστα, σύμφωνα με το «Τραγούδι του Δραγομάνου Χατζηγεωργάκη», ο Δραγομάνος τους έδωσε, λέγοντας τους «παλληκάρκα μου, αμέτε στην δουλειάν σας, τα σπήδια μου εν βασιλικά, βρίσκεται τον πελάν σας», και αυτοί απάντησαν «μην συντηχένης πλέον, και μεις δεν φοβούμαστιν μήτε τον βασιλέαν» (Μυριανθόπουλος 1934, 196), έβαλαν φωτιά και έκαψαν την πόρτα του, όρμησαν στο κονάκι το οποίο λεηλάτησαν. Όταν κατάλαβαν πως ο Κορνέσιος είχε δραπετεύσει, τότε έκλεισαν τις πύλες της Λευκωσίας, για να τον βρουν (Μιχαήλ 2016, 42).

Ο Χατζηγεωργάκης, όταν αντιλήφθηκε ότι η κατάσταση ήταν εκτός ελέγχου, πήρε την οικογένεια του και δραπέτευσαν στην Κωνσταντινούπολη. Σύμφωνα με την παράδοση, με τη βοήθεια των υπηρετών του, σκαρφάλωσε σε συκαμιά του κήπου, πήδησε στο σοκάκι και βρήκε καταφύγιο σε γειτονική τουρκική οικογένεια, ενώ το ίδιο συνέβη και με τα υπόλοιπα μέλη της οικογένειάς του, τα οποία κρύβονταν σε φιλικά σπίτια μέχρι που κατάφεραν να βρεθούν εκτός Λευκωσίας με έναν περιπετειώδη τρόπο: το βράδυ κρύφτηκαν μέσα σε κοφίνια, με τα οποία τους κατέβασαν από τα τείχη με σχοινιά με σκοπό να καταφύγουν στην Λάρνακα μέσω του Κωνσταντίνου Περισιτιάνη, πρόξενου της Ρωσίας και φίλου του Δραγομάνου. Τελικά, στις 20 του Μάρτη διέφυγαν με πλοίο στη Χίο και από εκεί για την Πόλη (Μυριανθόπουλος 1934, 112-113).

Οι εξεγερθέντες, αφού δεν μπόρεσαν να συλλάβουν τον Χατζηγεωργάκη, λεηλάτησαν το σπίτι του Σολομώντα, γραμματικού του Δραγομάνου, και κατευθύνθηκαν προς την Αρχιεπισκοπή Κύπρου, όπου κακοποίησαν τον γηραιό Αρχιεπίσκοπο Χρυσάνθο, απειλώντας ότι θα κατέστρεφαν το κτίριο, τον ίδιο και το ποίμνιο του. Στην αποφυγή μιας πιο βίαιης εχθρικής ενέργειας, ήταν σημαντική η συμβολή του Οικονόμου και μετέπειτα Αρχιεπισκόπου Κυπριανού, ο οποίος ανέλαβε να δώσει πολλές υποσχέσεις και χρήματα στους στασιαστές, με αποτέλεσμα να τους απομακρύνει από την Αρχιεπισκοπή (Μιχαήλ 2016, 43-44). Εντούτοις, η κατάσταση στο νησί επιδεινώθηκε, με αποτέλεσμα οι στασιαστές να καταλάβουν όλη την Λευκωσία.

Όσον αφορά τον Κορνέσιο, μόλις έφτασε στην Κωνσταντινούπολη, έσπευσε να αναφέρει την κατάσταση που διαδραματιζόταν στο νησί και ζήτησε ενισχύσεις για να κατασταλεί η εξέγερση. Μετά την αναφορά του Δραγομάνου και τη διαπίστωση ότι στην

Κύπρο είχε σταματήσει η διαδικασία συλλογής των φόρων λόγω της εξέγερσης, η Υψηλή Πύλη αποφάσισε να στείλει στο νησί στρατεύματα τα οποία αρχικά δεν ήταν αρκετά. Το γεγονός ότι τα στρατεύματα δεν επαρκούσαν για την καταστολή της εξέγερσης, δίνει την αίσθηση μιας συνεχούς κατάστασης που διήρκεσε αρκετούς μήνες (Μιχαήλ 2016, 44), αλλά ακόμα πιο σημαντικό είναι ότι ίσως επιβεβαιώνει την αποτελεσματικότητα που μπορεί να είχε σχηματίσει ένας πιθανός δικτυακός δεσμός μεταξύ Μουσουλμάνων και Χριστιανών, τους οποίους ίσως να συνέδεαν κοινά συναισθήματα που εν τέλει τους οδήγησαν στην βία.

Τελικά, αφού η Υψηλή Πύλη συνειδητοποίησε το χάος που επικρατούσε στην Κύπρο, τον Οκτώβριο το 1804, έστειλε δυο χιλιάδες στρατιώτες από την Ανατολία και τη Συρία υπό την αρχηγία του *μουτασαρίφη* της Σελεύκειας, Αχμέντ Πασά (Ahmed Paşa), και μετέπειτα *Μουχασίλη* της Κύπρου (1805-1806). Επιπλέον, ενίσχυσε τα στρατεύματα αυτά με πέντε πλοία τα οποία δόθηκαν από τον *μουτασαρίφη* της Ρόδου, Μουραμπιτζαντέ Χασάν (Murabitzade Hasan Bey), με πεντακόσιους στρατιώτες, υπό τις διαταγές του *καπουτζίμπαση* της Υψηλής Πύλης, Ζεϊνελαμπιντίν (Zeynalebidin), αλλά και με διακόσιους πενήντα στρατιώτες από τον πασά του καζά του Γκιουλνάρ (Gülnar), Σεϊνταλί Μπέη (Seydali Bey). Επιπλέον, η κεντρική διοίκηση διέταξε τον *Μουχασίλη* να βοηθήσει τον Αχμέντ Πασά ούτως ώστε να καταπνίξει την εξέγερση και να επανέλθει η τάξη στο νησί (Μιχαήλ 2016, 44-45).

Στις 19 Νοεμβρίου 1804, ο Αχμέντ Πασάς και τα στρατεύματα του αποβιβάστηκαν στο χωριό Χρυσομελανδρίνα (Malandoyine), και από εκεί προχώρησαν προς το Τζιάος (Çatos) αποστέλλοντας επιστολή στους στασιαστές, προσφέροντας τους να εγκαταλείψουν και ως αντάλλαγμα να τους δοθεί αμνηστία. Η πολιορκία της Λευκωσίας συνεχίστηκε, ωστόσο, με τους εξεγερθέντες να καταλαμβάνουν την εντός των τειχών πόλη καθώς και το χωριό Κυθραία, ενώ σύμφωνα με τον Αχμέντ Πασά, ο Ισμαήλ Αγά είχε σκοτώσει δεκατέσσερις αθώους χωρικούς (Μιχαήλ 2016, 47).

Η σημασία της Κυθραίας είναι καθοριστικής σημασίας για να κατανοήσουμε τις στρατηγικές των πολιορκητών, καθώς φαίνεται ότι οποιοσδήποτε στρατός επιθυμούσε να ελέγξει την πρωτεύουσα του νησιού, έπρεπε προηγουμένως να καταλάβει το χωριό αυτό. Η Κυθραία ή Değirmenlik, βρίσκεται δεκατρία χιλιόμετρα βορειοανατολικά της Λευκωσίας. Σύμφωνα με τον Θεοχάρη Σταυρίδη, η κύρια αξίωση για φήμη, και ο λόγος που η Κυθραία διαδραμάτιζε καθοριστικό ρόλο στην Οθωμανική Κύπρο, ήταν ο Κεφαλόβρυσος, που θεωρείται ότι είναι η μεγαλύτερη πηγή τρεχούμενου νερού στο νησί.

Οι νερόμυλοι παρείχαν αλεύρι και ψωμί για την πρωτεύουσα του νησιού. Χαρακτηριστικά, η έννοια του ονόματος του χωριού στα τουρκικά, Değirmenlik, που σημαίνει "μύλος-τόπος", είναι ενδεικτική της σημασίας των μύλων για την περιοχή. Επομένως, η ύπαρξη του Κεφαλόβρυσου αντικατοπτρίζει την κρισιμότητα της Κυθραίας και της ευρύτερης της περιοχής, για την οικονομία της Οθωμανικής Κύπρου, και τον λόγο εξάρτησης της Λευκωσίας από την λειτουργία των νερόμυλων για να επιβιώσει. Έτσι, κατά τον 18^ο αιώνα, όλοι οι στρατοί που πολιορκούσαν, προσπάθησαν να επωφεληθούν από αυτή την απόλυτη εξάρτηση για να ελέγξουν την πρωτεύουσα (Stavrides 2019, 208-209).

Όσον αφορά την καταστολή της στάσης, μετά από πολύωρη μάχη, οι πασάδες κατάφεραν να θέσουν τέρμα στις ταραχές, όχι όμως και να κρατήσουν τον λόγο τους: με παρέμβαση του Μεγάλου Βεζίρη, σκότωσαν πολλούς Τούρκους, ορισμένοι διέφυγαν προς την εντός των τειχών πόλη της Λευκωσίας, μερικοί άλλοι συνελήφθησαν και εξορίστηκαν από την Κύπρο, ενώ είκοσι ένα άτομα κατάφεραν να πάρουν αμνηστία με την μεσολάβηση του Γάλλου προξένου (Μιχαήλ 2016, 51).

Η στάση τελικά καταστάληκε με την μεσολάβηση των Ευρωπαίων προξένων, η οποία επιδιώχθηκε και από τις δυο πλευρές. Για τη μεταφορά των στρατευμάτων από την Ανατολία με πλοία, η Εκκλησία δαπάνησε 30.000 γρόσια (Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου 2000, 38). Τα έξοδα για τη συντήρηση των στρατευμάτων των πασάδων μετά την είσοδο τους στη Λευκωσία ως την αναχώρησή τους, με το ποσό να φτάνει στα 347.207 γρόσια, τα οποία επιστρατεύτηκαν για την καταστολή της στάσης, επωμίστηκε ο νέος Αρχιεπίσκοπος, ο Κυπριανός, ενώ τα δάνεια που συνάφθηκαν από την Εκκλησία με σκοπό την κάλυψη των αναγκών που δημιούργησε η στάση ήταν επαχθή και παρέμειναν για πολλά χρόνια απλήρωτα (Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου 2000, 38).

Μετά την επιτυχή καταστολή της πολύμηνης στάσης, ο Χατζηγεωργάκης διατήρησε τη θέση του, λαμβάνοντας από τον Σουλτάνο μια πολύτιμη σαμουρένια γούνα, ως ισχυρή βεβαίωση για κατοχύρωση των καθηκόντων του, κάτι που δείχνει ότι το δίκτυο του Δραγομάνου συνέχιζε να επιβιώνει ακόμα και μετά από μια πολύ σοβαρή εξέγερση εναντίον του και, παρόλο που δεν επέστρεψε αμέσως στο νησί, είχε στενή επικοινωνία με αυτό. Μάλιστα, ενώ βρισκόταν στην Πόλη συνέχιζε τις εμπορικές του δραστηριότητες μέσω των πλοίων του, ένα εκ των οποίων θεάθηκε στην Αίγυπτο (Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου 2020, 90-91).

Όσο ο Χατζηγεωργάκης βρισκόταν στην Κωνσταντινούπολη λόγω της ανταρσίας καθώς απαγορεύτηκε η επιστροφή του στο νησί, ανέθεσε τα καθήκοντα του δραγομάνου στον βοηθό και πρώην γραμματικό του Νικόλα Νικολίδη ή Νικολαΐδη -Σολομωνίδη, για το διάστημα 1805-1808. Ο Σολομωνίδης πολύ γρήγορα φαίνεται να αντιλήφθηκε ότι η παρουσία του στο θεσμό θα του επέτρεπε να αποκομίσει πολλά κέρδη, και έτσι δεν άργησε να εκμεταλλευτεί το πληρεξούσιο που ο ίδιος ο Χατζηγεωργάκης του έδωσε. Επιστρατεύοντας όλες του τις δυνάμεις, εκμεταλλεύτηκε στο έπακρο τη θέση του και άρχισε να δημιουργεί ένα δικό του δίκτυο, του οποίου τη δύναμη θα γνώριζε πολύ καλά. Συνεργαζόμενος στενά με τον *Μουχασίλη* Es-Seyyid Hasan Ağa (1807-1808), άρχισε να επιβάλλεται και να ταλαιπωρεί τους ντόπιους με υπερβολική φορολόγηση, με αποτέλεσμα την φυγή πολλών Χριστιανών από το νησί (Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου 2020, 91).

Αυτή η κατάσταση είχε προκάλεσε και την αντίδραση των εκπροσώπων της Ορθόδοξης Εκκλησίας της Κύπρου, καθώς διορίστηκε ένα πρόσωπο χωρίς την θέληση τους. Σε αναφορά τους προς τον Σουλτάνο εκ μέρους των ραγιαδών, οι αρχιερείς εξέφρασαν την επιθυμία να επιστρέψει ο Χατζηγεωργάκης στα καθήκοντα του, υποστηρίζοντας ότι εδώ και 28 χρόνια εισπραττε δίκαια και πιστά τους φόρους από τον κυπριακό λαό, και ότι οι άνθρωποι που ξεκίνησαν την εξέγερση είχαν συκοφαντήσει τον Κορνέσιο για διαφθορά για να τον διώξουν. Ωστόσο, η κεντρική διοίκηση έκρινε ότι ο Χατζηγεωργάκης ήταν υπεύθυνος για ότι συνέβη στο νησί και απαγόρευσε την επιστροφή του (Dinç 2015, 429).

Επιπρόσθετα, οι αδυναμίες της κεντρικής διοίκησης επηρέασαν την επιστροφή του και την επαναφορά στα καθήκοντα του. Το ξέσπασμα πραξικοπήματος εναντίον του Σελίμ Γ' από τους γενίτσαρους, λόγω των μεταρρυθμιστικών σχεδίων του για αναδιοργάνωση του στρατιωτικού ανθρώπινου δυναμικού, είχε ως αποτέλεσμα την ανατροπή και εκθρόνιση του, την θέση του οποίου ανέλαβε ο ξάδελφος του, Μουσταφά Δ' (1807-1808). Ωστόσο, ο Μουσταφά είχε την ίδια μοίρα με τον Σελίμ, και έτσι ο Μαχμούτ Β' (1808-1839) ανακηρύχθηκε ως νέος Σουλτάνος (για μια πιο λεπτομερή παρουσίαση των γεγονότων βλ. Yayıoğlu 2016, 177-189).

Η επιστροφή του Χατζηγεωργάκη στο νησί συνέπιπτε με το κενό που υπήρχε στην κεντρική εξουσία (Dinç 2015, 431). Όταν πληροφορήθηκε για το πώς είχε η κατάσταση, επέστρεψε στην Κύπρο το 1808. Πραγματοποιώντας έλεγχο στους λογαριασμούς του Σολομωνίδη, ανακάλυψε την μεγάλη κατάχρηση εξουσίας που έκανε αφού διαπίστωσε ότι είχε

οικειοποιηθεί ένα τεράστιο ποσό. Αυτή η αποκάλυψη ενίσχυσε το δίκτυο του *Μουχασίλη* με τον Σολομωνίδη, οι οποίοι συνεργάστηκαν και συνωμότησαν εναντίον του Χατζηγεωργάκη (Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου 1995, 15).

Το γεγονός αυτό είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρον, αν αναλογιστεί κανείς ότι ο Κορνέσιος στο παρελθόν είχε συνεργαστεί αρχικά με την Εκκλησία για να αποπέμψουν τον Χατζημπακκή, και αργότερα την είχε περιθωριοποιήσει για να αναδειχτεί ως ο πρώτος πυλώνας εξουσίας στο νησί. Με τους ανταγωνισμούς της εξουσίας στην Κύπρο να δίνουν και να παίρνουν, ο Χατζηγεωργάκης απειλείται για ακόμα μια φορά, μόνο που αυτή τη φορά είναι πολύ πιο αισθητός ο κίνδυνος ενός πισωγυρίσματος.

Η συνεργασία μεταξύ του *Μουχασίλη* και του Σολομωνίδη καρποφόρησε όταν σε αναφορά τους στην Υψηλή Πύλη πέτυχαν την έκδοση φερμανιού για τον τερματισμό των καθηκόντων του Χατζηγεωργάκη, τον έλεγχο στους λογαριασμούς του για όσο καιρό εκτελούσε χρέη Δραγομάνου, και την δήμευση της περιουσίας του. Ο Κορνέσιος, αφού ενημερώθηκε για τα τεκταινόμενα, επέστρεψε και πάλι στην Πόλη, όπου η Υψηλή Πύλη τον είχε καλέσει για να βάλει τέλος στις ατελείωτες φήμες για τη διαφθορά στο νησί και να απαντήσει για τις καταγγελίες εναντίον του (Dinç 2015, 431).

Σύμφωνα με την Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου, έκθεση του αναπληρωτή καδή της Λευκωσίας είχε σταλεί κρυφά προς την Υψηλή Πύλη στην Πόλη για να εκθέσει την χαοτική κατάσταση στην Κύπρο λόγω της τυραννικής συμπεριφοράς του *Μουχασίλη*. Η έκθεση ζητούσε την δικαίωση του Χατζηγεωργάκη, και κατάγγελλε ως ψευδείς τις αναφορές του *Μουχασίλη* εναντίον του. Ο Χατζηγεωργάκης είχε πλέον φτάσει πολύ κοντά στο να επανακτήσει το αξίωμα του, έχοντας την υποστήριξη του φίλου του Μεγάλου Βεζίρη Σεϊτ Αλή, με τη βοήθεια του οποίου κατάφερε να δικαιωθεί, να απαλλαγεί από τις καταγγελίες, και λίγο έλειψε να αναλάβει ξανά τα καθήκοντα του ως Δραγομάνος (Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου 2020, 91), μόνο που και πάλι βρήκε εμπόδια, τα οποία απέβησαν μοιραία για την ζωή του.

Η αναστάτωση που επικρατούσε στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, και συγκεκριμένα οι τεράστιες αλλαγές που προκλήθηκαν από τις συνεχείς μεταβολές στους συσχετισμούς εξουσίας, είχαν ως αποτέλεσμα σε ένα διάστημα δυο χρόνων να αλλάξουν τρεις Σουλτάνοι. Η εκτέλεση του Σελίμ Γ' και η ανάρρηση του Μαχμούτ Β' στον θρόνο είχαν ως επακόλουθο κρίσιμες πολιτικές αλλαγές στην κεντρική διοίκηση. Ο νέος Σουλτάνος κατόρθωσε να κάνει αρκετές

μεταρρυθμίσεις, σκοπεύοντας την συγκεντροποίηση της εξουσίας και τον πολιτικό εκσυγχρονισμό, λαμβάνοντας μέτρα για εξάλειψη των ισχυρών επαρχιακών δυναστειών, με αποκορύφωμα την κατάργηση του σώματος των γενιτσάρων, και τη σφαγή τους από το νέο στρατό του (Yaycıoğlu 2016, 229).

Παρόλο που ο Μαχμούτ συνέδεσε το όνομα του με τον νεωτερισμό, οι αλλαγές που επιχείρησε να περάσει δεν πέτυχαν, με αποτέλεσμα την επαναφορά ενός παλιού και πιο ισχυροποιημένου διεφθαρμένου συστήματος το οποίο παρέπεμπε σε σημαντικές πολιτικές αλλαγές όπως οι αντικαταστάσεις αξιωματούχων με νέα πρόσωπα να αναλαμβάνουν αξιώματα. Ένας από αυτούς που έχασε τη θέση του ήταν ο φιλικά προσκείμενος προς τον Χατζηγεωργάκη, Σεϊτ Αλή, ο οποίος κατείχε το αξίωμα του Μεγάλου Βεζίρη. Χωρίς την υποστήριξη του Μεγάλου Βεζίρη και του Σελίμ Γ', ο Χατζηγεωργάκης έμεινε χωρίς πάτρωνες και αποκεφαλίστηκε.

Η περίπτωση του Κορνέσιου δείχνει ότι, παρόλο που οι δεσμοί του ήταν εξαρχής σθεναροί, το δίκτυο έχει τη δική του ζωή, και ότι οι δεσμοί σε ένα τόσο μεγάλο δίκτυο δεν κρατάνε εσαεί. Αντίθετα, η απουσία του Χατζηγεωργάκη από την Κύπρο και τα κοινά, το μίσος που έτρεφαν οι αντίπαλοι του για αυτόν, και οι συνεχείς πολιτικές διαμάχες και μεταβολές στην κεντρική διοίκηση, αποδυνάμωσαν τον Κορνέσιο και το δίκτυο του, και ταυτόχρονα ενδυνάμωσαν τον *Μουχασίλη Χασάν* και το δεσμό του με την Υψηλή Πύλη, επιτυγχάνοντας μέσω νέας αναφοράς του την σύλληψη του Χατζηγεωργάκη.

Το 1809 στη θέση του Μεγάλου Βεζίρη διορίστηκε ο Γιουσούφ Ζιά, άτομο που φαίνεται να ήταν ιδιαίτερα γνωστός στον Χατζηγεωργάκη. Σύμφωνα με την παράδοση, ο νέος Μεγάλος Βεζίρης ήταν ο ίδιος άνθρωπος ο οποίος είχε επισκεφτεί τον Δραγομάνο για να του ζητήσει δανεικά, και συγκεκριμένα το ποσό των 1.000 γροσιών, το οποίο ο Κορνέσιος αρνήθηκε να του δώσει, προτείνοντας να του δώσει το μισό ποσό χωρίς επιστροφή, κάτι που δεν δέχτηκε. Ο Χατζηγεωργάκης φαίνεται τότε να χλεύασε τον Ζιά και αυτός για να τον εκδικηθεί διέταξε τον αποκεφαλισμό του, παρά τη μεσολάβηση των προξένων της Αγγλίας και της Ρωσίας, όντας οι τελευταίοι εναπομείναντες στο δίκτυο του Κορνέσιου (Μυριανθόπουλος 1934, 139-142).

Μετά την δημόσια κατατόμηση του Χατζηγεωργάκη, το πτώμα του μεταφέρθηκε στο Παλίκ Παζάρι (Balık Pazari) και τοποθετήθηκε ανάποδα μέσα σε κοφίνι, ενώ η κεφαλή του δόθηκε στην οικογένεια μέσα σε δίσκο, καλυμμένη με κόκκινο ύφασμα. Ωστόσο, κατά την

παράδοση, το πτώμα δεν ρίχθηκε στον Βόσπορο, επειδή η οικογένεια κατέβαλε το ποσό των 2.000 γροσιών και έτσι, με πρωτοβουλία της συζύγου του Μαρουδιάς, η οποία δανείστηκε χρήματα για την ταφή, ο νεκρός ενταφιάστηκε στις ακτές του Βοσπόρου (Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου 2020, 93).

4.2. Τα επακόλουθα της κατατόμησης του Χατζηγεωργάκη: Σοβαρές οικονομικές και κοινωνικές συνέπειες στην Κύπρο

Αμέσως μετά την εκτέλεση του Κορνέσιου, δημεύτηκε η περιουσία του από την Υψηλή Πύλη, και πέντε μήνες αργότερα στάλθηκε από την Πόλη στην Κύπρο αντιπροσωπεία με σκοπό την καταγραφή, εκτίμηση και πώληση της περιουσίας (Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου 2020, 95). Το γεγονός της κατάσχεσης της περιουσίας του Χατζηγεωργάκη απασχόλησε για μεγάλο διάστημα την κεντρική διοίκηση, καθώς ο Δραγομάνος ήταν για τρεις δεκαετίες το επίκεντρο των οικονομικών και πολιτικών ζητημάτων της Κύπρου.

Αντιλαμβανόμενος από πολύ νωρίς τα πλεονεκτήματα ενός κοινωνικού δικτύου, που του επέτρεπε να σχηματίσει ένα ανθρώπινο πλέγμα το οποίο λειτουργούσε αποτελεσματικά, και, δράττοντας την όποια ευκαιρία του δόθηκε για να πλουτίσει, να διευρύνει τις αρμοδιότητες που του εξασφάλιζε το αξίωμα αλλά και τις δικές του προσωπικές δραστηριότητες, διεκδικούσε ολόκληρη την εξουσία του νησιού, φτάνοντας στο σημείο να υποσκελίσει την Εκκλησία και τον τοπικό Πασά (Χατζηκυριάκου 2016, 81).

Πολλοί ήταν αυτοί που του χρωστούσαν χρήματα ή είχαν βάλει ενέχυρο τη γη τους, ενώ, και ο ίδιος όφειλε μεγάλα ποσά σε δάνεια, πολλά από τα οποία συνάφθηκαν κατά το διάστημα παραμονής του στην Κωνσταντινούπολη (1804-1809). Οι πιστωτές απαίτησαν τα χρήματα τους πίσω με τόκο, με το συνολικό ποσό να φτάνει τα 1.271.000 γρόσια, κάτι που αντιστοιχεί στο διπλάσιο των ετήσιων φόρων για όλη την Κύπρο, χρέος που επωμίστηκε ο πληθυσμός του νησιού (Μουσουλμάνοι και μη Μουσουλμάνοι), καθώς τα δάνεια είχαν συναφθεί για τις «υποθέσεις του τόπου» από τον εκπρόσωπο της επαρχίας. Σύμφωνα με τον Αντώνη Χατζηκυριάκου, τα χρήματα αυτά δαπανήθηκαν για δωροδοκίες και άλλα δώρα τα οποία φαίνεται να προσέφερε ο Κορνέσιος σε μια προσπάθεια να διατηρήσει την εύνοια του κέντρου (Hadjikyriacou 2016b, 248-249).

Η αποπληρωμή των χρεών προστέθηκε στους καθυστερημένους φόρους ετών, και στο κόστος κατάπνιξης της εξέγερσης. Τελικά, το 1816 η Υψηλή Πύλη αναγνώρισε ότι ο λαός της Κύπρου δεν ήταν υπεύθυνος για το χρέος του Χατζηγεωργάκη, το οποίο δεν θα είχε αντέξει η κυπριακή οικονομία, που βρισκόταν ήδη στα πρόθυρα κατάρρευσης (Χατζηκυριάκου 2016, 82).

Ο Χατζηγεωργάκης είχε στην κατοχή του πολλά ακίνητα και υπάρχοντα, και για αυτό το λόγο, παρά τις προσπάθειες που έγιναν, δεν ήταν εύκολο να προσδιοριστεί η περιουσία του. Κατά το *Κατάστιχον της Περιουσίας του Δραγομάνου της Κύπρου Χατζηγεωργάκη Κορνέσιου*, μέχρι το 1809 ο Χατζηγεωργάκης όφειλε 630.957 γρόσια, ποσό το οποίο συνάφθηκε από τον ίδιο, πιθανόν για αποπληρωμή φόρων, ενώ η επιπλέον προσθήκη τόκων και επιτοκίων γύρω στο 12-13% το 1816 διπλασίασε το ποσό αυτό (Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου 2020, 407).

Εκτός αυτού, υπήρχε ο μύθος του κρυμμένου θησαυρού του Χατζηγεωργάκη, που δημιούργησε στο νησί ένα σκηνικό έντασης και βίας. Με απόφασή της, η Υψηλή Πύλη ζήτησε από τον *Μουχασίλη* να γίνουν προσπάθειες με σκοπό την ανεύρεση της κρυμμένης περιουσίας του Δραγομάνου. Οι Τούρκοι ξεκίνησαν να συλλαμβάνουν, να φυλακίζουν και να βασανίζουν ανθρώπους που ανήκαν στον κύκλο του Κορνέσιου έτσι ώστε να ομολογήσουν.

Το τέλος αυτών των ενεργειών ήρθε περί τα τέλη του 1809, με την μεσολάβηση του Οικουμενικού Πατριαρχείου και των πρεσβειών της Αγγλίας και της Ρωσίας, που πέτυχαν την έκδοση βασιλικού διατάγματος για παύση καταγραφής της περιουσίας του, και τερματισμό του διωγμού. Αυτό σήμαινε ότι η Υψηλή Πύλη χάρισε την περιουσία του στους κληρονόμους του Χατζηγεωργάκη, οι οποίοι είχαν, όμως, την υποχρέωση να καταβάλουν το τίμημα των 175.000 γροσιών, το οποίο αποδείχτηκε πολύ μεγάλο για να αποπληρωθεί (Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου 2020, 95-96).

Η συνολική αξία της περιουσίας του Χατζηγεωργάκη ανήλθε στα 548.858,5 γρόσια, ποσό που είναι ελαφρώς πιο υψηλό από το σύνολο των φόρων του νησιού, παρόλο που υποτιμήθηκε αρκετά λόγω των κατασχέσεων από την Υψηλή Πύλη, κάτι που ήταν μια συνήθης πρακτική, καθώς πολλές ήταν οι περιπτώσεις περιουσιών που τους αποδόθηκε πολύ μικρότερη αξία από αυτή που πραγματικά είχαν. Αρκετά χρόνια αργότερα, όταν πλέον είχαν αποπερατωθεί οι πτυχές αυτές, η συνολική αξία των περιουσιακών στοιχείων του Χατζηγεωργάκη άγγιξε τα 5.000.000 γρόσια (Hadjikyriacou 2016b, 248).

4.3. Τα αποτελέσματα της στάσης του 1804: Αλλαγή στο κοινωνικό και πολιτικό σκηνικό της Κύπρου

Ο θάνατος του Χατζηγεωργάκη δεν δημιούργησε μόνο ζητήματα που αφορούσαν την καταγραφή της περιουσίας του, τα χρέη του ή ακόμα και τον κρυμμένο θησαυρό του. Ένα άλλο σοβαρό πρόβλημα προέκυψε, που δεν ήταν άλλο από την κάλυψη της θέσης του αξιώματος της Δραγομανίας. Δύο Φαναριώτες είχαν σπεύσει προς τη διεκδίκηση της θέσης, ο Λάμπρος και ο Δημητράκης, οι οποίοι φαίνεται να συνειδητοποίησαν τα οφέλη που θα αποκόμιζαν ως Δραγομάνοι στην Κύπρο. Οι δικαιοδοσίες τους και ο βαθμός εμπλοκής τους στις κρατικές υποθέσεις, όμως, δεν μπορούσαν να συγκριθούν με τα προνόμια που αξιοποίησε ο Κορνέσιος για να πλεονεκτήσει έναντι των άλλων δύο πόλων εξουσίας και κατ' επέκταση να πλουτίσει (Hadjikyriacou 2011, 271, υποσημ. 842).

Τελικά, τη θέση του Δραγομάνου πήρε ο Λάμπρος ο οποίος «έδωσεν πογγιά», επιβεβαιώνοντας ότι η απόκτηση ενός αξιώματος επιτυγχανόταν στα πλαίσια του συστήματος *iltizam* (Θεοχαρίδης 1986, 13). Ο Λάμπρος, Έλληνας Φαναριώτης, είχε στο παρελθόν διατελέσει διερμηνέας του αγγλικού στρατού στην Αίγυπτο προτού αντικαταστήσει τον Χατζηγεωργάκη στην Δραγομανία, παραμένοντας στο αξίωμα μόνο μέχρι το 1809 (Hadjikyriacou 2011, 171), αν και μια άλλη πηγή αναφέρει ότι διατηρήθηκε εκεί μέχρι το 1815, όταν και απεβίωσε (Dinç 2015, 433).

Η ανάρρηση ενός μη Κύπριου στο αξίωμα, αλλά και το γεγονός ότι είχε στερηθεί από την Εκκλησία το δικαίωμα να καθορίζει ποιος θα διοριζόταν στην Δραγομανία, προκάλεσε ανησυχία τους Επισκόπους, οι οποίοι σε αίτηση τους εξέφραζαν τα παράπονα τους, αφού ο Λάμπρος είχε αρχίσει σταδιακά να εισπράττει περισσότερα χρήματα από αυτά που έπρεπε, προκαλώντας δεινά στον κόσμο. Μετά από αυτές τις καταγγελίες, ζητήθηκε η διερεύνηση της κατάστασης, αλλά η Υψηλή Πύλη δεν έκρινε ότι είχε συμβεί κάτι το μεμπτό, καθώς στην κεντρική διοίκηση είχαν στόχο την αποφυγή της συμβολής της Εκκλησίας στον διορισμό του νέου Δραγομάνου υπό τον φόβο μιας άλλης εξέγερσης που θα προκαλούσε αναταραχές σε όλο το νησί. Έτσι, η Υψηλή Πύλη, θεωρώντας ότι ο Χατζηγεωργάκης ήταν ο υπαίτιος για ό,τι συνέβη, διόρισε σκόπιμα ένα μη Κύπριο (Dinç 2015, 433).

Ήταν πασιφανές ότι ο θεσμός είχε πλέον παρακμάσει, καθώς στην πραγματικότητα ο λαός της Κύπρου αναγνώριζε στο πρόσωπο του Χατζηγεωργάκη έναν αρχηγό ο οποίος

κατεύθυνε όλες τις δραστηριότητες του νησιού για τριάντα ολόκληρα χρόνια και, συνεπώς στα μάτια του ντόπιου πληθυσμού ήταν αναντικατάστατος. Χαρακτηριστικά μπορούν να αναφερθούν οι στίχοι από το «Τραγούδι του Δραγομάνου Χατζηγεωργάκη»: «Ποτέ μου δεν τ' αλησμονώ έως να αποθάνω, μέσα στην Κύπρον να γενή σαν κείνον Δραγομάνον», «Εμείναμεν σαν πρόβατα χωρίς βοσκόν στον κάμπον, στον τόπο του αυθέντη μας εβάλασιν τον Λάμπρον» (Μυριανθόπουλος 1934, 207).

Μέχρι το 1804, ο θεσμός της Δραγομανίας και ο εκπρόσωπος της Χατζηγεωργάκης ήταν πιο ενδυναμωμένοι από ποτέ. Ωστόσο, η στάση που έγινε το ίδιο έτος οδήγησε από έναν ισχυρό άνθρωπο, που έμοιαζε ακλόνητος στο αξίωμα του, στην πτώση του και στην παρακμή του αξιώματος, το οποίο ο ίδιος είχε φτάσει στην κορύφωση, εξελίσσοντάς το και διευρύνοντας τις αρμοδιότητες του. Η πτώση του Χατζηγεωργάκη σήμαινε αυτόματα και την μείωση του κύρους που είχε η Δραγομανία, αφού μετά τον θάνατο του, ουσιαστικά δεν υπήρξε κάποιος που να μπορεί να τον αντικαταστήσει επάξια.

Η στάση του 1804 έδειξε επίσης πόσο πολύτιμα είναι τα κοινωνικά δίκτυα. Ο Κορνέσιος, χρησιμοποιώντας τις διασυνδέσεις του, κατάφερε αρχικά να διαφύγει από την Λευκωσία στην Λάρνακα και από εκεί για την Κωνσταντινούπολη, και στην ουσία έμεινε άθικτος από τις ταραχές. Εκμεταλλευόμενος τα δίκτυα του, σχεδόν κατάφερε όχι μόνο να επιστρέψει στο νησί αλλά και να αναλάβει εκ νέου τα καθήκοντα του. Εντούτοις, το δίκτυο αυτό εξασθένησε ή ακόμη και έσπασε, καθώς τα άτομα που το απάρτιζαν έχασαν τα αξιώματά τους, και πολλοί από αυτούς ακόμα και τη ζωή τους, ακριβώς γιατί είχε αποδυναμωθεί το δικό τους δίκτυο.

Η περίπτωση του Χατζηγεωργάκη αποδεικνύει ότι οι δεσμοί του εντός και εκτός του νησιού ήταν καθοριστικοί για την έκβαση της στάσης εναντίον του, χάνοντας εν τέλει και τη δική του ζωή. Προφανώς, μια τέτοια προσωπικότητα είχε πολλούς εχθρούς που έψαχναν την κατάλληλη στιγμή να δράσουν για να προλάβουν μια κατάσταση που έμοιαζε έκρυθμη, καθώς ο Κορνέσιος είχε καταστεί ένας ισχυρός τοπικός αξιωματούχος, ο οποίος υπερέβηκε τα όρια της εξουσίας που ασκούσε, προκαλώντας ένα τμήμα των κατοίκων της Λευκωσίας να εξεγερθεί εναντίον του.

Ο Ιωάννης Κορνάρος ο Κρής σημείωσε με πολύ γλαφυρό τρόπο ότι οι Μουσουλμάνοι του νησιού, έτρεχαν να θανατώσουν τον Χατζηγεωργάκη επειδή φθονούσαν όλους τους

Χριστιανούς για την δόξα και ευημερία τους, η οποία προερχόταν από την δύναμη και τη δόξα του Δραγομάνου (Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου 2000, 23). Η μαρτυρία του Κορνάρου δεν αφήνει κανένα περιθώριο αμφισβήτησης, ότι οι Μουσουλμάνοι κάτοικοι της Κύπρου εχθρεύονταν τον Χατζηγεωργάκη, ο οποίος συγκέντρωσε στα χέρια του αμύθητο πλούτο και εξουσία, συστατικά που απολάμβαναν και οι Χριστιανοί που συγκροτούσαν το δίκτυο του. Ακόμα, αυτή η συσσώρευση πολιτικής και οικονομικής εξουσίας σε ορθοδόξους, δηλαδή του Αρχιεπισκόπου και του Δραγομάνου, προκαλούσε την αντίδραση του Μουσουλμάνου *Μουχασίλη* και άλλων μελών της άρχουσας τάξης (Μιχαήλ 2006, 180).

Η εξέγερση αυτή κατέδειξε τους ανταγωνισμούς μεταξύ των τριών τοπικών φορέων Οθωμανικής εξουσίας, του *Μουχασίλη*, της Εκκλησίας, και του Δραγομάνου, οι οποίοι ήταν υποχρεωμένοι να συνυπάρχουν και να λειτουργούν σε ένα ευρύ δίκτυο σχέσεων, στην προσπάθεια τους να διατηρήσουν και να διευρύνουν την εξουσία τους, πάντοτε εντός του Οθωμανικού πλαισίου. Σύμφωνα με τον ιστορικό Μιχάλη Μιχαήλ, το αποτέλεσμα της στάσης του 1804 ήταν η μετατόπιση της τοπικής εξουσίας και η ενδυνάμωση της εξουσίας που ασκούσε η Εκκλησία για τα επόμενα χρόνια, αναλαμβάνοντας ξανά πρωταγωνιστικό ρόλο στα πολιτικά και οικονομικά δρώμενα του νησιού (Μιχαήλ 2016, 26-59).

Η επώδυνη στάση του 1804 αποτέλεσε ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα κρίσης διανομής της πολιτικής εξουσίας, που εκπροσωπούσε ο Χατζηγεωργάκης, και αδυναμίας του συστήματος να αναπαραχθεί, καθιστώντας το μη βιώσιμο, με αποτέλεσμα ο κόσμος να αντιδράσει. Αυτή η κατάσταση δημιουργήθηκε λόγω της κατάχρησης εξουσίας, της συνεχούς καταπίεσης, και των κερδοσκοπικών δραστηριοτήτων εκ μέρους του Δραγομάνου. Μετά τον θάνατο του, ο πληθυσμός του νησιού επιβαρύνθηκε όχι μόνο την αποπληρωμή των δανείων που είχε πραγματοποιήσει στην Κωνσταντινούπολη «για τις υποθέσεις του τόπου», αλλά και με τα χρέη για την καταστολή της εξέγερσης (Hadjikyriacou 2011, 144).

Τέλος, συνέπεια των αναταραχών που προκάλεσε η στάση του 1804 ήταν μεγάλες και αλυσιδωτές εξεγέρσεις, που έπληξαν την Κύπρο τα επόμενα χρόνια. Το άμεσο αποτέλεσμα της στάσης του 1804 ήταν, δύο χρόνια μετά, η εισβολή κάποιου Αλτιπαρμάκ (Altıparmak) στην χερσόνησο της Καρπασίας. Τα δύο αυτά γεγονότα, αποτέλεσαν μέρος μιας σειράς επεισοδίων, που εξέφραζαν κλιμάκωση της έντασης, με αποκορύφωμα τα γεγονότα και τις εκτελέσεις Ελληνορθόδοξων κληρικών και άλλων επιφανών, τον Ιούλιο του 1821 (Stavrides 2012, 225). Όμως, η σύνδεση της Εκκλησίας με την Οθωμανική αυτοκρατορική εξουσία ήταν τέτοια, που

παρά τα γεγονότα του 1821, οι αρχιερείς, όχι μόνο δεν αποδυναμώθηκαν, αλλά παρέμειναν ισχυροί τοπικοί φορείς εξουσίας, σε αντίθεση με την περίπτωση του Χατζηγεωργάκη το 1804 (Μιχαήλ 2016, 181).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Στα πλαίσια αυτής της εργασίας αναλύθηκε ο θεσμός της Δραγομανίας στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και στην Κύπρο. Ειδικότερα, η εργασία αυτή είχε σκοπό να απαντήσει στο ερώτημα: πού βασίζει την εξουσία του ο Δραγομάνος της Κύπρου Χατζηγεωργάκης Κορνέσιος, και να εξηγήσει τις βάσεις εξουσίας του, οι οποίες τον καθιστούσαν ισχυρότατο Δραγομάνο, ικανό να παραμείνει στο αξίωμα του για 30 ολόκληρα χρόνια.

Παρά το ότι οι Δραγομάνοι είχαν αρχικά μεταφραστικά καθήκοντα, με το πέρασμα των χρόνων και την συμπερίληψη πολιτικών και κοινωνικοοικονομικών αρμοδιοτήτων, διαδραμάτισαν καθοριστικό ρόλο στις εσωτερικές και εξωτερικές υποθέσεις της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Η άνοδος των Φαναριωτών στα αξιώματα των Δραγομάνων της Πύλης, του Στόλου, και των Πριγκίπων των Παραδουνάβιων Ηγεμονιών αποτέλεσε την απαρχή μιας νέας εποχής για τους Έλληνες Φαναριώτες, οι οποίοι αναδείχθηκαν στον διοικητικό μηχανισμό της Υψηλής Πύλης και άφησαν ανεξίτηλη την σφραγίδα τους σε αυτόν.

Στην Κύπρο, το αξίωμα του Δραγομάνου ήταν σημαντικότερο, και δεν είναι καθόλου τυχαίο το γεγονός ότι δύο Φαναριώτες επεδίωξαν να το καταλάβουν. Όπως και στην περίπτωση των Φαναριωτών, η κύρια ασχολία των Κύπριων Δραγομάνων ήταν αυτή του επίσημου μεταφραστή της διοίκησης στις επαφές της με μη τουρκόφωνους πληθυσμούς. Όμως, οι Δραγομάνοι δεν ήταν απλοί μεταφραστές. Στην πραγματικότητα, λειτουργούσαν ως οι ενδιάμεσοι μεταξύ των δύο πολιτικών εξουσιών στο νησί, του Αρχιεπισκόπου και του Οθωμανού διοικητή, αλλά και ως σύνδεσμοι μεταξύ του τοπικού πληθυσμού και των άλλων δύο προαναφερθέντων πόλων εξουσίας (Μιχαήλ 2004, 94-95). Τούτου λεχθέντος, ο Κύπριος Δραγομάνος είχε καταλυτικό ρόλο στο νησί, ως ένας επίσημος αξιωματούχος της Υψηλής Πύλης, ενώ οι πηγές της εποχής καταδεικνύουν ότι η δύναμη του ήταν εξαρχής πασιφανής και μη αμφισβητήσιμη.

Ο παραλληλισμός μεταξύ των Φαναριωτών και των Κύπριων Δραγομάνων είναι τουλάχιστον δελεαστικός, αν όχι αναπόφευκτος, αν αναλογιστεί κανείς τα κοινά στοιχεία που έχουν οι δύο αυτοί φορείς εξουσίας. Η κοινή θρησκευτική τους ταυτότητα, το ότι ήταν μη κληρικοί ισχυροί αξιωματούχοι της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, το σημαντικό κεφάλαιο που διέθεταν για να μπορούν να αναλαμβάνουν τα διαφορετικά αξιώματα, η στενή τους σχέση με

την Ορθόδοξη Εκκλησία, η άμεση ενασχόληση τους με την φορολογία ως ένα κύριο μέσο εξασφάλισης εύκολου κέρδους, η επαφή του Κορνέσιου με Φαναριώτες για όσο διάστημα βρισκόταν στην Κωνσταντινούπολη, και η υπηρεσία του Έλληνα Φαναριώτη Λάμπρου στο αξίωμα του Κύπριου Δραγομάνου είναι δεδομένα που δεν μπορούν να μείνουν απαρατήρητα. Ωστόσο, η μακρά παραμονή του Χατζηγεωργάκη στην Δραγομανία και οι βάσεις εξουσίας που είχε, δείχνουν ότι τα προνόμια του ήταν τέτοια, που οι ούτε οι προκάτοχοί του, αλλά ούτε και οι Φαναριώτες κατάφεραν να απολαύσουν.

Η άνοδος του Χατζηγεωργάκη στην Δραγομανία είναι κάτι που δημιουργεί ακόμα μια ενδιαφέρουσα προβληματική. Όπως είδαμε στο δεύτερο κεφάλαιο, η πρώτη διαθέσιμη πηγή που αναφέρεται σε αυτόν, τον περιγράφει ως Δραγομάνο/φοροεισπράκτορα κάποιου Χατζηγιάννη Αγά και κάνει λόγο για φορολογικές ατασθαλίες από τον Χατζηγεωργάκη (Hadjikyriacou 2011, 262). Η αναφορά αυτή έχει ιδιαίτερη σημασία, καθώς φαίνεται ότι ο Κορνέσιος ήταν ένας οικονομικά ευκατάστατος άντρας πριν καν ακόμη ανέλθει στο αξίωμα του Δραγομάνου, κάτι που θα τον βοήθησε να εξασφαλίσει τον διορισμό του από τον Σουλτάνο Αβδούλ Χαμίντ Α΄, αλλά και να επιβεβαιώνει συνεχώς την εξουσία του.

Εξίσου σημαντικό είναι το γεγονός ότι η άνοδος του συνέπιπτε με την ίδια περίοδο διακυβέρνησης της Κύπρου από τον Χατζημπακκή, ο οποίος κατάφερε πολύ νωρίς να δολοφονήσει τον Δραγομάνο Χριστοφάκη, και να απομακρύνει τον διάδοχο του στο αξίωμα, τον Χατζηιωσήφ, που πιθανότατα θα αντιδρούσε στις τυραννικές πράξεις και τις φιλοδοξίες του σκληρού κυβερνήτη. Για το λόγο αυτό, είναι πολύ λογική η υπόθεση ότι ο Κορνέσιος ανήλθε στην Δραγομανία με την υποστήριξη και την προστασία του Χατζημπακκή, με τον οποίο όμως συγκρούστηκε μερικά χρόνια αργότερα (Stavrides 2009, 96).

Ανάμεσα στις επιστολές που έστειλαν οι πρόκριτοι στον Σουλτάνο για να καταγγείλουν τις αυθαιρεσίες του Χατζημπακκή, υπήρχαν κατηγορίες που αναφέρονταν σε φυλάκιση του Χατζηγεωργάκη και σε απόπειρα δολοφονίας εναντίον του (Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου 2020, 74). Παρόλο που δεν γνωρίζουμε από πού προήλθε αυτή η ρήξη ανάμεσα τους, είναι πολύ πιθανό ο Κορνέσιος να επιζητούσε συνεχώς την αύξηση των εξουσιών και αρμοδιοτήτων του, και αυτό να δημιουργήσε μια εχθρική στάση εναντίον του.

Ουσιαστικά, η πτώση του Χατζημπακκή σήμανε την άνοδο του Χατζηγεωργάκη. Μετά την απομάκρυνση του Χατζημπακκή και την εξορία του στην Γιάφα, ο Δραγομάνος άρχισε να

συγκεντρώνει όλο και περισσότερες εξουσίες, κάτι που δείχνει ότι όσο ο Χατζημπακκής ήταν κυβερνήτης της Κύπρου, αποτελούσε εμπόδιο για τον Κορνέσιο. Άλλωστε, αυτό δείχνουν οι μετέπειτα ενέργειες του, όταν για το προσωπικό του συμφέρον δεν δίστασε να αφήσει την Κύπρο χωρίς σιτάρι, με αποτέλεσμα το νησί να λιμοκτονήσει.

Επιστρέφοντας στην Κύπρο από την Κωνσταντινούπολη, όπου πήγε για να καταθέσει την δική του μαρτυρία για την πολύ σοβαρή κρίση με υπαίτιο τον Χατζημπακκή, ο Χατζηγεωργάκης έφερε τον τίτλο του αντιπροσώπου των ραγιαδών, αλλά και ένα αυτοκρατορικό διάταγμα, που γνωστοποιούσε την ισοβιότητα του στο αξίωμα του Δραγομάνου, ως αποτέλεσμα της αποφασιστικής στάσης του με σκοπό την επαναφορά της ομαλότητας στο νησί. Έτσι, η αξιοπιστία του Κορνέσιου στα μάτια της Υψηλής Πύλης ήταν ήδη έκδηλη από τα πρώτα χρόνια της Δραγομανίας του, κάτι που τον βοήθησε στην συσσώρευση περισσότερων εξουσιών.

Όπως κατέδειξε το τρίτο κεφάλαιο της εργασίας αυτής, ο Χατζηγεωργάκης είχε πολύ ισχυρές θεσμικές και οικονομικές βάσεις εξουσίας, πάνω στις οποίες στήριζε την δύναμη που ασκούσε. Εκτός από αυτές, ο Κορνέσιος ενίσχυε την εξουσία του από τις σχέσεις που διατηρούσε, καθώς και από τις προσωπικές κερδοφόρες δραστηριότητες του. Όλα αυτά τα συστατικά συνετέλεσαν στην ακμή της δύναμης του, η οποία κορυφώθηκε μετά τον ισόβιο διορισμό του στο αξίωμα της Δραγομανίας από τον Σελίμ Γ', ως αναγνώριση από τον Σουλτάνο προς το πρόσωπο του, για την σίγουρη λύση σταθερότητας και ηρεμίας που του προσέφερε ο Δραγομάνος στην Κύπρο.

Η παρουσία του Χατζηγεωργάκη στον θεσμό, με τα όποια καθήκοντα και αν ασκούσε, τα οποία είτε επιβάλλονταν από την Υψηλή Πύλη, είτε προέρχονταν από την δική του ισχύ και δίκτυα εντός και εκτός Κύπρου, με νόμιμο ή μη τρόπο, καταδεικνύουν ότι κατάφερε να ανεβάσει το κύρος της Δραγομανίας με τρόπο που να θεωρείται ως ο πρώτος και ο πιο ισχυρός πολιτικός και οικονομικός παράγοντας από όλους. Εντούτοις, την ίδια στιγμή τον υποβίβασε, καθώς η πολύ μεγάλη δύναμη του Χατζηγεωργάκη οδήγησε τον Σουλτάνο στο να καταργήσει τον θεσμό της Δραγομανίας.

Η στάση του 1804 ήταν καθοριστικής σημασίας για την τύχη του Χατζηγεωργάκη. Τα γεγονότα της στάσης κατέδειξαν και πάλι πόσο σημαντικές ήταν οι βάσεις εξουσίας του, που του επέτρεψαν αφενός να αποποιηθεί τις ευθύνες του, και αφετέρου να επιστρέψει στην Κύπρο

ως Δραγομάνος και να επιβεβαιώσει εκ νέου τα καθήκοντα του. Όμως, η παραμονή του στην Κωνσταντινούπολη και συνάμα η μη εμπλοκή του στο πολιτικό και κοινωνικοοικονομικό σύστημα της Κύπρου, λειτούργησε ως καταλύτης των μετέπειτα εξελίξεων.

Το σκηνικό που ακολούθησε ήταν πολύ γνώριμο για τα κυπριακά δεδομένα: μία ακόμα μάχη εξουσίας με φόντο την διεκδίκηση περισσότερων εξουσιών και κατ' επέκταση τον γρήγορο πλουτισμό, που επιτυγχανόταν με την βαριά φορολογία και την καταπίεση του τοπικού πληθυσμού. Η μάχη αυτή εκτυλίχθηκε ανάμεσα στον Κορνέσιο και τον γραμματικό του, ο οποίος συνεργάστηκε με τον *Μουχασίλη* ώστε να πετύχουν την αποπομπή του. Ταυτόχρονα, το μέχρι τότε ισχυρό δίκτυο του Χατζηγεωργάκη κλονίστηκε σε μεγάλο βαθμό. Η εκτέλεση του προστάτη του Χατζηγεωργάκη, Αλέξανδρου Υψηλάντη, το 1806, η πτώση του Σελίμ Γ΄ ένα χρόνο αργότερα, και η άνοδος του εχθρικά διακείμενου προς τον Χατζηγεωργάκη, Γιουσούφ Ζιά, στο αξίωμα του Μεγάλου Βεζίρη, οδήγησαν στο να μείνει ο Κορνέσιος χωρίς πάτρωνες και υποστηρικτές, με αποκορύφωμα την δημόσια κατατόμηση του το 1809.

Η μελέτη αυτού του ιστορικού φαινομένου δείχνει ότι, αναμφισβήτητα, ο Χατζηγεωργάκης ήταν μια αμφιλεγόμενη μορφή που πρωταγωνίστησε στην πολιτική ζωή της Κύπρου για τρεις δεκαετίες. Όπως κάθε άλλος ισχυρός τοπικός αξιωματούχος, προσπάθησε με κάθε μέσο να εκμεταλλευτεί χωρίς την θέση του για να πλουτίσει, αξιοποιώντας τις δυνατότητες που του παρείχε το πολιτικό και δημοσιονομικό σύστημα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, κυρίως μέσω της εκτεταμένης φοροεισπρακτικής δραστηριότητας του. Μπορεί οι αγαθοεργίες και οι δωρεές του να δείχνουν μια άλλη πτυχή του βίου και της προσωπικότητας του, αλλά πρέπει να έχουμε υπόψιν μας, ότι κατά την διάρκεια της ακμής της δύναμης του ήταν ένας πολύ πλούσιος άντρας, που ξεπέρασε σε ισχύ κάθε άλλο αξιωματούχο στην Κύπρο. Συνεπώς, μέρος των χρημάτων που χρησιμοποίησε για τις πολλές του ευεργεσίες, προέρχονταν από τις προσοδοφόρες δραστηριότητες του.

Σε κάθε περίπτωση, ο Χατζηγεωργάκης Κορνέσιος υπήρξε ένας ισχυρός Δραγομάνος, ο μεγαλύτερος τοπικός αξιωματούχος της εποχής του, και σαφέστατα, η περίπτωση του παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Η καταπληκτική άνοδος του, η εντυπωσιακή παραμονή του στο αξίωμα, ο τρόπος με τον οποίο ασκούσε την εξουσία του, και η τραγική του πτώση, η οποία δημιούργησε δισεπίλυτα προβλήματα στην Κύπρο, συνθέτουν την μακρά περίοδο της Δραγομανίας του, που χαρακτηρίζεται από αναστάτωση, ταραχή και εντάσεις.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Abou-El-Haj, R. A. 2004: “Ottoman Diplomacy at Karlowitz”, στο: A. Nuri (επιμ.), *Ottoman Diplomacy: Conventional or Unconventional?* Basingstoke & New York: Palgrave, 89-113.
- Archivio di Stato di Venezia (ASV), Archivio del Consolato Veneto a Cipro, busta 25, n. 29.
- Çakır, B. 2009: “Tax Farming”, στο B. Masters και G. Ágoston (επιμ.), *Encyclopedia of the Ottoman Empire*, New York: Facts on File, 555-556.
- Cobham, C.D. 1908: *Excerpta Cyprica: Materials for a History of Cyprus*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Dinç, G. 2015: “Κίβρις Saray Tercumanlığı Kurumu (1779-1816)”, *XVI. Türk Tarih Kongresi: Ankara: 20-24 Eylül 2010*, Cilt 4, 1. Kısım, Ankara: Turk Tarih Kurumu, 423-437.
- Hadjianastasis, M. 2009: “Cyprus in the Ottoman Period: Consolidation of the Cypro-Ottoman Elite, 1650–1750”, στο M.N. Michael, M. Kappler και E. Gavriel (επιμ.), *Ottoman Cyprus: A Collection of Studies on History and Culture*, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 63-88.
- Hadjianastasis, M. 2011: “Crossing the line in the sand: regional officials, monopolisation of state power and ‘rebellion’. The case of Mehmed Ağa Boyacıoğlu in Cyprus, 1685-1690”, *Turkish Historical Review* 2, 155-176.
- Hadjikyriacou, A. [2011]: Society and Economy on an Ottoman Island: *Cyprus in the Eighteenth Century* [Διδακτορική Διατριβή], London: [School of Oriental and African Studies, University of London].
- Hadjikyriacou, A. 2014: "Local Intermediaries and Insular Space in Late-18th Century Ottoman Cyprus", *The Journal of Ottoman Studies* XLIV, 427-456.
- Hadjikyriacou, A. 2016a: “The Ottomanisation of Cyprus: Towards a Spatial Imagination beyond the Centre-Province Binary”, *Journal of Mediterranean Studies* 25, no. 1, 83-98.

- Hadjikyriacou, A. 2016b: “The Province Goes to the Center: The Case of Hadjiyorgakis Kornesios, Dragoman of Cyprus”, στο: Chr. Isom-Verhaaren και K.F Schull (επιμ.), *Living in the Ottoman Realm: Empire and Identity, 13th to 20th Centuries*, Bloomington-Indianapolis: Indiana University Press, 239-253.
- Hadjikyriacou, A. 2019: “Beyond the Millet Debate: The Theory and Practice of Communal Representation in Pre-Tanzimat-Era Cyprus”, στο: M. Sariyannis (επιμ.), *Political Thought and Practice in the Ottoman Empire* (Halcyon days in Crete IX, Rethymno 9-11 January 2015), Rethymno: Crete University Press, 71-96.
- Hill, G. 1952: *A History of Cyprus*, vol. IV, The Ottoman Province. The British Colony, Cambridge: Cambridge University Press.
- Lewis, B. 1982: *The Muslim Discovery of Europe*, New York: W.W Norton & Company.
- Masters, B. 2009: “Dragoman”, στο: B. Masters και G. Ágoston (επιμ.), *Encyclopedia of the Ottoman Empire*, New York: Facts on File, 188.
- McGowan, B. 2011: «Η Εποχή των Αγιάνηδων (1699-1812): Οι Ελίτ και οι Ακολουθίες τους», (μετάφρ. Μ. Δημητριάδου), στο Η. İnalcik και D. Quataert (επιμ.), *Οικονομική και Κοινωνική Ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας*, τ. 2, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 276-300.
- Meryon, C.L. 1846: *Travels of Lady Stanhope Forming the Completion of her Memories*, Narrated by her Physician, τ.ΙΙΙ, London: Henry Colburn.
- Patrinelis, C. G. 2001: “The Phanariots before 1821”, *Balkan Studies* XLII, 177-198.
- Philliou, C. 2009: “Communities on the Verge: Unraveling the Phanariot Ascendancy in Ottoman Governance”, *Comparative Studies in Society and History*, Cambridge: Cambridge University Press, 151-181.
- Pouradier-Duteil, P. και Pouradier-Duteil, A. 1989: *Chypre au temps de la Révolution française: D'après les dépêches du consul de France à Larnaca*, Nicosie: Ministère de l'éducation de Chypre.
- Stavrides, T. 2009: “Cyprus 1750–1830. Administration and Society”, στο: M.N. Michael, M. Kappler και E. Gavriel (επιμ.), *Ottoman Cyprus: A Collection of Studies on History and*

- Culture* (Near and Middle East Monographs, New Series 4), Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 89-106.
- Stavrides, T. 2012: “Altıparmak and the "Greek Yoke": The Events of 1804-1806 in Cyprus”, T. Stavrides, *Studies on the History of Cyprus Under Ottoman Rule*, Istanbul: The Isis Press, 225-238.
- Stavrides, T. 2015: “A Crisis and its Management in Eighteenth Century Cyprus”, *Archivum Ottomanicum*, (Special Cyprus Issue 32), Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 101-116.
- Stavrides, T. 2016: *Ottoman Documents from the Archives of the Venetian Consulate of Cyprus 1671-1765*, [Texts and Studies in the History of Cyprus LXXVI], Nicosia: Cyprus Research Centre.
- Stavrides, T. 2019: “Ottoman Nicosia Besieged: Sieges and Blockades of Nicosia in the Long Eighteenth Century”, στο: M. Demiryürek, S. Boys Smith, M.N. Michael και Α.Ε. Özkül (επιμ.), *Studies on Ottoman Nicosia: From the Ottoman Conquest to the Early British Period*, Istanbul: The Isis Press, 197-217.
- Yaycioğlu, A. 2011: “Provincial Power-holders and the Empire in the Late Ottoman World: Conflict or Partnership?”, στο C. Woodhead (επιμ.), *The Ottoman World*, London: Routledge Press, 436-452.
- Yaycioğlu, A. 2016: *Partners of the Empire: The Crisis of the Ottoman Order in the Age of Revolutions*, Standard CA.: Stanford University Press.
- Zürcher, E.Z. 2004: *Σύγχρονη Ιστορία της Τουρκίας* (μετάφρ. Β. Κεχριώτης), Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Αριστείδου, Χ.Γ. 2013: «Οι δραγομάνοι Χατζηωσήφ (1761-80) και Χατζηγεωργάκης Κορνέσιος (1779-1809) και οι σχέσεις τους με την Κυθρέα», *Ελεύθερη Κυθρέα*, 4-17.
- Θεοχαρίδης, Ι.Π. 1986: *Σύμμεικτα δραγομανικά της Κύπρου*, Ιωάννινα: Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων.
- Θεοχαρίδης, Ι.Π. 2022: *Οθωμανικές πηγές της ιστορίας της Κύπρου. Από το αρχείο της εθνικής βιβλιοθήκης Σόφιας*, Λευκωσία: Εκδόσεις Ηλία Επιφανίου.

- Ιντιάνος, Α. 1938: «Δραγομανία και Δραγομάνοι στην Κύπρο», *Κυπριακά Σπουδαί* 2, 141-197.
- Κιτρομηλίδης, Π.Μ. 1992: *Κοινωνικά σχέσεις και νοοτροπίες στην Κύπρο του δέκατου όγδοου αιώνα*, Λευκωσία: Εκπαιδευτικό και Πολιτιστικό Κέντρο Λαϊκής Τράπεζας.
- Κιτρομηλίδης, Π.Μ. 2006: «Η ανωνυμία μιας «επόνυμης» γυναίκας στην Κύπρο του 18ου αιώνα», Τόμος ΚΖ', Αθήνα: *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρίας*.
- Κοκκινόφτας, Κ. 1997: «Ο Πάφου Χρύσανθος (1805-1821) και η εκκλησιαστική κρίση του 1810», *Επετηρίς του Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών XXIII*, 245-271.
- Κοτζαγεώργης, Φ. 2015: «Οι Φαναριώτες», στο Δ. Παπασταματίου και Φ. Κοτζαγεώργης (επιμ.), *Ιστορία του νέου ελληνισμού κατά τη διάρκεια της οθωμανικής πολιτικής κυριαρχίας*, Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών, 141-152.
- Κούκκου, Ε. 1971: *Διαμόρφωσις της ελληνικής κοινωνίας κατά την τουρκοκρατίαν*, Αθήνα: Εθνικόν Κέντρον Κοινωνικών Ερευνών.
- Κυπριανός Αρχιμανδρίτης 1788: *Ιστορία Χρονολογική της Νήσου Κύπρου*, Βενετία: Νικόλαος Γλυκός.
- Κυριαζής, Ν.Γ. 1930: «Οικονομική κατάσταση της Κύπρου», *Κυπριακά Χρονικά Ζ'*, 145-156.
- Κυριαζής, Ν.Γ. 1934: «Διακυβέρνησις της Κύπρου», *Κυπριακά Χρονικά Ι'*, 9-25.
- Κύρρης, Κ.Π. 1964: *Η έριδα των δραγομάνων Μαρκουλλή και Γεωργή (1669-1674) και οι σχέσεις Ελλήνων και Τούρκων της Κύπρου τότε*, Λευκωσία.
- Λουΐζος, Ε.Λ. 1971: «Ανέκδοτοι επιστολαί του Δραγομάνου της Κύπρου Χατζηγεωργάκη Κορνέσιου», *Επετηρίς του Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών IV*, 239-282.
- Μιχαήλ, Μ.Ν. [2004]: *Η διαδικασία συγκρότησης ενός θεσμού εξουσίας: Εκκλησία της Κύπρου, 1754-1910* [Διδακτορική Διατριβή], Λευκωσία: [Σχολή Ανθρωπιστικών Επιστημών, Πανεπιστήμιο Κύπρου].
- Μιχαήλ, Μ.Ν. 2006: «Ο Μουχασίλης, ο Δραγομάνος, ο Αρχιεπίσκοπος και η διεκδίκηση της πολιτικής εξουσίας στην Κύπρο της οθωμανικής περιφέρειας, 1789-1810», *Επετηρίδα του Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών XXXII*, 209-240.

- Μιχαήλ, Μ.Ν. 2016: *Οι εξεγέρσεις ως πεδίο διαπραγμάτευσης της εξουσίας: Οθωμανική Κύπρος, 1804-1841* (Νεότερη και σύγχρονη ιστορία), Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Μυλωνάς, Ν. 1924: «Άγνωστοι σελίδες της τουρκικής τυραννίας εν Κύπρω», *Κυπριακά Χρονικά* 2, 139-148, 281-295.
- Μυριανθόπουλος, Κ.Ι. 1934: *Χατζηγεωργάκις Κορνέσιος: Ο διερμηνεύς της Κύπρου 1779-1809, ήτοι, συμβολαί εις την ιστορία της Κύπρου επί Τουρκοκρατίας (1570-1878)*, Λευκωσία: Τύποις «Μουσών».
- Νταλέγκρ, Ζ. 2006: *Έλληνες και Οθωμανοί 1453-1923. Από την πτώση της Κωνσταντινούπολης έως την καταστροφή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας* (μετάφρ. Σοφία Μπίνη-Σωτηροπούλου), Αθήνα: Ζαχαρόπουλος Σ.Ι.
- Παπαδόπουλλος, Θ. 1971: «Νέα παραλλαγή ιστορικού άσματος», *Επετηρίς IV*, Λευκωσία: Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών.
- Παπαδόπουλλος, Θ. 1981: «Το άσμα των διερμηνέων», *Κυπριακά Σπουδαί* 45, 55-141.
- Παπασταματίου, Δ. 2015: «Οι ένοπλες ομάδες» στο: Δ. Παπασταματίου και Φ. Κοτζαγεώργης (επιμ.), *Ιστορία του νέου ελληνισμού κατά τη διάρκεια της οθωμανικής πολιτικής κυριαρχίας*, Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών, 129-138.
- Περισιτιάνης, Ι.Κ. 1910: *Γενική ιστορία της νήσου Κύπρου: από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι της αγγλικής κατοχής*, Λευκωσία: Τύποις Φωνής της Κύπρου.
- Πιερίδου, Α.Γ. 1961: «Πασματζήδες και Μαντηλάρηδες στην Κύπρο», *Κυπριακά Σπουδαί* ΚΕ', 177-183.
- Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου, Ε. 1991: *Το αρχοντικό του Δραγομάνου της Κύπρου Χατζηγεωργάκι Κορνέσιου*, Λευκωσία: Πολιτιστικό Ίδρυμα Τραπέζης Κύπρου.
- Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου, Ε. 1995: *Ο Δραγομάνος Χατζηγεωργάκης Κορνέσιος και η εποχή του*, Λευκωσία: Ίδρυμα Αναστάσιος Γ. Λεβέντης.
- Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου, Ε. 2000: «Ιστορική μαρτυρία Ιωάννου Κορνάρου του Κρητός», στο: Ε. Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου και Χρ. Χατζηχριστοδούλου (επιμ.), *Νέα εικόνα και*

ιστορική μαρτυρία Ιωάννου Κορνάρου του Κρητός, Λευκωσία: Ιερά Μητρόπολις Πάφου-Βυζαντινό Μουσείο Χωροεπισκοπής Αρσινόης, 18-46.

- Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου, Ε. 2020: *Κατάστιχον περιουσίας του Δραγομάνου της Κύπρου Χατζηγεωργάκη Κορνέσιου: συμβολή στην έρευνα του υλικού, κοινωνικού και πνευματικού βίου της Κύπρου κατά τον 18ο και τις αρχές του 19ου αιώνα*, Λευκωσία: Εκδόσεις Κέραμος, Ίδρυμα Αναστάσιος Λεβέντης.
- Σταυρίδης, Θ. 2001: *Οικουμενικό Πατριαρχείο και Κύπρος: Τα πατριαρχικά έγγραφα των ετών 1600-1878*, Λευκωσία: Κέντρο Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου.
- Σταυρίδης, Θ. 2006: «Η Ιατρική στην Κύπρο κατά την Οθωμανική Περίοδο», στο Μ. Βρυωνίδου-Γιάγκου (επιμ.), *Η Ιατρική στην Κύπρο: Από την Αρχαιότητα μέχρι την Ανεξαρτησία*, Λευκωσία: Πολιτιστικό Κέντρο Ομίλου Λαϊκής, 151-215.
- Σταυρίδης, Θ. 2011: «Η ελληνική εκπαίδευση στην Κύπρο κατά την Οθωμανική περίοδο (1571-1878)», στο Θ. Παπαδόπουλος (επιμ.), *Ιστορία της Κύπρου, τ. ΣΤ': Τουρκοκρατία*, Λευκωσία: Ίδρυμα Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ'-Γραφείον Κυπριακής Ιστορίας, 379-468.
- Σφυρόερας, Β. 1965: *Οι δραγομάνοι του στόλου. Ο θεσμός και οι φορείς*, Αθήνα: Επετηρίς του Μεσαιωνικού Αρχείου.
- Σφυρόερας, Β. 2003: «Οι Φαναριώτες. Θεσμικοί ρόλοι μιας χριστιανικής ηγετικής ομάδας», *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000, Η Οθωμανική κυριαρχία, 1770-1821: Διαφωτισμός-Ιστορία της παιδείας-Θεσμοί και δίκαιο*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 297-308.
- Φίλιου, Χ. 2021: *Βιογραφία μιας Αυτοκρατορίας. Κυβερνώντας Οθωμανούς σε μια εποχή επαναστάσεων* (μετάφρ. Νερίνα Κιοσέογλου), Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Χατζηκυριάκου, Α. 2016: «Ένας Αρμένιος, ένας Τούρκος και ένας Έλληνας: Νησιωτικότητα και τοπική εξουσία στην οθωμανική Κύπρο», *Μνήμων* 35, 63-90.